

U V O D

Prigorje Kalnika spada u naše krajeve s najdinamičnijim razvojem stanovništva. To je kraj u kojem se, prvenstveno u postojećem prostornom razmještaju i strukturi, osjeća smjena imigracije i dinamičnog porasta stanovništva u odnosu na ranije razdoblje, te poslijeratne jake emigracije i socijalnog diferenciranja. U razvoju stanovništva prigorja Kalnika mogu se uočiti dva različita perioda, koji se prostorno i vremenski teško mogu precizno odijeliti.

Prvi period traje otprilike do kraja drugog svjetskog rata. Karakterizira ga porast stanovništva uvjetovan imigracijom i jakim, iako dosta neracionalnim prirodnim priraštajem. Ekološke osobine omogućavale su naseljavanje ovog prigorja, a društveno-političke prilike su ga još više pospješivale. Porast stanovništva ovog kraja vršio se tada u uvjetima pretežne ovisnosti o obradi zemlje. To je uvjetovalo pojavu »agrarne gladi« i stvaranje karakteristične agrarne strukture i agrarnog pejzaža.

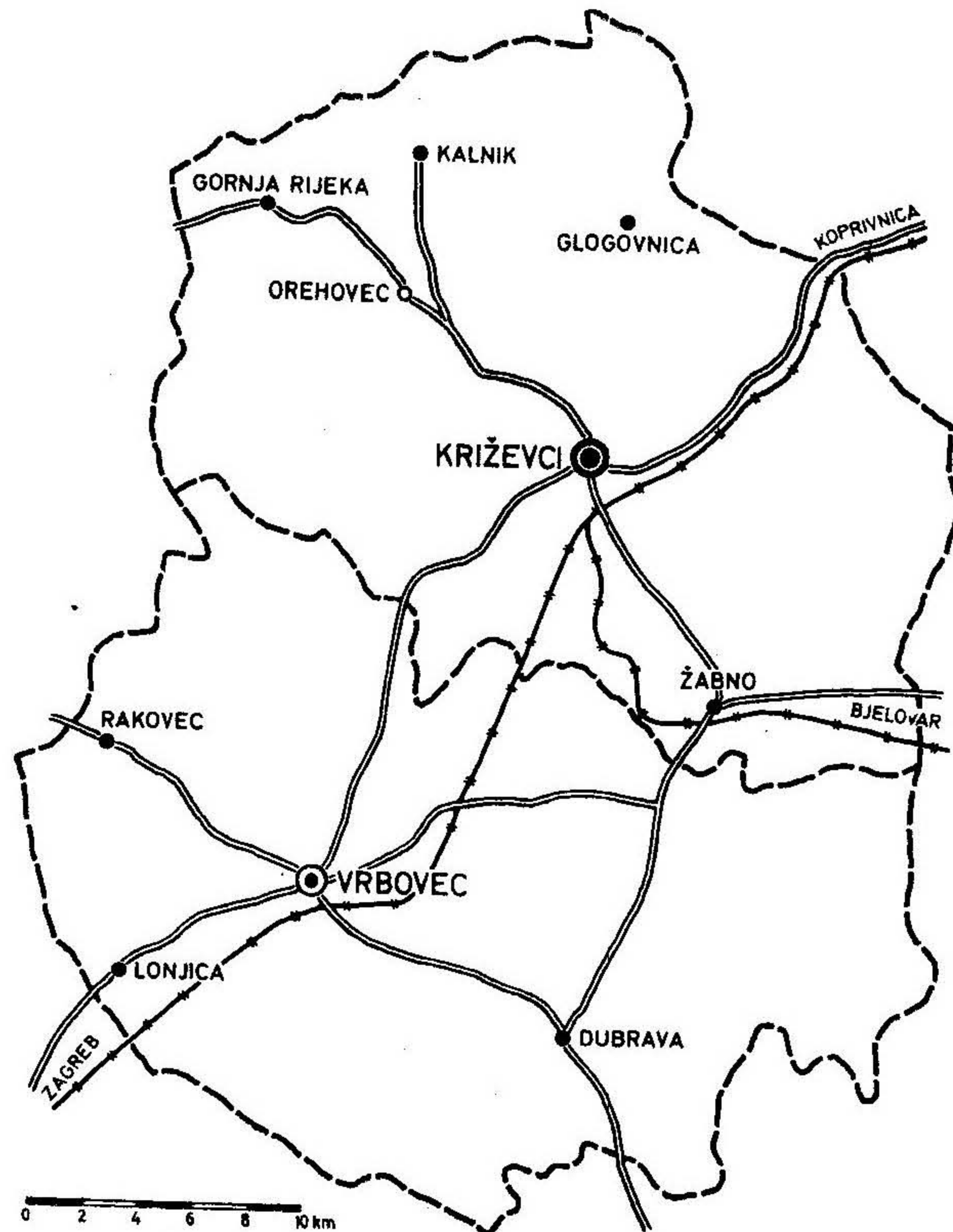
U poslijeratnom razdoblju osobine populacijskog razvoja prigorja Kalnika znatno se mijenjaju. Veće mogućnosti zapošljavanja u drugim centrima nego u vlastitom kraju, uvjetuju pojavu emigracije koja je evidentna gotovo u svim naseljima. U to vrijeme, kada deagrarizacija sve više jača, nastaju velike promjene u strukturi stanovništva. Pored socijalnog diferenciranja, starenje je najevidentnija i gotovo alarmantna promjena. Emigracija i socijalno diferenciranje uvjetuju smanjenje agrarne naseljenosti, što se odražava u promjenama agrarne strukture i načinu iskorištavanja zemlje. Sve pojave se ne javljaju u čitavom kraju istim intenzitetom i u isto vrijeme.

Zadatak ovog rad nije rekonstrukcija agrarnog pejzaža, već analiza razvoja stanovništva, pri čemu je veća pažnja posvećena suvremenim promjenama i procesima. Proučavanju razvoja stanovništva prigorja Kalnika, koje je zbog lakše analize obuhvaćeno s dvije komune, a ne u okviru stvarnih međa jer ih je i onako nemoguće precizno odrediti, pošlo se od postojećih demografskih osobina kao rezultata minulog razvoja. Na osnovi analize razmotren je razvoj stanovništva u prošlosti, u okviru potreba objašnjenja postojećeg stanja i raspoložive dokumentacije.

PROSTOR ISTRAŽIVANJA I NJEGOVI DIJELOVI

Prigorje Kalnika obuhvaća općine Križevci i Vrbovec s ukupno 1 062 km² površine i 74 299 stanovnika (1971. god.). Omeđeno je Kalničkom gorom na sjeveru, dolinom Lonje i njezinih pritoka na zapadu, dijelom tokova Glogov-

nice i Česme na jugu, te na istoku Velikom rijekom, pritokom Česme. Kraj je izdužen u smjeru sjever—jug. Dužina mu iznosi u prosjeku oko 40, a širina oko 30 km (sl. 1).

Sl. 1. Prostor istraživanja — položaj glavnih prometnica i većih naselja

Fig.1 The area studied — main traffic arteries and the location of larger settlements

¹ Sredinom prošlog stoljeća gotovo cijeli današnji teritorij općina Križevci i Vrbovec činio je Križevačku županiju (1, str. 9), koja je bila podijeljena na 6 kotara. Krajem prošlog stoljeća Križevačka županija je spojena s Bjelovarskom (2, str. 12). U okviru Križevačko-bjelovarske županije postojao je kotar Križevci kojemu su od današnjeg teritorija općina Križevci i Vrbovec nedostajale neke rubne upravne općine (Dubrava i Farkaševac). Kotar Križevci s neznatnim teritorijalnim promjenama zadržan je i upravno-političkim promjenama i prije prvog svjetskog rata (3, str. 1), kao i između dva rata (4, str. 12). Nakon drugog svjetskog rata, upravnim podjelama istraživani kraj je bio obuhvaćen u jedan ili dva kotara, odnosno, u jednu ili dvije općine kojima su sjedišta bili Križevci, tj. Križevci i Vrbovec.

Ovako omeđen prostor nema poseban naziv, premda čini jednu funkcionalno povezanu prostornu cjelinu kojoj su Križevci najveći i najznačajniji gradski centar. Na funkcionalnu povezanost ovog kraja, s Križevcima kao najznačajnijim centralnim naseljem, upućuju i upravno-političke podjele teritorija u posljednjih stotinu godina. Upravno-političkim podjelama ovaj je kraj, izuzev manjih rubnih dijelova, najčešće izdvajan u jednu upravnu cjelinu, županiju, kotar ili općinu.¹ Povremeno, kao što je slučaj i danas, postojale su dvije upravne jedinice, te se pored Križevaca i Vrbovec, naročito u posljednjih desetak godina, razvija u upravni centar dobivajući i druge funkcije centralnog značenja. Međutim, Križevci ostaju i dalje, ne samo po broju stanovnika, već po broju i vrstama centralnih funkcija, broju zaposlenih u njima, te njihovoj gravitacijskoj snazi, najveće vodeće gradsko naselje ovog prostora. Na osnovi broja zaposlenog stanovništva u institucijama tercijarnih djelatnosti, kao glavnog pokazatelja centralnog značenja, Križevci se izdvajaju kao središnje naselje manje funkcionalno gravitacijske jedinice, submezo-regije (V. Rogić 1962, str. 285), koja teritorijem uglavnom odgovara današnjim općinama Križevci i Vrbovec.

Pored navedene funkcionalne povezanosti, ovaj kraj ima izvjesne elemente fizionomske homogenosti po kojoj je u ovom radu dobio naziv. To je, naime, prigorjski kraj. Ovaj pojam, pored morfološkog obilježja kojeg karakterizira dinamičan, brojnim potocima diseciran reljef, označava i određene osobine društvenog razvoja. Prigorja su u prostoru središnje Hrvatske i Slavonije kroz srednji vijek pa do naših dana, najnaseljeniji krajevi. Ona su bila žarišta društvenog života. Od 15. stoljeća pojačana kolonizacija, pospješena već poznatim migracijama stanovništva, povećala je gustoću naseljenosti prigorja. Način kolonizacije u vrijeme feudalne društvene organizacije, prilagođen prirodnim osobinama prigorja, uvjetovao je stvaranje karakterističnog oblika naseljenosti i prigorjskog pejzaža.

Razvoj cestovnog i željezničkog prometa u 18, a naročito u 19. stoljeću, te širenje kapitalističke društvene organizacije koja zamjenjuje feudalne odnose, predstavlja značajnu prekretnicu u razvoju prigorja. Koncentracijom prometa pretežno u dolinske zone, kuda se širila i naseljenost, mijenja se značenje pojedinih dijelova prigorja. Isto tako, prostorno se izmijenilo značenje pojedinih naselja. Stari župski centri u užim prigorjima izgubili su značenje, dok su uz prometnice u nižim zonama oživjela stara i nastala nova naselja.

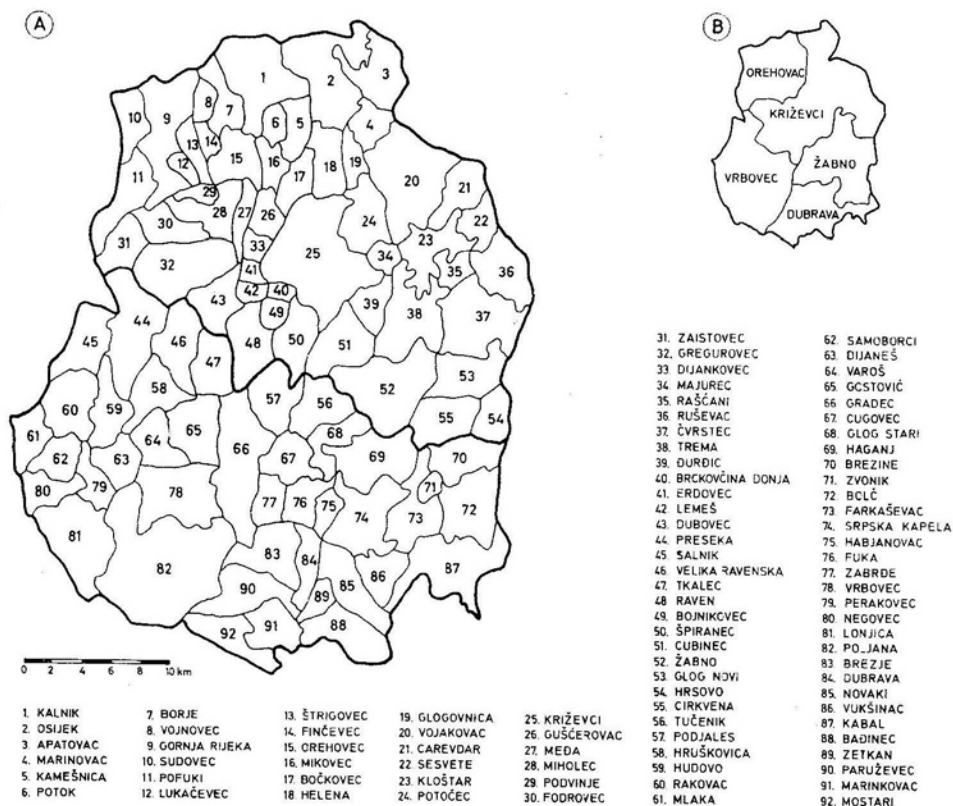
Najveći dio istraživanog kraja čini prigorska zaravan, koja je od trupa Kalničke gore nagnuta prema jugu. Ona je raščlanjena riječnim dolinama, koje se idući prema jugu proširuju i prelaze u lonjsko-čazmansku zavalu.

Prigorsku zaravan karakterizira izrazito rebrast reljef. Visine brežuljaka i rebara opadaju od trupa gore prema jugu. Na kontaktu trupa i zaravni iznose oko 250 m, a na krajnjem jugoistočnom dijelu zaravni ispod 150 m. Čitava zaravan disecirana je brojnim tokovima čija se izvorišta nalaze u trupu gore ili na kontaktu prigorja i gore. Otjecanje vode orijentirano je prema jugu. Duboko usijecanje tokova kao i spiranje bilo je omogućeno petrografskim sastavom zaravni. Prigorska zaravan sastavljena je od naslaga starijeg i mlađeg neogena, uglavnom pijeska, lapora i gline. To su naslage koje se lagano spiraju i erodiraju. Dinamika reljefa najizraženija je u užoj

prigorskoj zoni i opada prema jugu. U toj zoni postoji najgušća mreža potočnih tokova. Ovaj dio prigorske zaravni najčešće je diseciran i u njemu postoje najveće visinske razlike između vrhova brežuljaka i usječenih dolina. Rebra su u tom dijelu prigorja izdužena i sužena, a brežuljci imaju oštrije vrhove i strmije padine. Pružanje rebara i niza vrhova slijedi smjer otecanja vode.

Kalnička gora, prostrana zaravan prigorja i dolinske ravni različitih su prirodnih osobina, te su u prošlosti različito vrednovane i valorizirane.

O naseljenosti i valorizaciji ovog kraja u prošlosti možemo suditi na osnovi materijalnih i pisanih izvora. Veliki broj činjenica ukazuje na to, da je tokom srednjeg vijeka najnaseljenija bila kontaktna zona prigorske zaravni i Kalničke gore, tj. uži prigorski kraj. To je područje u kojem je viša i ocjeditija prigorska zaravan pogodovala naseljavanju i agrarnoj aktivnosti, a rubni vapnenački grebeni gore omogućavali izgradnju utvrđenih feudalnih

Sl. 2. A — Pregled katastarskih općina istraživanog kraja 1971. i B — općina 1960. godine

Fig. 2 A — the cadastre communities of the area studied in 1971 and B — in 1960

gradova.² Na jaču naseljenost užeg prigorškog kraja ukazuje i raspored starih crkvenih župa od kojih se mnoge spominju već u 14. stoljeću.³ Ostali dijelovi prigorja postepeno su naseljavani i valorizirani, međutim, uža prigorjski kraj ostao je najgušće naseljen sve do danas.

U tom kraju mogu se izdvojiti tri veće prostorne cjeline koje se međusobno razlikuju po svom osnovnom fizionomskom sadržaju, populacijskim osobinama i tendencijama razvoja.

Središnji dio, koji se pruža uglavnom u smjeru jugozapad—sjeveroistok, karakterističan je po prometnoj koncentraciji, razvoju glavnih centralnih i privrednih naselja, te po najdinamičnijem razvoju. Kroz ovaj dio izgrađena je željeznička pruga koja povezuje Zagreb, Križevce i Koprivnicu, odnosno, Križevce i Bjelovar. Željezničku prugu na različitim udaljenostima slijede i ceste koje povezuju navedena gradska središta. Prometna funkcija ovog kraja očito je pospješila značenje pojedinih naselja, koja pokazuju dinamičan rast i sve veću koncentraciju privrednih i centralnih funkcija. To se prvenstveno odnosi na Križevce i Vrbovec.

Ovaj središnji prostor razdvaja dva ostala dijela istraživanog kraja, tj. sjeverozapadni i jugoistočni dio.

Sjeveroistočni dio ima po svom fizionomskom izgledu značaj užeg prigorja. Karakterizira ga veća dinamika reljefa, veća gustoća naseljenosti, prometna izoliranost, te zbog toga sporija društvena preobrazba.

Jugoistočni dio istraživanog kraj proteže se između Glogovnice, Česme i Velike rijeke. To je prostor u kojem se zbog manjih visina i dolinskih proširenja gubi izraziti prigorjski karakter. Od ostalih dijelova razlikuje se i po osobinama naseljenosti koju karakteriziraju veća i kompaktnija naselja, manja gustoća naseljenosti te, između ostalog, i po karakteru suvremenih promjena.

OSOBINE NASELJENOSTI I STRUKTURA STANOVNIŠTVA KAO INDIKATORI OSOBINA DOSADASNJEG RAZVOJA

U demografskim osobinama općina Križevci i Vrbovec, u prigorju Kalnika, kako je istraživani kraj nazvan u ovom radu, postoje naglašene razlike. One su prvenstveno izražene u gustoći naseljenosti, veličini, oblicima i prostornom razmještaju naselja, te strukturi stanovništva. Navedene demografske razlike nastale su dugom evolucijom, koja zapravo počinje najranijim naseljavanjem. Očito, one upućuju na to, da demografski razvoj nije imao iste osobine u svim područjima, tj. da su se pojedini procesi u toku evolucije prostorno i vremenski nejednako ispoljavali. Postojeće razlike u gustoći

² Stari utvrđeni gradovi Veliki i Mali Kalnik spominju se već sredinom 13. stoljeća. Pored njih postojali su i drugi feudalni gradovi od kojih ima i do danas sačuvanih tragova. Treba spomenuti slijedeće gradove, utvrde ili kaštele: Apatovac, Glogovnica, Križevci, Gradec, Sv. Petar Čvrstec, Rakovec, Lovrečina, Dubrava, Cirkvena, Gušcerovec i Trema.

³ Kalnik, Orehovec, Gornji Dubovec, Križevci, Glogovnica, Sv. Petar Čvrstec, Gornja Rijeka, Haganj, Sv. Ivan Zabno, Varoš Lovrečka, Preseka i Rakovec su župski centri koji su postojali u 14. i 15. stoljeću (I. Butorac 1944, str. 33 i 34).

naseljenosti uvjetovane su npr. različitim intenzitetom naseljavanja, odnosno iseljavanja, te prirodnim priraštajem stanovništva. Razlike u strukturi stanovništva usko su povezane njihovom prostornom pokretljivošću; stupanj de-agrarizacije ovisan je o mogućnostima zapošljavanja itd. Očito je da između procesa i struktura stanovništva postoji određen uzročno-posljedični odnos. Postojeće razlike u strukturi stanovništva i općenito u populacijskim osobinama rezultat su minulih ili još uvijek postojećih procesa. Treba istaći da promjene u strukturi stanovništva uvjetuju nove ili pospješuju postojeće pojave.

Analiza postojećih demografskih osobina istraživanog kraja ima za cilj da se uoče prostorne razlike navedenih osobina što će pridonijeti razumijevanju, ne samo dosadašnje evolucije, nego i postojećih procesa, kao i tendencija cjelokupnog razvoja kraja.

Osobne naseljenosti

Radi uočavanja osnovnih karakteristika naseljenosti općina Križevci i Vrbovec s njihovim prostornim razlikama, analizirat ćemo nekoliko elemenata. To su: gustoća naseljenosti cijelog kraja kao i katastarskih općina, broj, veličina, oblici i prostorni razmještaj naselja, te funkcionalna organizacija prostora. Ovo su elementi naseljenosti čija obilježja jasno ukazuju na dosadašnji razvoj i koji isto tako vrlo brzo registriraju postojeće pojave u demografskom razvoju istraživanog kraja.

Promjene u gustoći naseljenosti nekog područja značajan su pokazatelj određenih demografskih pojava. Gustoća naseljenosti ovisi prvenstveno o intenzitetu i trajnju triju pojava: naseljavanju, iseljavanju, te prirodnom priraštaju stanovništva. Doseljavanje i iseljavanje se može odvijati istovremeno, naravno, s različitim intenzitetima. U stvarnosti, jedna ova pojava najčešće zamjenjuje drugu. Prostorna mobilnost stanovništva utječe na stopu prirodnog priraštaja, koja obično opada u krajevima depopulacije.

Prostorne razlike u gustoći naseljenosti vjerno ukazuju kakav je bio karakter navedenih pojava u ovom kraju. Treba naglasiti da se gustoća naseljenosti katastarskih općina kreće ovdje od 14 do 200 stanovnika na km², a da je prosječna gustoća naseljenosti čitavog kraja slabija od prosječne naseljenosti SR Hrvatske.

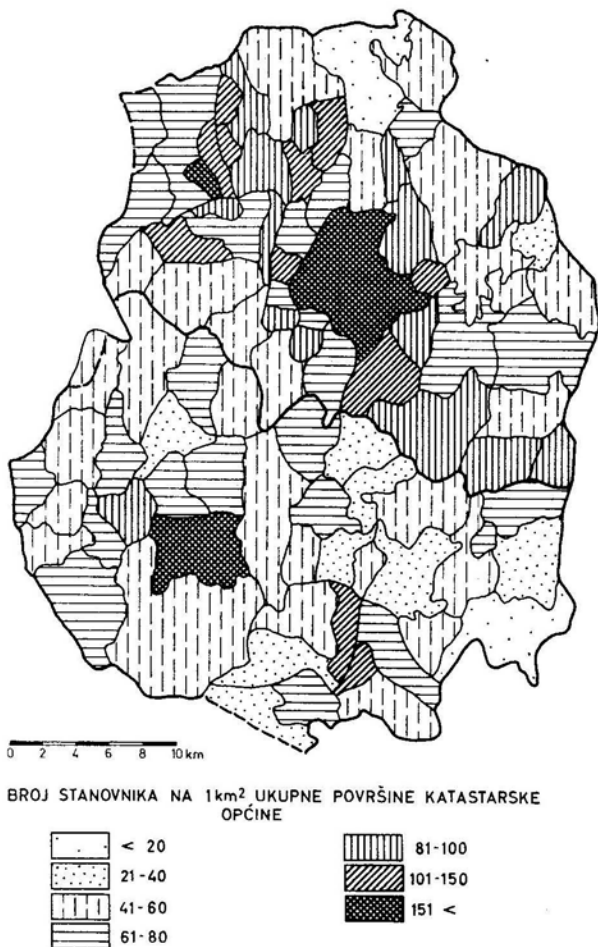
Kakva je gustoća naseljenosti općina Križevci i Vrbovec 1971. godine vidimo iz slijedećih podataka:

Općine	Površina u km ²	Broj stanovnika 1971. god.	Broj stanovnika na km ²
Križevci	548	43 486	79
Vrbovec	514	30 813	60
Ukupno	1 062	74 299	69

Gustoća naseljenosti našeg kraj od 69 stanovnika na km² (SR Hrvatska 78 st/km²) prosječna je gustoća različitih vrijednosti. Iz navedenih podataka je vidljivo da u tom pogledu postoje znatne razlike između općina Križevci i Vrbovec.

Da bismo uočili prostorne razlike u gustoći naseljenosti istraživanog kraja, analizirat ćemo gustoću naseljenosti katastarskih općina.⁴

Analiza gustoće naseljenosti po k.o. omogućuje da se uoče zone jače i slabije naseljenosti (sl. 3). U općini Vrbovec naziru se u tom pogledu dva dijela: sjeverozapadni, gušće naseljen, te jugoistočni dio, sa znatno slabijom naseljenošću. U svakom od ova dva dijela postoje razlike u gustoći naselje-

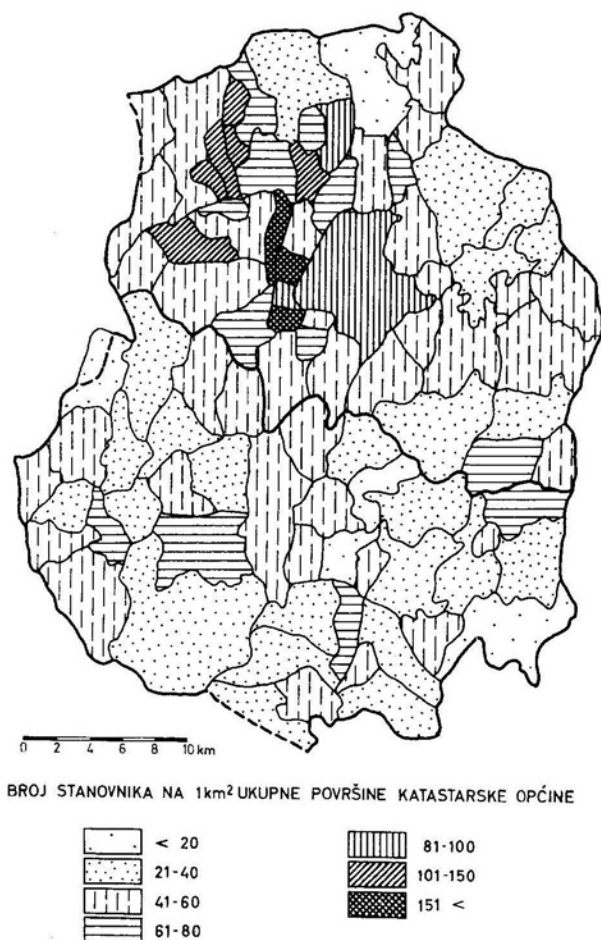

Sl. 3. Gustoća naseljenosti općina Križevci i Vrbovec 1971.
Fig.3 Density of population in 1971

⁴ Općina Križevci je 1971. godine obuhvaćala 50 katastarskih općina i naselje Sudovec, koje pripada katastarskoj općini Čanjevo (sl. 2). Općina Vrbovec je 1961. godine imala 40 katastarskih općina i naselje Mostari koje pripada k.o. Obreška. Nakon 1961. godine iz k.o. Salnik, naselje Salnik priključeno je općini Zelina, tako da je u prikazima pojedinih pojava za 1971. godinu k.o. Salnik nepotpuna (sl. 2).

nosti u kojima opet treba posebno istaći dvije najnaseljenije zone. U jugoistočnom dijelu ovu zonu čini k. o. Dubrava s nekoliko okolnih k. o. U sjeverozapadnom dijelu zonu najgušće naseljenosti, koja je izdužena u smjeru jugozapad—sjeveroistok, čini nešto veći broj k. o. među kojima se po gustoći naseljenosti ističu općine Vrbovec i Varoš Lovrečka (sl. 3).

Prostorne razlike u gustoći naseljenosti općine Križevci imaju nešto drugačija obilježja. Ovdje postoji veći prostorni kontinuitet gušće naseljenosti. Najslabije su naseljene neke rubne k. o., dok se zona najgušće naseljenosti kontinuirano proteže kroz čitavu općinu od sjeverozapada do jugoistoka. Katastarska općina Križevci, koja zbog razvoja grada ima najveću gustoću, dijeli ovu najnaseljeniju zonu na dva dijela. Sjeverozapadni dio čine

Sl. 4. Gustoća naseljenosti općina Križevci i Vrbovec 1880.

Fig. 4 Density of population in 1880

k.o. s preko 80 st/km², dok je naseljenost u jugoistočnom dijelu nešto slabija (sl. 4).

Gustoća naseljenosti istraživanog kraja nije samo prostorno, već i vremenski promjenljiva. Usporedba gustoće naseljenosti 1880. i 1971. godine potvrđuje navedenu konstataciju, a isto tako upućuje na neke uzroke koji su doveli do današnjih razlika u gustoći naseljenosti.

Naseljenost istraživanog kraja bila je 1880. godine u cjelini znatno slabija od današnje. Na teritoriju današnje općine Križevci, na kojem je u cjelini na km² živjelo 68 stanovnika, postojale su još izrazitije razlike u gustoći naseljenosti. Najnaseljeniji je bio uža prigrorski kraj. U njemu je već tada bilo devet k.o. s gustoćom naseljenosti većom od 100 st/km² (sl. 4).

Na teritoriju današnje općine Vrbovec gustoća naseljenosti iznosila je 1880. godine samo 42 st/km². Prostorne razlike unutar ovog teritorija nisu bile velike. Preko 80 % k.o. imalo je gustoću naseljenosti između 40 i 80 st/km² (tabl. 1), dok su veću gustoću imale 4 katastarske općine.

Iako je gustoća naseljenosti istraživanog kraj od 1880. do 1971. godine u cjelini znatno porasla, u nekim dijelovima je smanjena. Tako je devet k.o. koje danas pripadaju općini Križevci imalo 1971. god. manju gustoću naseljenosti nego 1880. godine. Sve se ove k.o. nalaze u užem prigorju, a većina ih je krajem prošlog stoljeća imala najveću gustoću u čitavom kraju. U općini Vrbovec samo je jedna od njih 1971. god. imala slabiju gustoću naseljenosti nego 1880. god., dok je kod svih ostalih ona porasla.

Da bismo utvrdili odstupanja od prosječne gustoće naseljenosti općinâ Križevci i Vrbovec 1880. i 1971. godine, izračunali smo standardnu devijaciju i koeficijent varijacije. Njihove vrijednosti su slijedeće:

Općina	Prosječna gustoća naseljenosti \bar{x}		Standardna devijacija SD		Koeficijent varijacije v	
	1880.	1971.	1880.	1971.	1880.	1971.
Križevci	68	84	35	38	51,5 %	45,2 %
Vrbovec	42	62	15	32	35,7 %	51,6 %

Dobiveni podaci su vrlo poučni. Iz njih vidimo da je u općini Križevci 1880. godine prosječno odstupanje u gustoći naseljenosti po k.o. bilo veće nego 1971. godine. Istovremeno, u općini Vrbovec stanje je bilo obratno. Tu su 1971. godine odstupanja bila veća nego 1880. kada je u gustoći naseljenosti postojala veća homogenost. Ovi pokazatelji upućuju na činjenicu, da su u populacijskom razvoju općine Vrbovec od 1880. do 1971. godine postojale naglašenije prostorne razlike.

⁵ Na raniju jaču gustoću naseljenosti užeg prigorja ukazuje, između ostalog, veći broj površinom malih k.o., jaka fragmentiranost zemljišta, zatim karakterističan sistem zemljine razdiobe, oblici seoskih naselja i drugo.

⁶ Željeznička pruga Zagreb—Križevci puštena je u promet 1870. godine, a Križevci—Koprivnica 1875. Željeznički odvojak od Križevaca do Bjelovara izgrađen je dvadesetak godina kasnije (Gorničić-Brdovečki, 1952).

Porast naseljenosti u istraživanom kraju nije, dakle, bio jednakomjeran. Do kraja prošlog stoljeća, u uvjetima još uvijek naglašenog autarkičnog gospodarstva, najnaseljeniji je bio, za tadašnje prilike i najpogodniji, uži prigrorski kraj.⁵ Razvojem prometnica, prvenstveno izgradnjom željezničkih pruga⁶, poraslo je značenje i drugih dijelova prigorja. Na ovu tvrdnju najbolje ukazuju promjene u gustoći naseljenosti pojedinih dijelova našeg kraja. Pored užeg prigorja, koje je naseljeno ranijom jačom kolonizacijom, gustoća naseljenosti porasla je i u onim dijelovima prigorja kroz koje prolaze glavne prometnice i uz koje su se razvila veća naselja s proizvodnim i uslužnim djelatnostima (sl. 3. i sl. 4).

Odnos broja naselja i ukupnog broja stanovnika vjerno ukazuje na osobine naseljenosti istraživanog kraja. Općina Križevci imala je 1971. godine 137 naselja i ukupno 43 486 stanovnika, dok je u 125 naselja općine Vrbovec živjelo 30 813 stanovnika. Ovaj odnos broja naselja i stanovnika ukazuje na disperznost naseljenosti, odnosno, na prevlast malih naselja u navedenim općinama. Ovakve osobine naseljenosti karakteristične su općenito za naše prigrorske i brežuljkaste krajeve s dugom tradicijom agrarnog iskorištavanja.

U istraživanom kraju prevladavaju naselja do 500 stanovnika. Njih je 1971. godine bilo 240 ili 91,2 %. U naseljima ove veličine živio je istovremeno i najveći broj stanovnika našeg kraja, tj. 47 825 ili 65,3 % stanovništva obih općina.

Zanimljivo je da je udio naselja do 500 stanovnika gotovo jednak u obim općinama. U općini Križevci na naselja ove veličine otpadalo je 1971. godine 91,3 % (tabl. 1), dok je na veća naselja otpadalo samo 8,7%.⁷ Najveći broj pripada grupi veličine 200—500 stanovnika (ukupno 61 ili 44,6 % naselja s 42,6 % stanovnika).

Tabl. 1. Pregled broja i veličine naselja općine Križevci 1961. i 1971. godine

Veličina naselja	1971.				1961.			
	Naselja broj	%	Stanovništvo broj	%	Naselja broj	%	Stanovništvo broj	%
do 100	24	17,5	1 533	3,5	21	15,3	1 432	3,2
101— 200	40	29,2	5 959	13,7	37	27,0	5 642	12,5
201— 500	61	44,6	18 501	42,6	66	48,2	20 780	46,2
501—1000	8	5,8	5 102	11,7	9	6,6	6 248	13,9
1001—2000	3	2,2	3 949	9,1	3	2,2	4 222	9,4
6000 i više	1	0,7	8 442	19,4	1	0,7	6 642	14,8
UKUPNO	137	100,0	43 486	100,0	137	100,0	44 966	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

⁷ U općini Križevci 1971. god. samo je 8 naselja imalo od 500 do 1 000 stanovnika. To su: Cirkvena, Carevdar, Apatovac, Kalnik, Kloštar Vojakovački, Miholec, Sudovec i Cubinec. Više od 1 000 stanovnika imali su: Cvrstec (1 383), Zabno (1 363) i Trema (1 203 stanovnika). Križevci su 1971. sa 8 442 stanovnika bili najveće naselje ne samo općine Križevci, nego i čitavog istraživanog kraja.

Istovremeno, u općini Vrbovec je bilo 115 ili 91,2 % naselja veličine do 500 stanovnika, s ukupno 21 832 ili 70,9 % stanovnika čitave općine. Ovdje živi veći udio stanovnika nego u općini Križevci, premda je postotak naselja ove veličine gotovo isti. To ukazuje na veću disperznost naseljenosti općine Križevci. Deset naselja općine Vrbovec pripadalo je grupi s više od 500 stanovnika (tabl. 2), dok je samo jedno imalo više od 1 000 stanovnika (Vrbovec 2 415 stanovnika).⁸

Tabl. 2. Pregled broja i veličine naselja općine Vrbovec 1961. i 1971. godine

Veličina naselja	1971.				1961.			
	Naselja broj	%	Stanovništvo broj	%	Naselja broj	%	Stanovništvo broj	%
do 100	19	15,2	1 407	4,6	14	11,1	1 053	3,0
101—200	49	39,2	7 079	23,0	51	40,5	8 002	23,2
201—500	46	36,8	13 346	43,3	45	35,7	13 569	39,3
501—1000	10	8,0	6 566	21,3	15	11,9	9 975	28,9
1001—2000	—	—	—	—	1	0,8	1 911	5,6
2001—3000	1	0,8	2 415	7,8	—	—	—	—
UKUPNO	125	100,0	30 813	100,0	126	100,0	34 510	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

Usporedba broja naselja po njihovoj veličini 1961. i 1971. godine ukazuje na karakterističnu pojavu koja se javlja naročito u agrarnim krajevima izražene depopulacije. To je promjena strukture naselja po veličini. Kao posljedica jake emigracije iz agrarnih naselja, broj stanovnika u njima opada tako, da se broj malih naselja povećava. Jedino se zapaža porast najvećih naselja i to onih, koja doživljavaju i funkcionalne promjene.

U općini Križevci je npr. udio naselja do 100, te od 100—200 stanovnika porastao, dok je kod većih opao ili stagnirao (tabl 1). Ovakve promjene nastaju i u općini Vrbovec (tabl. 2).

Sva naselja istraživanog kraja, izuzev Križevaca koji imaju dugu gradsku tradiciju, zadržala su do danas jaku agrarnu komponentu. Njihov oblik, veličina i položaj seoskih domova u njima, usko su povezani s agrarnim iskorištavanjem i promjenom agrarne strukture. Godine 1961, prema već poznatim kriterijima tipologije (M. Macura, 1954), u istraživanom kraju izdvojeno je samo jedno gradsko naselje (Križevci) i jedno naselje mješovitog tipa (Martinska Ves kod Vrbovca). Sva ostala, kao i tadašnji općinski centri Vrbovec, Dubrava, Žabno i Orehovec, predstavljali su još uvijek izrazita

⁸ U općini Vrbovec je 1971. god. bilo 10 naselja koja su imala 500—1 000 stanovnika. To su: Lonjica, Dubrava, Novaki Dubravski, Luka Vrbovečka, Gradec, Haganj, Poljana Vrbovečka, Poljanski Lug, Bolč i Brčevac. Više od 1 000 stanovnika imalo je samo naselje Vrbovec.

agrarna naselja. To u stvari znači, da je u svim naseljima izuzev dvaju navedenih, prevladavalo poljoprivredno stanovništvo, te da pored Križevaca nema značajnijih centara koji bi svojom industrijom ili općenito ekonomskom snagom vršili jači utjecaj na okolicu.

U periodu 1961—1971. nisu se izvršile veće funkcionalne promjene naselja našeg kraja. Jedino su Cubinec kod Križevac i Vrbovec 1971. godine uvršteni u mješovita naselja, dok su sva ostala, osim grada Križevaca, zadržala status agrarnih naselja.

Razmještaj naselja u istraživanom kraju ukazuje na najvrednije zone agrarnog iskorištavanja. Velik broj naselja je raštrkan po brežuljcima i sastoji se od po nekoliko zaselaka.

Pri razmatranju funkcionalnih osobina naselja istraživanog kraja, posebnu pažnju zaslužuju naselja centralnog karaktera. Ocjena centraliteta naselja istraživanog kraja izvršena je na osnovi vrsta i broja centralnih funkcija koje postoje u pojedinim naseljima. Za ocjenu centraliteta naselja uzete su u obzir slijedeće funkcije: trgovina na malo, otkupna stanica poljoprivrednih proizvoda, osnovna škola, zdravstvena ambulanta, ljekarna, veterinarska stanica, pošta, mjesni ured i kino. U ovu grupu nisu uvrštene i druge funkcije koje imaju Križevci i Vrbovec kao dva centra višeg stupnja centraliteta. Na osnovi navedenih funkcija izvršena je klasifikacija centralnih naselja najnižeg stupnja. U ovu grupu uvrštena su sva ona naselja koja imaju najmanje pet navedenih funkcija. Na osnovi evidencije o broju centralnih funkcija u naseljima 1971. godine, općine Križevci i Vrbovec imale su po 6 centralnih naselja najnižeg stupnja centraliteta (tabl. 3).

Tabl. 3. Centralna naselja općina Križevci i Vrbovec s najnižim stupnjem centraliteta

Općina Križevci			Općina Vrbovec		
Centralna naselja	Broj stanovništva 1971.	Broj centralno funk. jedinica	Centralna naselja	Broj stanovništva 1971.	Broj centralno funk. jedinica ⁹
Čvrstec	1 383	6	Farkaševac	451	6
Glogovnica D.	212	5	Gradec	517	8
Gornja			Lonjica	906	7
Rijeka	498	10	Dubrava	1 237	13
Orehovec	399	7	Preseka	171	6
Raven Vel.	381	7	Srpska		
Žabno	1 363	14	Kapela	366	5

⁹ Broj centralnofunkcijskih jedinica označava ukupan broj jedinica svih centralnih funkcija jednog naselja. Najveći broj funkcija ima samo jednu jedinicu. Trgovačka funkcija ima u nekim naseljima više jedinica (npr. trgovinu mješovite robe i specijaliziranu trgovačku radnju i sl.).

Križevci i Vrbovec dva su općinska centra s razvijenim centralnim funkcijama, te ih uvrštavamo u centralna naselja višeg stupnja. Pored upravne, ova dva naselja karakterizira razvijenost trgovačke, prosvjetne, zdravstvene i drugih funkcija s većim gravitacijskim dometom. Trgovačku djelatnost ovih naselja karakterizira specijaliziranost trgovina robom za dugoročne potrebe. Od školskih ustanova treba istaći gimnaziju i druge srednje škole. Svakako treba navesti još i sudstvo, bankarstvo itd. Razvijenost funkcija višeg stupnja nije jednaka u obim naseljima. Po broju centralnofunkcijskih jedinica, zaposlenog stanovništva u njima i veličini gravitacijskog područja, Križevci su centralno naselje višeg stupnja od Vrbovca. Ako naselje najnižeg stupnja centraliteta označimo prvim stupnjem, onda bi u hijerarhijskoj ljestvici Vrbovec bio naselje drugog, a Križevci trećeg stupnja centraliteta.

Prostorne razlike strukturnih obilježja stanovništva

U ovom poglavlju istaknut ćemo neka obilježja osnovnih struktura stanovništva, kao i njihove prostorne razlike, s ciljem da nam ukažu na bitne karakteristike dosadašnje demografske evolucije, kao i na bolje shvaćanje nekih postojećih procesa. Ukratko, analizirat ćemo spolnu i dobnu strukturu stanovništva koja registrira neka suštinska, prvenstveno selektivna obilježja migracijskih procesa. Zatim ćemo istaći strukturu stanovništva po narodnosti, koja treba da ukaže na doseljavanje pojedinih naroda u naš kraj tokom ovog i nekoliko minulih stoljeća. Pored toga, u cilju uočavanja unutarnjih preseljavanja i doseljavanja stanovništva u naš kraj tokom ovog stoljeća, proučit ćemo strukturu stanovništva po porijeklu. Analiza osnovne socijalne strukture, odnosno, stupnja socijalne diferenciranosti stanovništva, treba da ukaže na osobine socijalno-ekonomskih promjena kraja.

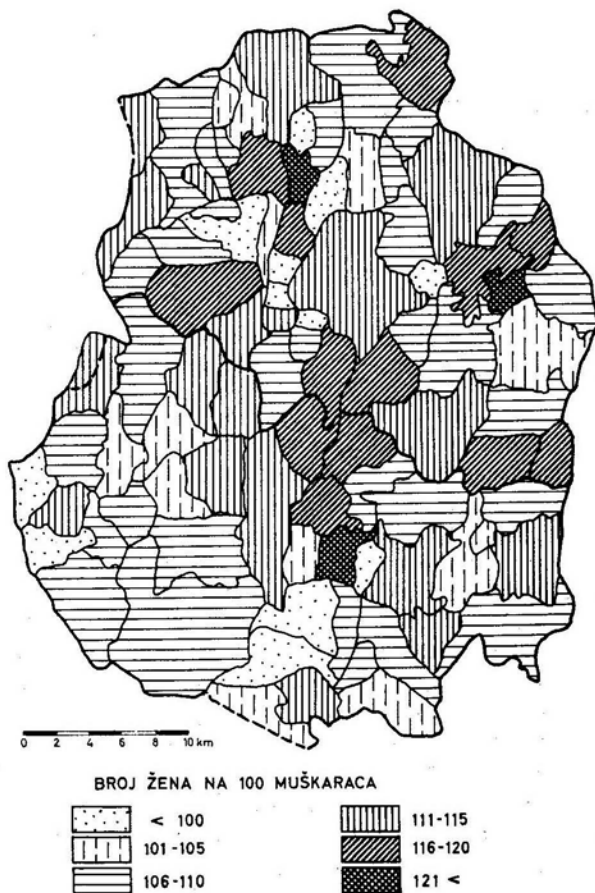
Odnos broja muškaraca i žena, kao i njihova starost, spadaju u najbitnija obilježja stanovništva. Spolna i starosna struktura stanovništva vremenski se mijenjaju. Njih možemo shvatiti kao posljedicu, a istovremeno i kao uzrok. Spolna i dobn struktura jedne demografske mase posljedice su određenog trenda demografske evolucije i uzrok novih procesa. Istraživani kraj služi najbolje u tom pogledu kao primjer.

Nesklad između broja muškaraca i žena, te prevlast starog stanovništva bitno je obilježje ovog kraja.

Od ukupno 74 299 stanovnika koliko je čitav istraživani kraj imao 1971. godine, na žene otpada 38 789 ili 52,2 %. To znači da ima 3 279 žena više od muškaraca, pa da na 100 muškaraca otpada u prosjeku 109 žena. Nesklad broja između muškaraca i žena nije jednak u okviru dviju općina, a pogotovo između još manjih prostornih cjelina. Spolna struktura stanovništva u općinama Križevci i Vrbovec 1971. godine je slijedeća:

Općina	Ukupno stanovništvo 1971.	Muško	Žensko	Više žena od muškaraca	Broj žena na 100 muškaraca
Križevci	43 486	20 707	22 779	2 072	110
Vrbovec	30 813	14 803	16 010	1 207	108
UKUPNO	74 299	35 510	38 789	3 279	109

Odnos broja muškaraca i žena pokazuje da u općini Križevci na 100 muškaraca otpada u prosjeku više žena, nego što je to slučaj u općini Vrbovec. Treba naglasiti da veći nesklad između broja muškaraca i žena u općini Križevci nije slučajan. Podaci upućuju da je on ovdje bio veći i ranijih godina. Očito je da faktori nastanka ovog nesklada nisu jednako djelovali u čitavom kraju. To uostalom potvrđuju i razlike između broja muškaraca i žena između katastarskih općina (sl. 5).

Sl. 5. Odnos broja muškog i ženskog stanovništva općina Križevci i Vrbovec 1971.

Fig.5 The women to men ration in 1971 (number of women per 100 men)

Postoji više faktora koji u istraživanom kraju uvjetuju nesklad između broja muškog i ženskog stanovništva. Minula dva svjetska rata nisu u našem

kraju mnogo poremetila sklad u udjelu muškog i ženskog stanovništva, kao što je to slučaj u nekim našim krajevima. Najvažniji uzrok nastajanja nepovoljnog odnosa među njima jest emigracija stanovništva, tj. selektivnost emigracije po spolu. Ovu konstataciju potvrđuje i letimičan pogled na razlike u broju između muškaraca i žena po starosnim grupama. Naime, odnos broja muškog i ženskog stanovništva 1971. godine bio je u općinama Križevci i Vrbovec slijedeći: (ž/100 muškaraca)

Općina	0—4	5—9	10—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39
Križevci	98	98	96	98	92	96	103	108
Vrbovec	99	91	99	89	85	98	100	98
UKUPNO	98	94	97	93	88	97	101	103
Općina	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—69	70 +	Ukupno
Križevci	103	129	119	130	125	131	175	110
Vrbovec	106	116	128	118	127	119	168	108
UKUPNO	104	122	123	124	126	125	171	109

Navedeni podaci ukazuju na višak žena, bolje reći nedostatak muškaraca čija starost prelazi 30 godina. Zanimljivo je da ovakva spolna struktura stanovništva po starosnim grupama nije slučaj koji se javio samo 1971. godine, već opća karakteristika za sve poslijeratne godine za koje se vršio popis stanovništva.

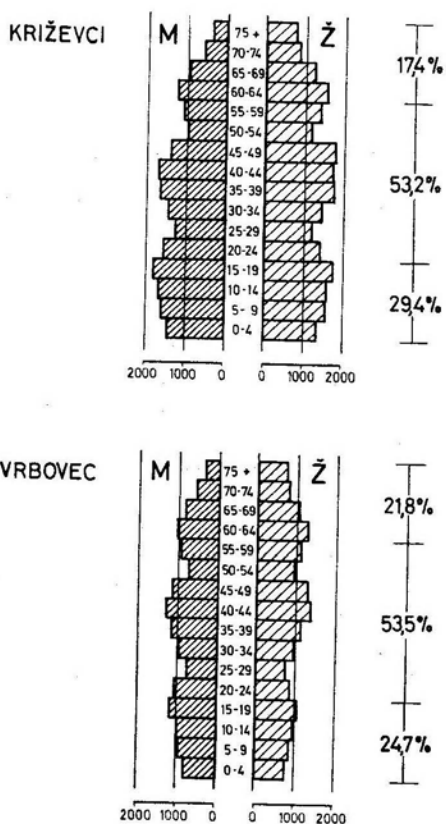
Pored konstatacije da se višak ženskog stanovništva pojavljuje u dobnim grupama iznad 30 godina, treba također navesti činjenicu da u općini Vrbovec postoji manji nesklad u broju muškaraca i žena, što se u prvi mah ne bi očekivalo. Ove pojave pokušat ćemo objasniti u kasnijem izlaganju.

Naglo starenje stanovništva koje u pojedinim dijelovima poprima zabrinjavajuće razmjere, drugo je značajno obilježje najnovijeg razvoja istraživanog kraja. Stanovništvo općina Križevci i Vrbovec ima danas obilježje starog stanovništva. To se može vidjeti ako usporedimo odnos između mladog, zrelog i starog stanovništva 1971. godine (u %):

	do 19	20—29	60 i više godina
Križevci	29,4	53,2	17,4
Vrbovec	24,7	53,5	21,8
UKUPNO	27,0	53,4	19,6

Vjerniju sliku dobne strukture stanovništva općina Križevci i Vrbovec dobivamo iz grafičkog prikaza (sl. 6). Umjesto pravilne piramide, koja obično karakterizira mladu demografsku masu, grafički prikazi stanovništva općina Križevci i Vrbovec imaju više oblik stupaca koji su u donjem i krajnjem gornjem dijelu suženi. Veće suženje u donjem dijelu stupca zapaža se kod općine Vrbovec, što je i za očekivati.

Da bi se zapazile razlike u starosti stanovništva između pojedinih dijelova općina, izračunat je indeks starosti¹⁰ za svaku k. o. U općini Križevci iznosio je 1971. godine 0,595. Međutim, on znatno varira po k. o. (sl. 7), te se kreće od 0,420 do 1,663.

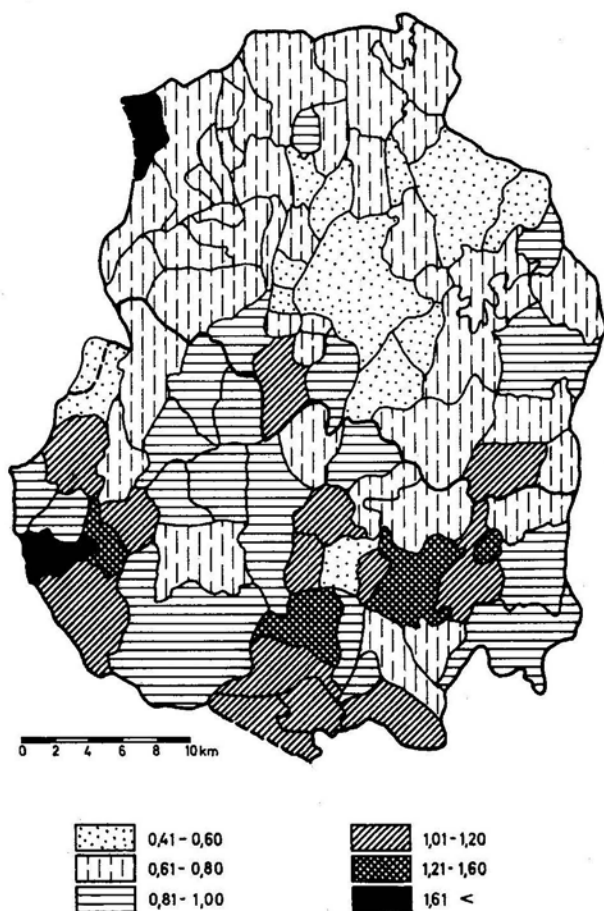

Sl. 6. Starosna struktura općina Križevci i Vrbovec 1971.
Fig.6 The age structure of population in 1971

Indeks starosti stanovništva općine Vrbovec iznosio je 1971. godine 0,880. Dakle, znatno je veći nego u općini Križevci. Po k. o. indeks starosti na teri-

¹⁰ Indeks starosti je relativni broj koordinacije koji pokazuje odnos starog i mladog stanovništva. Računa se da indeks starosti od 0,4 pokazuje da je starenje jedne demografske mase uzelo maha. Indeks starosti od 1 označava npr. da se je u jednoj demografskoj masi broj mladog i starog stanovništva izjednačio.

toriju općine Vrbovec iznosio je od 0,553 do 1,763. U ovoj općini samo su dvije k. o. imale indeks starosti stanovništva manji od 0,6, dok je čak u 16 k. o. bio veći od 1,0.

Sl. 7. Starosna struktura stanovništva općina Križevci i Vrbovec 1971. (u indeksima)

Fig.7 The age structure of population in 1971 (in indices)

Stanovnici koji danas žive u naseljima istraživanog kraja nisu svi tamo rođeni, već su dijelom doseljeni iz okolice ili drugih krajeva. Upravo taj odnos autohtonog i alohtonog stanovništva po naseljima može poslužiti kao jedan od indikatora prostorne pokretljivosti stanovništva.

Da bi se utvrdila unutrašnja preseljavanja, odnosno, doseljavanja stanovništva iz drugih krajeva u istraživani kraj, analizirat ćemo strukturu stanovništva po porijeklu 1961. godine po tadašnjim općinama (tabl. 4). Na taj način

Tabl. 4. Stanovništvo prema porijeklu 1961. godine

Općina	Ukupno doseljenih	Period doseljenja					Rođeni u sadašnjem mjestu stanovanja
		Prije 1940.	1941—1945.	1946—1952.	1953—1957.	1958—1961.	
Dubrava	100,0	50,4	5,4	16,9	13,9	13,4	54,6
Križevci	100,0	35,7	7,7	19,9	18,1	18,6	56,9
Orehovec	100,0	48,8	6,5	18,0	14,8	11,9	78,6
Vrbovec	100,0	45,2	6,1	16,9	15,5	16,3	67,8
Žabno	100,0	44,5	6,9	16,4	18,7	13,5	47,5
UKUPNO	100,0	42,5	6,8	18,0	16,9	15,8	61,6

Izvor: Popis stanovništva 1961.

će se bolje uočiti prostorne razlike ove pojave, jer su općine tada teritorijalno bile male.

Godine 1961. u istraživanom kraju je 61,6 % stanovništva rođeno u tadašnjem mjestu stanovanja, dok je 36,4 % otpadalo na doseljenike. Prostorne razlike ovog odnosa dosta su izražene. Općina Orehovec, koja je 1961. obuhvaćala veći dio užeg prigorja, imala je najmanji udio doseljenog stanovništva. Poslije Orehovca, po broju autohtonog stanovništva, slijedila je općina Vrbovec, koja je 1961. godine bila ograničena na zapadni dio današnjeg teritorija. Prema tome, može se konstatirati, da je sjeverozapadni dio istraživanog kraja zbog svoje ranije gustoće naseljenosti primio najmanje doseljenog stanovništva. Znatno drukčije osobine ima jugoistočni kraj, odnosno, općine Žabno i Dubrava.

Što se tiče perioda doseljenja stanovništva u mjesta stanovanja 1961. godine, treba istaći da i u tom pogledu postoje logične prostorne razlike. Najveći broj doseljenih prije 1940. godine zapaža se u onim krajevima, gdje su se vršila jača doseljavanja zbog zemlje. Tako je npr. u općini Dubrava na doseljene prije 1940. godine otpadalo 50,4 % od ukupno doseljenih, dok je udio doseljenika prije 1940. godine najmanji (35,7 %). Dinamika doseljavanja, tj. preseljavanja unutar općina od 1940. godine, različita je. U svim općinama najslabija su ona kretanja u periodu od 1941—1945. godine, kad je dinamika doseljavanja u tadašnje mjesto stanovanja iznosila oko 1,3 % godišnje, da bi se nakon rata povećala najprije na 4—5 % godišnje, a zatim kolebala i kod nekih općina znatno opala.

U periodu od 1961—1971. godine pored iseljavanja bila su također jaka unutrašnja preseljavanja stanovništva. Zbog toga je do 1971. godine povećan udio doseljenog stanovništva u tadašnja mjesta stanovanja. U općini Križevci

iznosio je 39 %, a u općini Vrbovec 41 % doseljenih. Od ukupno 29 797 ili 40 % na doseljene otpada u periodu od 1961—1961. godine 9 889 ili 33,2 %.

Potpuniju sliku o doseljavanju i preseljavanju stanovništva pružaju podaci o kraju iz kojeg je stanovništvo doselilo u tadašnje mjesto stanovanja. U tom pogledu postoje isto tako naglašene razlike između pojedinih općina. Posebno treba naglasiti činjenicu da one općine koje su imale najveći postotak doseljenih imaju i najveći udio stanovnika iz drugih općina Hrvatske. To su: Žabno sa 68,9 %, Dubrava sa 56,9 % i općina Križevci sa 61,1 %. Općine Orehovec i Vrbovec, koje su 1961. imale najmanji udio doseljenog stanovništva (tabl. 4) imale su i najveći udio doseljenih iz naselja vlastite općine. U općini Orehovec npr. na ovu grupu stanovništva otpadalo je 77,6 %, a u općini Vrbovec 55,8 %.

Iz navedenih podataka možemo zaključiti da su doseljavanja iz drugih krajeva kao i unutrašnja preseljavanja stanovništva imala značajnu ulogu u populacijskom razvoju istraživanog kraja. Ove pojave se nisu manifestirale u svim dijelovima jednako. U naseljima sjeverozapadnog, tj. užeg prigrorskog kraja, prevladava autohtono stanovništvo. Doseljenici su porijeklom pretežno iz okolnih naselja (preseljavanja pretežno zbog udaje-ženidbe). Jugoistočni dio je u tom pogledu složeniji. Veliki broj doseljenika, pretežno iz naselja drugih općina Hrvatske, potvrđuje da se proces doseljavanja stanovništva u ovo područje zbivao u prošlosti vrlo intenzivno.

Struktura stanovništva prema narodnosti može poslužiti kao važan pokazatelj minulih demografskih pojava, a prvenstveno može uputiti na pojavu doseljavanja. S tim ciljem analizirat ćemo strukturu stanovništva prema narodnosti.

Istraživani je kraj po nacionalnosti u cjelini dosta homogen. U njemu danas, s udjelom od oko 95 %, žive Hrvati. Međutim, prisutnost drugih narodnosti, iako malobrojnih, ukazuje da se ovdje u prošlosti vršila imigracija drugih naroda.

Popis stanovništva 1971. godine registrirao je u čitavom istraživanom kraju 94,7 % Hrvata, 3,2 % Srba, dok je udio drugih narodnosti neznan. Osim Jugoslavena, u općinama Križevci i Vrbovec živi danas nešto Čeha, Mađara, Talijana, Nijemaca i drugih. Od njih ima najviše Čeha (ukupno 464 ili 0,7 %).

Srpsko stanovništvo živi pretežno u naseljima istočno od rijeke Glogovnice. Većinom ih nalazimo oko Vojakovca, Srpske Kapele, Farkaševca, Dubrave, Žabna i Glogovnice. Ovaj je kraj bio u sastavu Vojne krajine koja je u tom dijelu Hrvatske stvorena radi obrane od Turaka. Mađarsko stanovništvo, čiji je broj, kako je rečeno, bio znatno veći ranije nego danas, bilo je koncentrirano pretežno oko Banova, Dubrave i Vrbovca, a manje u drugim naseljima. Česi su se pretežno naselili oko Žabna, Banova itd.

Uži prigrorski kraj je po nacionalnoj strukturi najhomogeniji. To znači da je u periodu doseljavanja stanovništva primio najmanje doseljenika. Južni, tj. jugoistočni dio istraživanog kraja, primio je u prošlosti najviše doseljenika, jer je bio slabije naseljen. Period doseljavanja pojedinih naroda bio je različit. Doseljavanje Srba u ovaj kraj uslijedilo je prodorom Turaka i stvaranjem obrambenog sistema. Prema tome, može se istaći i ustvrditi da srpsko

stanovništvo doseljava u naš kraj tokom 16. i 17. stoljeća (Ivić, 1909). Doseljavanje drugih naroda, kao npr. Čeha, Slovaka i Mađara, uslijedilo je znatno kasnije, tj. u 19. stoljeću. Uzroke doseljavanja drugih naroda analizirat ćemo u kasnijem izlaganju.

Prigorje Kalnika prostor je dugogodišnjeg agrarnog iskorištavanja. Svoja igrarna obilježja on je u velikoj mjeri zadržao do danas, kako u pejzažnoj fizionomiji tako i u načinu života stanovništva. Industrijski razvoj koji naj-snažnije uvjetuje socijalno diferenciranje stanovništva bio je ovdje slab, zbog čega se i proces deagrarizacije odvijao vrlo sporo. Na nizak stupanj deagrarizacije u cjelini ukazuje osnovna diferenciranost stanovništva, tj. odnos udjela poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva.

Po udjelu poljoprivrednog stanovništva prigorje Kalnika je još uvijek izrazito agrarni kraj. Od ukupno 74 299 stanovnika, koliko općine Križevci i Vrbovec imaju zajedno 1971. godine, na poljoprivredno stanovništvo otpada 49 715 ili 66,9 %. To praktički znači da na stotinu nepoljoprivrednika otpada 202 poljoprivrednika (tabl. 5). Ovako visoki udio poljoprivrednog stanovništva ukazuje na sporiju deagrarizaciju, premda se u posljednjih desetak godina socijalnim prestrukturiranjem i drugim načinom udio poljoprivrednog stanovništva smanjio za oko 20 %.

Tabl. 5. Poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo općina Križevci i Vrbovec

	Ukupno		Križevci		Vrbovec	
	broj	%	broj	%	broj	%
SVEGA	74 299	100,0	43 486	100,0	30 813	100,0
Poljoprivredno	49 715	66,9	28 537	65,6	21 178	68,7
Nepoljoprivredno	24 584	33,1	14 949	34,4	9 635	31,3

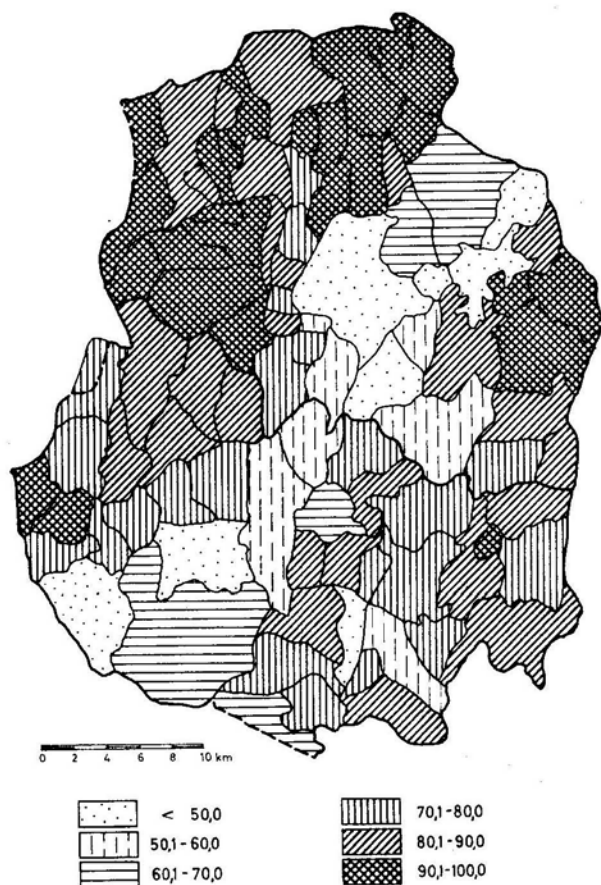
Izvor: Popis stanovništva 1971.

Po razlikama u udjelu poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, istraživani kraj se može podijeliti na tri veće cjeline. To je sjeverozapadni dio u kojem se postotak poljoprivrednog stanovništva kreće uglavnom iznad 80 %; središnji kraj koji je najjače deagrariziran, tako da kod većeg broja katastarskih općina prevladava udio nepoljoprivrednog stanovništva; treći, jugoistočni dio, ima prelazan karakter između prethodna dva (sl. 8).

Sjeverozapadni dio, tj. uži prigorski kraj, najjače je zadržao agrarna obilježja. On je u dosadašnjem razvoju najslabije deagrariziran. Zbog prometne izoliranosti i udaljenosti od većih centara, mogućnosti zapošljavanja stanovništva ovog kraja su male. Zbog toga višak mlade radne snage, što nastoji da se zaposli, mora emigrirati iz ovog kraja. Zato se u najvećem broju k. o. udio poljoprivrednog stanovništva kreće iznad 90 % (sl. 8).

Jugoistočni dio našeg kraja, koji obuhvaća oko polovinu teritorija općine Vrbovec i manji dio područja općine Križevci, u jačoj je mjeri zadržao

agrarni karakter, ali s manjim postotkom poljoprivrednog stanovništva nego što ga ima uže prigorje. U najvećem broju k. o. na poljoprivredno stanovništvo otpada ispod 80 %.

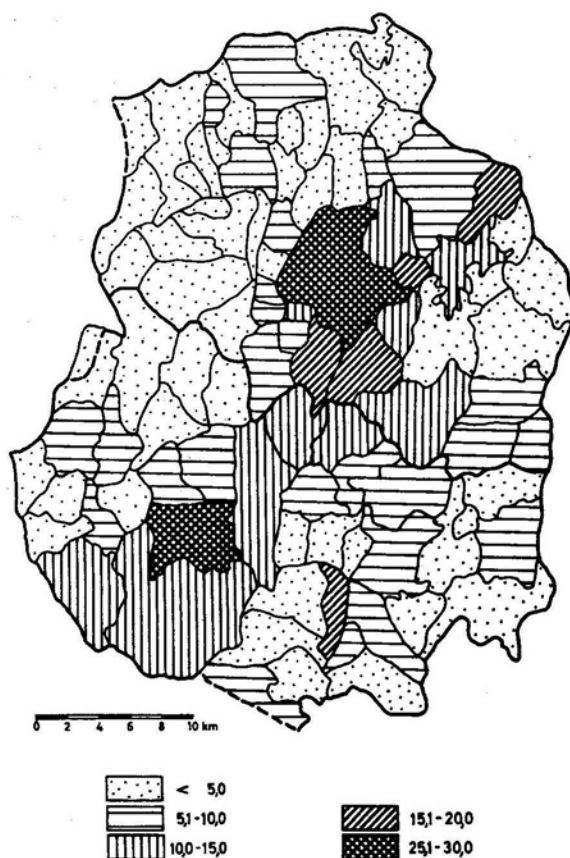
Sl. 8. Udio poljoprivrednog stanovništva u općinama Križevci i Vrbovec 1971. (u %)

Fig. 8 Percentage of population engaged in agriculture in 1971

Područje koje danas pokazuje najveći stupanj socijalne diferenciranosti je središnje i, premda suženo, proteže se kroz obje općine u smjeru jugozapad—sjeveroistok. Kroz ovaj kraj prolaze glavne prometnice, željeznička pruga i cesta, na kojima su se razvila vodeća naselja — Križevci i Vrbovec. Zahvaljujući prometnicama i razvoju spomenutih naselja, ovaj središnji kraj se do sada najviše deagrarizirao. Stupanj deagrarizacije znatno zaostaje za onim kojeg danas imaju drugi krajevi u središnjoj Hrvatskoj.

Prikazani podaci o udjelu poljoprivrednog stanovništva pokazuju da u većini k. o. prevladava poljoprivredno stanovništvo s velikim postotkom. To ukazuje na nedinamičnost socijalnog diferenciranja stanovništva. Uzroke svakako treba tražiti u nedinamičnosti zapošljavanja viškova poljoprivrednog stanovništva u neagrarnim djelatnostima. Križevci i Vrbovec spadaju danas u grupu općina u Hrvatskoj s najmanjim udjelom zaposlenog stanovništva u društvenom sektoru.

Godine 1971. općina Križevci imala je 4 739 zaposlenih, što je 10,9 % ukupnog stanovništva. U općini Vrbovec udio zaposlenog stanovništva još je manji. Ovdje je 1971. godine bilo 3 041 zaposlenih, što je 9,9 % ukupnog stanovništva.

Sl. 9. Udio zaposlenog od ukupnog stanovništva općina Križevci i Vrbovec 1971. (u %)

Fig. 9 Percentage of the total population employed at gainful occupations in 1971

Promatrajući udio zaposlenih po katastarskim općinama, zapazit ćemo znatna odstupanja od srednjih vrijednosti dobivenih za općine u cjelini. Uglavnom, možemo konstatirati, da najveći udio zaposlenog stanovništva imaju k. o. s općinskim centrima, kao i one kroz koje prolaze glavne prometnice (sl. 9).

Uspoređujući kartu k. o. s udjelom poljoprivrednog stanovništva i zaposlenog stanovništva, primjećujemo veliku podudarnost u ovim pojavama. Naime, k. o. s najmanjim postotkom poljoprivrednog stanovništva imaju najveći udio zaposlenih i obratno. Očito je, da su ove dvije pojave uzročno povezane.

Glavna obilježja agrarne strukture i način agrarnog iskorištavanja

Postojeće osobine agrarne strukture i načina iskorištavanja zemljišta u općinama Križevci i Vrbovec, rezultat su duge agrarne evolucije koja se odvijala u uvjetima naglašene autarkičnosti, a posebno u pojedinim dijelovima i guste naseljenosti. Gustoća naseljenosti i jaka ovisnost stanovništva o iskorištavanju zemljišta bili su od presudnog značenja za stvaranje postojeće agrarne strukture istraživanog kraja. Porast broja stanovnika, koji je do drugog svjetskog rata u uvjetima prostorne izoliranosti i slabih mogućnosti zarada bio dinamičan, pospješio je stvaranje sitnoposjedničke strukture s polikulturnim načinom iskorištavanja. Općenito se može reći, da u agrarnoj strukturi seoskih gospodarstava općina Križevci i Vrbovec prevladava danas usitnjen posjed na kojemu je agrarno iskorištavanje još uvijek podređeno potrebama prehrane vlastitog stanovništva.

Usitnjenost posjeda jedna je od bitnih značajki agrarne strukture istraživanog kraja. Treba odmah istaći da je postotak poljoprivrednih gospodarstava s posjedom do 3 ha 1960. godine, u čitavom kraju iznosio u prosjeku 47,6 %, odnosno, 74,6 % s posjedima do 5 ha zemlje (tabl. 6). Kao što je slučaj i s drugim pojavama, veličina posjeda nije u svim dijelovima kraja ista.

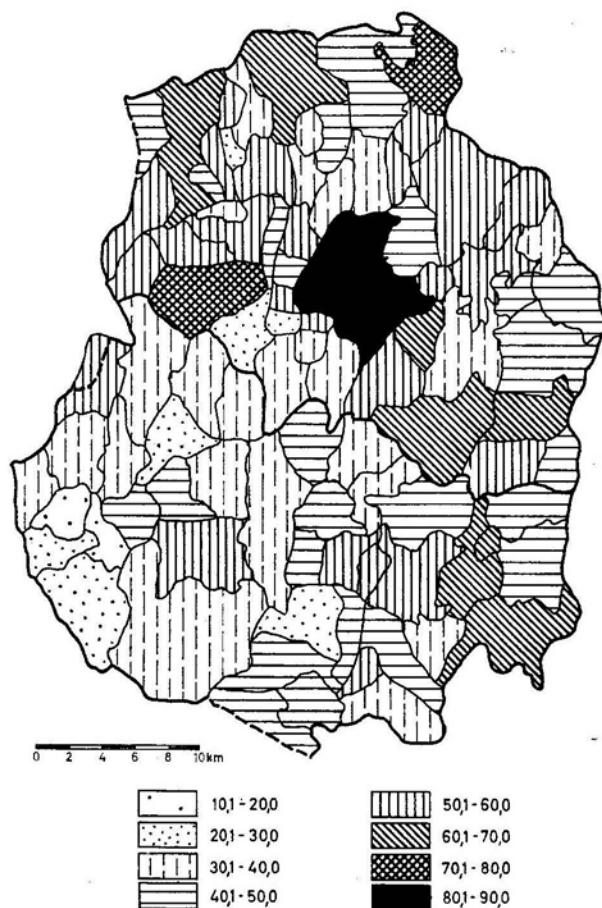
Tabl. 6. Gospodarstva prema veličini posjeda po općinama 1960. godine (u %)

Općine	Ukupno gospodarstava	do 0,5 ha	0,5—2,0 ha	2,1—3,0 ha	3,1—5,0 ha	5,1—8,0 ha	8,1—10,0 ha	10 i više ha
Dubrava	100,0	3,7	21,8	19,5	28,4	17,5	4,4	4,7
Orehovec	100,0	2,8	26,1	23,1	28,1	15,1	2,1	2,7
Vrbovec	100,0	2,8	15,8	17,3	31,3	22,4	6,0	4,4
Križevci	100,0	10,9	27,6	17,0	22,8	16,0	3,5	2,2
Žabno	100,0	6,1	25,8	17,5	26,1	17,9	4,0	2,6
SVEGA	100,0	5,8	23,4	18,4	27,0	18,0	4,1	3,3

Izvor: Popis poljoprivrede 1960.

Veća usitnjenost posjeda u općini Križevci razumljiva je već iz ranijeg izlaganja o gustoći naseljenosti i udjelu poljoprivrednog stanovništva. Veća gustoća naseljenosti, veći prirodni priraštaj i sporije socijalno diferenciranje stanovništva, pospješili su usitnjavanje posjeda ove općine.

Jasniju sliku prostornih razlika posjedovne strukture daju podaci o veličini posjeda gospodarstava po k. o. (sl. 10). Na osnovi ovih podataka, u čitavom istraživanom kraju mogu se izdvojiti tri veće prostorne cjeline specifičnih posjedovnih osobina. Sjeverni dio, odnosno, uži prigrorski kraj, koji obuhvaća najveće područje današnjeg teritorija općine Križevci, karakterizira i najveća usitnjenost posjeda.

Sl. 10. Poljoprivredna gospodarstva općina Križevci i Vrbovec sa zemljišnim posjedom do 3 ha 1960. (u %)

Fig. 10 Agricultural estates with land of 3 ha or less in 1960 (in %)

Slične osobine posjedovne strukture ima i jugoistočni dio istraživanog kraja, u kojem su također najbrojnije k. o. s gospodarstvima čiji posjed ne prelazi 3 ha zemlje.

Jugozapadni dio našeg kraja, tj. šira okolica Vrbovca, ima povoljniju posjedovnu strukturu od ostalih dvaju dijelova. U ovom kraju, osim k. o. Vrbovec i Salnik, najveći broj ima u cjelini veće posjede.

Podaci o posjedovnoj strukturi seoskih gospodarstava ukazuju da je istraživani kraj agrarno prenaseljen. Ovu konstataciju potvrđuju stvarna izračunavanja viška poljoprivrednog stanovništva. Na osnovi poljoprivrednog popisa iz 1960. godine, utvrđeni višak poljoprivrednog stanovništva našeg kraja bio je vrlo visok (V. Figenwald, 1964).

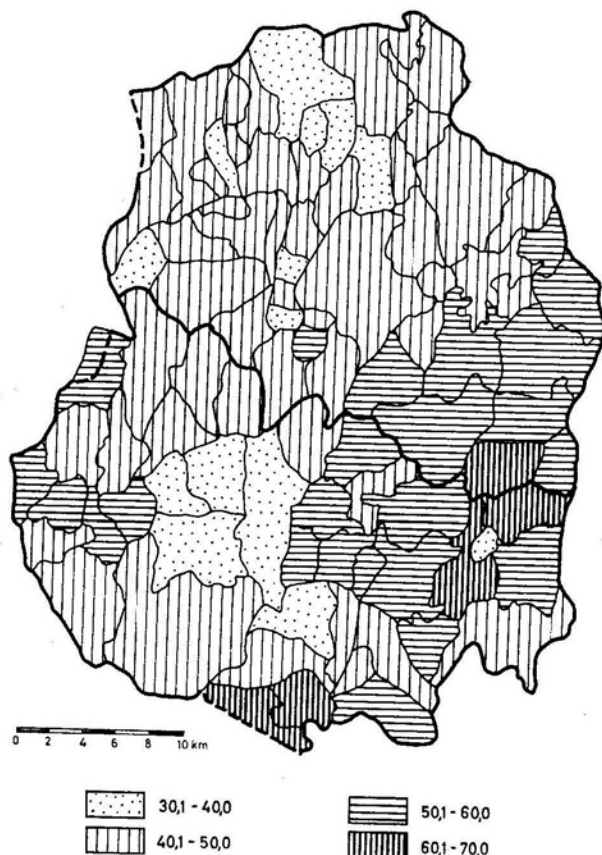
Način iskorištavanja zemljišta uzročno je povezan s veličinom posjeda seoskih gospodarstava i stupnjem autarkičnog gospodarenja. Za istraživani kraj je karakteristična stalna i naglašena ovisnost stanovništva o agrarnom iskorištavanju. Posjed se sve do danas gotovo isključivo obrađuje za vlastite prehrambene potrebe. Za čitav kraj je karakteristično autarkično gospodarenje, koje se s različitim stupnjevima zadržalo do danas u najvećem broju seoskih gospodarstava. U uvjetima autarkičnog gospodarenja način iskorištavanja zemljišta prilagođivao se veličini posjeda i prehrambenim potrebama domaćinstva. S promjenama veličine posjeda, koje su nastajale diobama ili na drugi način, uslijedile su i promjene u kategorijama iskorištavanja zemljišta, pa i u izboru kultura. Najveće promjene nastale su u oraničnim površinama, a zatim u livadama, pašnjacima i šumama. Razlike u udjelima pojedinih kategorija iskorištavanja zemljišta uvjetovane su socijalnim promjenama stanovništva, kao i prirodnim osobinama. Niske i vlažne dolinske ravni koriste se uglavnom kao travne površine, dok se na višim i ocjeditijim zonama prostiru oranice, vinogradi i vrtovi. Strme padine su obično pošumljene. Može se ipak naglasiti da je način iskorištavanja zemljišta istraživanog kraja, iako znatno uvjetovan prirodnim osobinama, ipak većim dijelom odraz agrarne revolucije.

Zbog prehrambene orijentacije agrarnog iskorištavanja, oranične površine imaju najveće rasprostranjenje u istraživanom kraju. Na njih u prosjeku otpada blizu polovice ukupno iskorištavanog zemljišta (sl. 11). Poslije oranica po važnosti i raširenosti slijede livade. To su, može se naglasiti, dvije najvažnije kategorije iskorištavanja. Oranične površine omogućuju uzgoj prehrambenih kultura, a livade uzgoj stoke, neminovne komponente u sistemu agrarnog iskorištavanja. Ostale kategorije iskorištavanja imaju dopunski karakter.

Prema popisu poljoprivrede iz 1960. godine, od ukupno iskorištavanog zemljišta u istraživanom kraju, na oranice i vrtove otpadalo je 47,1 %, livade 23,9 %, na šume 17,0 %, dok su ostale kategorije iskorištavanja bile zastupljene znatno manjim udjelom.

Po strukturi zasijanih površina kraj ima polikulturni karakter, ali s naglašenom orijentacijom uzgoja dviju kultura. Ako strukturu zasijanih površina podijelimo na tri grupe, tj. na ekstraktivne, intenzivne i strukturotvorne

kulture,¹¹ onda vidimo podjednaku zastupljenost ekstraktivnih i intenzivnih kultura, na koje ukupno otpada oko 80 % zasijanih površina (tabl. 7). Ovakva struktura zasijanih površina, prvenstveno tako visoki udio intenzivnih kultura, karakterizira općenito gusto naseljene agrarne krajeve.

Sl. 11. Udio oranica od ukupnog korištenog zemljišta općina Križevci i Vrbovec 1960. (u %)

Fig. 11 Percentage of ploughland in the total exploited land in 1960

¹¹ Podjela kultura na tri grupe, tj. na ekstraktivne, intenzivne i strukturovorne izvršena je na agrotehničkoj bazi. Intenzivne kulture zahtijevaju u uzgoju mnogo ljudskog rada i ulaganja, ali daju i visoke prihode. Ekstraktivne kulture zahtijevaju manje ljudskog rada i ulaganja, ali daju i manje prihode. Strukturovorne kulture ne zahtijevaju mnogo ljudskog rada ni ulaganja, ne daju velike prihode, ali obogaćuju tlo (J. Kostrowicki, 1965).

Tabl. 7. Način iskorištavanja oraničnih površina kotara Križevci 1960. godine (u %)

Način iskorištavanja	% oranica i vrtova	% date grupe
A. Ekstraktivne kulture	40,0	100,0
pšenica	33,0	82,5
raž	3,0	7,5
ječam	1,1	2,8
zob	1,8	4,4
proso	1,1	2,8
heljda	0,0	0,0
B. Intenzivne kulture	39,5	100,0
kukuruz	32,5	82,1
krumpir	5,8	14,7
povrće	0,4	1,1
ostalo	0,8	2,1
C. Strukturotvorne kulture	19,2	100,0
djetelina	18,0	93,9
ostalo	1,2	6,1
D. Nezasijano zemljište	1,2	100,0
zemlja na odmoru	1,0	85,6
ugar	0,2	14,4

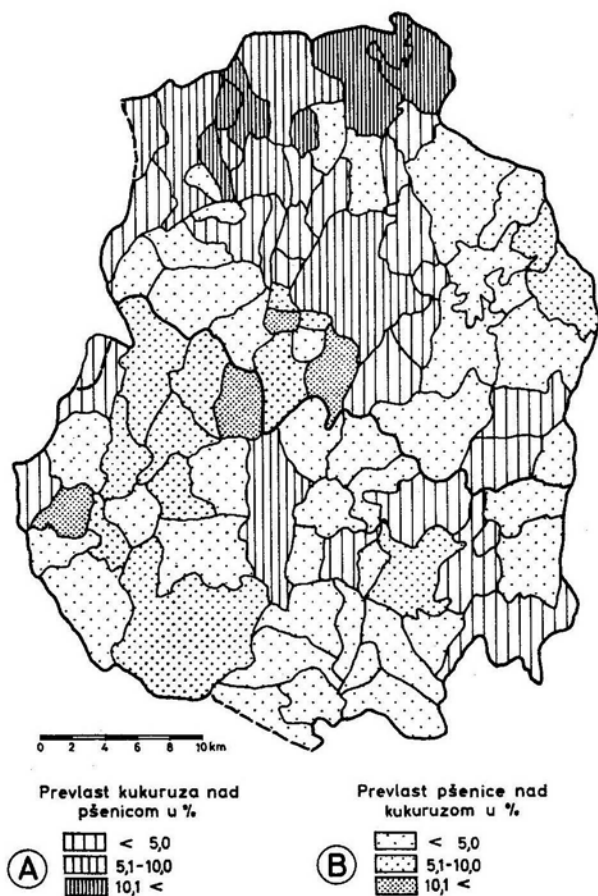
Pšenica od ekstraktivnih i kukuruz od intenzivnih kultura dvije su najraširenije kulture istraživanog kraja na koje otpada 65 % ukupno zasijanih površina.

Unutrašnje razlike koje u strukturi zasijanih površina postoje, više su uvjetovane posjedovnim i drugim socijalnim razlikama, nego prirodnim mogućnostima iskorištavanja. Veličina posjeda i stupanj ovisnosti o obradi vlastitog posjeda imaju odlučujuću ulogu u izboru kultura. U gušće naseljenim dijelovima zapaža se naglašena orijentacija na uzgoj dviju ili triju kultura i to pretežno onih, koje osiguravaju veće prihode. Ovakve osobine iskorištavanja oraničnih površina pretežno karakteriziraju sjeverozapadnu polovicu istraživanog kraja, u kojem je uži prigorski kraj najzapaženiji. Ovu konstataciju potvrđuju i razlike u udjelima zasijanih oraničnih površina kukuruzom i pšenicom, dakle, kulturama na koje u cjelini otpada 65 % zasijanih površina (sl. 12).

Jača orijentacija na intenzivne kulture (uglavnom kukuruz) u općini Križevci i na ekstraktivne kulture u općini Vrbovec, nije primarno uvjetovana prirodnim osobinama, već je rezultat razlika u intenzitetu naseljavanja, razlika u posjedovnoj strukturi i prehrambenim potrebama.

Naglašena orijentacija u iskorištavanju zemljišta na dvije kulture, a pretežno na kukuruz, uglavnom se poklapa s krajem koji je najgušće naseljen, s najslabijom posjedovnom strukturom i koji je doživio najintenzivniju agrarnu preobrazbu. To je uži prigorski kraj. Jača orijentacija na uzgoj kukuruza započela je krajem prošlog stoljeća, kao posljedica porasta stanovništva i povećanja prehrambenih potreba. Uži prigorski kraj je zbog svoje ranije guste naseljenosti, te zbog porasta stanovništva, najranije doživio »agrarnu glad«. Uzgoj kukuruza bio je u takvim prilikama vrlo prihvatljiv. To je kultura koja, za razliku od drugih, daje veće prihode, a njezin uzgoj

kao intenzivne kulture s većom potrebom ljudskog rada bio je moguć zbog dovoljne radne snage. Uzgoj kukuruza je zbog toga postepeno zamjenjivao druge žitarice, prvenstveno raž, a ponegdje i pšenicu. Jer, kukuruz se je upotrebljavao ne samo za prehranu stoke, već i stanovništva.

Sl. 12. Razlike u udjelu zasijanih površina kukuruzom odnosno pšenicom u općinama Križevci i Vrbovec 1960.

Fig. 12 Land under maize and wheat in 1960 (A — predominance of maize over wheat in %; B — predominance of wheat over maize in %)

Uzgoj stoke sastavni je i za najveći broj poljoprivrednih gospodarstava neophodan dio agrarnog gospodarjenja. Seoska gospodarstva uzgajaju stoku iz više razloga. Prije svega, ona im omogućava obradu zemlje, jer služi kao radna snaga i daje stajsko gnojivo. Mlijeko je jedan od vrlo važnih artikala

u prehrani seoskog stanovništva. Uzgojem svinja domaćinstva se osiguravaju s mašću, a za dio godine i mesom. Prodajom stočnog prirasta mnoga gospodarstva smanjuju glad za novcem, tim stalnim problemom seoskog stanovništva. Godine 1960. 83,4 % poljoprivrednih gospodarstava istraživanog kraja uzgajalo je goveda, a 76,0 % svinje. Na gospodarstva koja su uzgajala svinje otpadalo je u prosjeku 2,9 goveda i 4,1 svinjâ. U uzgoju stoke postoje također prostorne razlike. Uže prigorje je npr. imalo veći broj gospodarstava koja uzgajaju goveda i svinje (općina Orehovec je imala 93 % gospodarstava s govedima i 88 % sa svinjama), ali istovremeno u prosjeku s manjim brojem goveda i većim brojem svinja po gospodarstvu, nego drugi dijelovi kraja.

Iz dosadašnjeg izlaganja o agrarnoj strukturi i načinu iskorištavanja zemljišta u istraživanom kraju nameću se određeni zaključci. Treba odmah istaći da je postojeća agrarna struktura rezultat agrarne evolucije i da nosi obilježja ranijih društveno-ekonomskih odnosa. Sitnoposjedovna struktura seoskih gospodarstava, polikulturni način iskorištavanja polja pretežno za vlastite prehrambene potrebe, značajne su protivrječnosti iz kojih proizlaze određeni procesi.

RAZVOJ STANOVNIŠTVA OD SREDINE 19. STOLJEĆA

Postojeće osobine naseljenosti, socijalnih i drugih elemenata strukture stanovništva istraživanog kraja nose tragove prošlosti. One su rezultat stalnog prilagođivanja, stalnog sukoba naslijeđenih struktura i tradicionalnog života s novim tendencijama. Današnje fizionomske karakteristike prostora kao i strukture nevidljivog društvenog sadržaja, rezultat su, kako je već rečeno, razvoja u prošlosti. Postojeći procesi, čija se registracija u pejzažu vrši postepeno, u stvari predstavljaju prilagođivanje novom načinu života, prihvaćanje novih tendencija. Istovremeno, to uvjetuje promjenu starih struktura.

Prostorne razlike demografskih osobina istraživanog kraja, kako je vidljivo iz ranijeg izlaganja, upućuju na diferenciran razvoj našeg kraja u prošlosti. Imajući u vidu postojeće osobine kao indikatore, pokušat ćemo u nastavku osvijetliti demografske promjene kraja od sredine prošlog stoljeća. U skladu s ciljem ovog rada i raspoloživošću statističke i kartografske dokumentacije, najviše pažnje posvetit ćemo bročanom kretanju i strukturnim promjenama stanovništva. Razumljivo je da će u razmatranju najviše doći do izražaja poslijeratne promjene, a posebno današnji procesi i njihovi učinci.

Kretanje broja stanovnika

U populacijskoj slici istraživanog područja s kraja prošlog stoljeća zapaža se neravnomjeran raspored stanovništva. Uži prigorski kraj predstavljao je najnaseljeniju zonu u kojoj je 1880. godine gustoća znatnog broja k. o. iznosila preko 60 st/km², a bilo je k. o. s gustoćom i preko 100 st/km².¹²

¹² Godine 1880. k. o. Vojnovec, Finčevac, Štrigovec, Lukačevac, Fodrovec i Mikovec imale su gustoću naseljenosti od 100 do 150 st/km², a Međa, Dijankovec i Lemeš preko 150 st/km².

Tabl. 8. Kretanje broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec od 1880—1971. godine

Općine	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
Križevci										
broj lančani indeks	29 810	34 094	38 347	41 839	40 279	42 333	43 322	44 172	44 966	43 486
Vrbovec										
broj lančani indeks	—	114	112	109	96	105	102	102	102	97
UKUPNO										
broj lančani indeks	49 139	59 218	67 637	75 915	74 186	78 478	79 776	80 716	79 476	74 299
	—	120	114	112	98	106	102	101	98	93

Izvor: Popisi stanovništva od 1880. do 1971. godine.

Ostali dijelovi bili su znatno slabije naseljeni, te se gustoća po k.o. kretala pretežno ispod 60 st/km². Posebno treba istaći slabiju naseljenost krajnjeg jugoistočnog dijela prigorja, tj. područje današnje općine Vrbovec (sl. 4).

Gustoća naseljenosti prigorja Kalnika sredinom i krajem prošlog stoljeća rezultat je naseljavanja i razvoja stanovništva u feudalnom periodu. Očito je, da je za naseljavanje bila najpogodnija kontaktna zona prigorske zaravni i trupa gore. To je zona u kojoj nalazimo ostatke nekoliko feudalnih utvrđenih gradova. Prigorje Kalnika nije osamljen primjer neravnomjernog razmještaja stanovništva sredinom prošlog stoljeća, već je to bila osobina i drugih prigorja (I. Crkvenčić, 1958).

Način naseljavanja do sredine 19. stoljeća i jača koncentracija stanovništva u užem dijelu prigorja znatno su utjecali na kasniji tok populacijskog razvoja. Dok su relativno slabije naseljeni dijelovi prigorja od sredine prošlog stoljeća jače naseljavani, u užem prigorskom kraju su se zbog prenaseljenosti javljale tendencije emigracije stanovništva.

Godine 1880. istraživani kraj je imao ukupno 49 139 stanovnika. Od tada, pa do 1971. godine kada je popisom utvrđeno 74 299 stanovnika, broj stanovnika se povećao za 51,2 %. Dinamika porasta nije u čitavom tom periodu bila jednaka. Opća osobina populacijskog razvoja našeg kraja je usporavajući porast broja stanovnika do drugog svjetskog rata, a u poslijeratnom periodu, ne samo usporavajući porast, već stagnacija, pa i pad broja stanovnika. Izuzev 1921. godine kada je broj stanovnika u odnosu na raniju popisnu godinu bio manji, stanovništvo je u cjelini brojčano raslo sve do 1931. godine (tabl. 8). Od 1953. godine broj stanovnika se smanjivao po rastućoj dinamici. Treba npr. istaći, da je broj stanovnika 1948. godine u odnosu na 1880. za 62,3 % bio veći, a da se u periodu od 1948. do 1971. stanovništvo smanjilo za 7,3 % (tabl. 9).

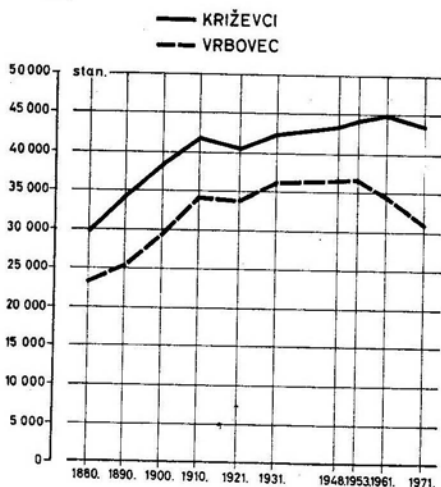
Tabl. 9. Karakteristični periodi kretanja broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec (u %)

Općina	1880—1971.	1880—1948.	1948—1971.	1953—1971.	1961—1971.
Križevci	45,9	45,3	0,4	— 1,5	— 3,4
Vrbovec	51,6	79,3	—18,3	—18,6	—11,0
UKUPNO	51,2	62,3	— 7,3	— 8,6	— 6,9

Izvor: Popisi stanovništva od 1880. do 1971. godine.

U istraživanom kraju, u odnosu na dosadašnji trend populacijskog razvoja postoje u cjelini velika odstupanja. Ona su već naglašena u odnosu između dviju općina.

Od 1880. do 1910. period je najdinamičnijeg porasta stanovništva općina Križevci i Vrbovec (sl. 13). Stanovništvo općine Vrbovec povećavalo se u tom razdoblju s većom dinamikom. Stopa porasta koja je u cjelokupnom dosa-

Sl. 13. Kretanje broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec 1880—1971.

Fig. 13 Number of inhabitants in the Križevci and Vrbovec communities between 1880 and 1971

dašnjem razvoju bila najveća, kod ovih je općina u navedenom periodu postepeno opadala, a između nekih popisnih godina i stagnirala (tabl. 8).

U periodu 1910—1921. obje su općine izgubile dio stanovništva, tako da ga 1921. imaju manje nego 1910. godine. Razlog ovog smanjenja već je poznat. To je prvi svjetski rat u kojem je dio stanovništva stradao neposredno, a dio od indirektnih posljedica rata. U vrijeme rata i nakon njega opao je i prirodni priraštaj. To se sve odrazilo na tok kretanja broja stanovnika.

U razdoblju nakon prvog svjetskog rata stanovništvo općina Križevci i Vrbovec ponovno se povećava, međutim, znatno sporije nego u prethodnim razdobljima. Obje općine zabilježile su porast broja stanovnika u periodu 1931—1948. iako postoje pokazatelji koji ukazuju na usporavajući porast, pa i gubitak stanovništva u vrijeme drugog svjetskog rata. Očito je porast stanovništva obih općina od 1931. do 1941. bio veliki i on je donekle kompenzirao gubitak u ratnom periodu, tako da je kretanje od 1931. do 1948. bilo pozitivno. Točan podatak o broju stanovnika pred rat omogućio bi preciznije poznavanje razvoja stanovništva iz ovog perioda.

U poslijeratnom periodu nastaje velika prekretnica u razvoju stanovništva općina Križevci i Vrbovec. To je razdoblje u kojem usporavajuću dinamiku porasta zamjenjuje pad broja stanovnika. Između dviju zadnjih popisnih godina on se ne javlja samo u općinama kao cjelinama, nego je očit gotovo kod svih k. o. i naselja.

Općina Križevci bilježi u cjelini porast broja stanovnika do 1961. godine. On je, međutim, vrlo malen. U razdobljima od 1948—1953. god. i 1953—1961. god. iznosio je samo 0,2 % godišnje. Od 1961. pa do 1971. godine ova općina gubi 3 % stanovništva. Ovo možemo shvatiti početkom intenzivnijeg smanjenja broja stanovnika ove općine.

Za razvoj stanovništva općine Vrbovec poslijeratni period označava veću prekretnicu. Za razliku od ranijih razdoblja kada je porast stanovništva ove općine bio veći nego općine Križevci, nakon drugog svjetskog rata Vrbovec se uvrštava u red općina s najjačom dinamikom opadanja broja stanovnika. Godine 1971. općina Vrbovec je imala 18,3 % stanovnika manje nego 1948. godine. Od 1948. do 1953. broj stanovnika je porastao, ali samo za 100 ljudi (0,1 %). Od 1953. godine nastupa period intenzivnijeg smanjivanja stanovništva, što uvjetuje i druge značajne demografske promjene. S prosječnom godišnjom stopom pada od 1,1 %, odnosno, s padom broja stanovnika u periodu 1961—1971. od 10 %, općina Vrbovec spada u grupu od 20 općina Hrvatske s najjačim padom broja stanovnika.

U populacijskom razvoju općina Križevci i Vrbovec od 1880. godine do danas možemo izdvojiti tri karakteristična perioda. Prvi, kojeg karakterizira brzi ali ujedno i usporavajući porast broja stanovnika,¹³ traje do 1910. godine. To je period najbržeg porasta stanovništva obih općina, a možemo ga nazvati periodom populacijske ekspanzije. Od 1910. pa do kraja drugog svjetskog rata nailazi razdoblje pozitivnog kretanja broja stanovnika, koje je narušeno u periodima svjetskih ratova. Treće, poslijeratno razdoblje, označava veliku prekretnicu u pogledu broja stanovnika. Iako broj stanovnika u početku neznatno raste, u općini Križevci do 1961. (po prosječnoj godišnjoj stopi od 0,2 %), a u općini Vrbovec do 1953. godine (po stopi od 0,1 % godišnje), bitno obilježje ovom periodu ipak daju negativni trendovi u kretanju broja stanovnika ovih općina.

Razlike u dinamici populacijskog razvoja općina Križevci i Vrbovec jasno su vidljive iz dosadašnje analize. Općina Križevci ima znatno mirniji tok populacijskog razvoja, za razliku od općine Vrbovec, kod koje postoje periodi izrazitijeg porasta, odnosno, pada broja stanovnika. Ove razlike nisu slučajne, već proizlaze iz složenog geografskog kompleksa.

Prostorne razlike populacijskog razvoja. Iz dosadašnjeg izlaganja dobili smo uvid u osnovne karakteristike populacijskog razvoja općina Križevci i Vrbovec. Za nas je, međutim, važno sagledati prostorne razlike populacijskog razvoja unutar navedenih općina. Naime, treba naglasiti da trendove populacijskog razvoja općina Križevci i Vrbovec treba shvatiti kao prosječne vrijednosti koje proizlaze iz populacijskog razvoja pripadajućih im naselja, tj. katastarskih općina.

U općini Križevci je npr. 1971. godine bilo devet (17,6 %) k. o. koje su imale manje stanovnika nego 1880. godine. Od ovih devet pet ih je već 1948.

¹³ Prosječna godišnja stopa porasta stanovništva općine Križevci u periodu 1880—1890. iznosila je 1,4 %, zatim u periodu 1890—1900. 1,2 %, a u periodu 1900—1910. godine samo 0,9 % prosječno godišnje. U istim periodima prosječne godišnje stope porasta stanovništva općine Vrbovec bile su sljedeće: 2,3 %; 1,6 %; i 1,6 % prosječno godišnje.

godine imalo manje stanovnika nego 1880. godine, što znači da se pojava opadanja broja stanovnika javlja prije drugog svjetskog rata.¹⁴

U općini Vrbovec zapaža se također složenost u razvoju stanovništva. U ovoj je općini npr. jedanaest k. o. 1971. godine imalo manje stanovnika nego 1880. godine. Do toga je došlo radi posljedica jake emigracije u poslijeratnom periodu. Isto tako možemo istaći da sve k. o., izuzev k. o. Vrbovec i naselja Mostari, imaju veći porast stanovništva u periodu 1880—1948. nego u periodu 1880—1971. godine. To praktički znači da je kretanje broja stanovništva svih k. o. do 1948. u cjelini bilo pozitivno, a da je poslijeratni period, period regresa stanovništva.

Svjetski ratovi narušili su kontinuitet pozitivnog razvoja stanovništva mnogih dijelova istraživanog kraja. Posljedice prvog svjetskog rata jače su se odrazile na razvoj stanovništva katastarskih općina koje danas pripadaju općini Križevci, odnosno, užem prigorju. Posljedice drugog svjetskog rata su vidljivije u razvoju stanovništva općine Vrbovec. U općini Križevci je npr. u razdoblju od 1910—1921. godine 41 ili 80,4 % k. o. zabilježilo pad broja stanovnika, dok je istovremeno u općini Vrbovec takvih k. o. bilo 15 ili 36,6 %. U vremenu od 1931—1948. broj k. o. s padom broja stanovnika smanjio se u općini Križevci na 25 (49 %), dok se u općini Vrbovec povećao na 18 (43,9 %). Istovremeno se zapaža da su jači pad broja stanovnika imale gušće naseljene k. o. Dokumentirana objašnjenja za ove razlike nemamo, međutim, javlja se logična pretpostavka da objašnjenja treba upravo tražiti u razlikama gustoće naseljenosti pojedinih dijelova istraživanog kraja. Očito je npr., da uži prigorjski kraj Kalnika nije mogao biti neposredno jače pogođen prvim svjetskim ratom, ali njegove posljedice su se u ovom kraju jače ispoljile. Treba imati na umu da je teritorij današnje općine Križevci u vrijeme izbijanja prvog svjetskog rata imao slična društvena obilježja kao i drugi naši prigorjski krajevi. To je agrarna prenaseljenost s nizom drugih protivrječnosti. U ratnim godinama pospješeno je u ovim krajevima krizno stanje, da ga tako nazovemo, što je povećalo emigraciju stanovništva. U Hrvatskom zagorju, našem poznatom emigracijskom žarištu, zabilježen je najveći manjak stanovništva upravo u razdoblju od 1910. godine (I. Crkvenčić, 1956 Stradanja u ratu, pospješena emigracija, smanjena stopa prirodnog priraštaja kao idруги razlozi uzrokovali su pad broja stanovnika užeg prigorja Kalnika.

Ostali dijelovi prigorja, pogotovo teritorij općine Vrbovec, bio je desetih godina ovog stoljeća slabije naseljen i predstavljao područje imigracije. Zbog toga je razumljiv slabiji pad broja stanovnika pojedinih katastarskih općina. U ovoj općini se po kretanju broja stanovnika u periodu od 1910—1921. ističu dva područja: sjeverozapadno, koje je tada bilo gušće naseljeno, pa je imalo pad broja stanovnika, te jugoistočno, slabije naseljeno, koje je imalo porast broja stanovnika.

Značenje drugog svjetskog rata za kretanje broja stanovnika ne može se posve dobro sagledati zbog toga, što pred rat nije izvršen popis stanovništva. Jer, logično je pretpostaviti, da dinamika porasta stanovništva od 1931.

¹⁴ Katastarske općine Apatovac, Osijek, Raven i Seseve imale su 1971. manje stanovnika nego 1880, a Međa, Dijankovec, Erdovec, Dubovec i Lemeš imaju već 1948. manjak stanovništva u odnosu na 1880. godinu. Tako npr. u k. o. Lemeš već od 1910. stanovništvo kontinuirano opada, u k. o. Dubovec od 1921. itd., dok je nekoliko tih općina imalo jako kolebanje u brojčanom kretanju stanovništva.

do izbijanja drugog svjetskog rata nije mogla biti znatno slabija od one u periodu od 1921—1931. Ako je zaista tako, onda je u periodu od 1931. pa do 1941. broj stanovnika znatno porastao, te je kompenzirao manjak koji je nastao kao posljedica rata i koji zbog toga u popisu stanovništva 1948. godine nije izražen.

Poslijeratni populacijski razvoj općina Križevci i Vrbovec od posebnog je geografskog značaja. To je period snažne prostorne mobilnosti i strukturalnih promjena stanovništva. Glavno obilježje populacijskom razvoju u ovom periodu daje opadanje broja stanovnika.

Iako se stanovništvo općina Križevci i Vrbovec od 1948. brojčano povećava do 1961, odnosno, 1953. godine, najveći broj njihovih k. o. pokazuje pad broja stanovnika već u razdoblju 1948—1953. godine. To ukazuje na diferencirani populacijski razvoj ovih dviju općina. U općini Križevci je npr. 51 % k. o. imalo pad broja stanovnika u razdoblju od 1948—1953, dok je takvih katastarskih općina u općini Vrbovec bilo 53,6 %. Broj k. o. koje su imale pad broja stanovnika, u kasnijim razdobljima stalno se povećavao. U općini Križevci 1971. iznosio je 94,1 %, a u općini Vrbovec 97,6 % (tabl. 9a). Iako je najveći broj k. o., koje danas pripadaju općini Križevci, već u prvom poslijeratnom međupopisnom razdoblju imao negativno kretanje broja stanovnika, stanovništvo ove općine u cjelini brojčano raste sve do 1961. godine. Slično obilježje ima i općina Vrbovec do 1953. godine.

Tabl. 9a. Pregled k. o. koje u pojedinim međupopisnim razdobljima imaju pad, odnosno, porast broja stanovnika

Razdoblja	Križevci				Vrbovec			
	pad		porast		pad		porast	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1948—1953.	26	51,0	25	49,0	22	53,6	19	46,4
1953—1961.	32	62,7	18	35,3	36	87,8	5	12,2
1961—1971.	48	94,1	3	5,9	40	97,6	1	2,4

Izvor: Popisi stanovništva 1948, 1953, 1961. i 1971. godine.

Uz povećanje broja k. o. jačao je intenzitet smanjivanja broja stanovnika gotovo svih k. o. U općini Križevci je npr. od ukupno 32 k. o., koje su u periodu 1953—1961. imale smanjenje broja stanovnika, 22 ili 68,8 % imale su smanjenje manje od 0,5 % prosječno godišnje. U periodu od 1961—1971. godine broj općina koje su imale pad broja stanovnika povećao se na 48 ili 94 %, od čega je samo u 18,5 % pad bio manji od 0,5 % godišnje, a kod svih ostalih k. o. bio je veći.

Dinamika smanjivanja broja stanovnika po k. o. bila je znatno veća u općini Vrbovec. Od ukupno 36 k. o. koje su u periodu 1953—1961. godine pokazale pad broja stanovnika, u deset ih je taj pad iznosio manje od 0,5 % godišnje, dok je kod ostalih katastarskih općina bio veći. U zadnjem međupopisnom razdoblju općina Vrbovec je imala 40 k. o. s padom broja stanovnika, od kojih je 39 imalo intenzitet pada veći od 0,5 % godišnje.

Začuđuje veličina prostora, odnosno, broj k. o. koje u posljednjem deseto-godišnjem razdoblju pokazuju smanjenje broja stanovnika. Još više iznenađuju stope smanjivanja broja stanovnika, posebno u općini Vrbovec. Prosječan pad broja stanovnika svih k. o. u razdoblju 1961—1971. iznosio je u općini Vrbovec 18,3 %, a u općini Križevci 12,2 % (tabl. 9b). S obzirom na to

Tabl. 9b. Prosječan porast odnosno pad broja stanovnika k. o. kojima se stanovništvo povećava odnosno smanjuje (u %)

Općine	1948—1953.		1953—1961.		1961—1971.	
	pad	porast	pad	porast	pad	porast
Križevci	4,4	4,3	3,6	8,1	12,2	14,2
Vrbovec	3,7	2,5	8,1	2,8	18,3	12,9
UKUPNO	4,0	3,4	5,8	5,4	15,2	13,5

Izvor: Popisi stanovništva 1948—1971.

da kod prosječnog pada broja stanovnika svih k. o. postoje odstupanja, izračunata je standardna devijacija i koeficijent varijacije, da bi se ona uočila. Njihove vrijednosti su sljedeće:

Općine	Prosječan pad broja stanovnika k. o. koje imaju u periodu 1961—1971. (u %) \bar{x}	Standardna devijacija SD	Koeficijent varijacije v
Križevci	12,2	8,2	66,8 %
Vrbovec	18,3	13,4	72,7 %

Iz navedenih podataka je vidljivo da katastarske općine s padom broja stanovnika imaju u razdoblju 1961—1971. godine prosječno veći pad broja stanovnika u općini Vrbovec, a osim toga, odstupanja od prosječnog pada su veća u ovoj općini.

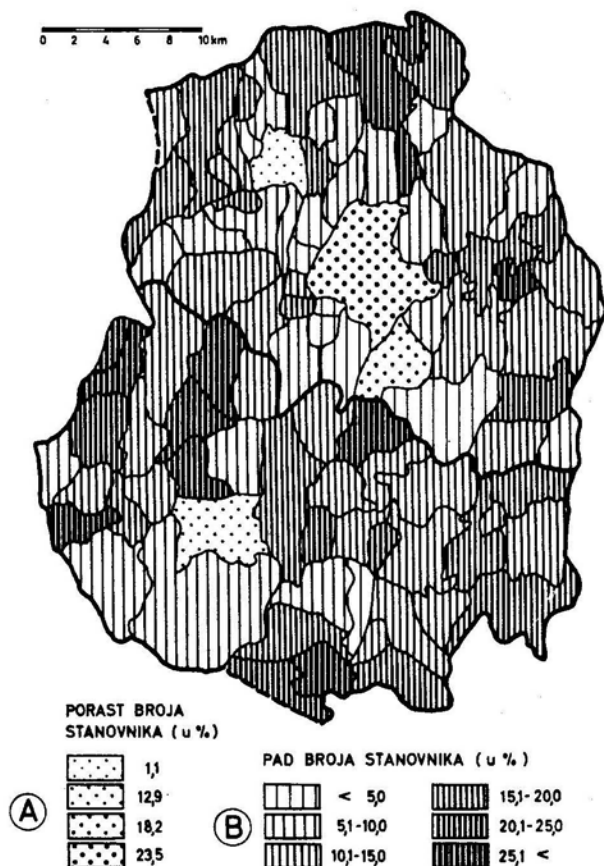
Kontinuitet opadanja broja stanovnika po k. o. u periodu od 1948. godine bio je veći u općini Vrbovec, u kojoj je 21 katastarska općina imala smanjenje stanovništva od 1948. do danas. U općini Križevci takvih k. o. je samo 16.

Po osobinama populacijskog razvoja u poslijeratnom periodu istraživani kraj se može podijeliti u nekoliko zona. Kod nekih od njih zapaža se kontinuitet opadanja broja stanovnika već od 1948. godine. Kod drugih se ovaj proces javlja kasnije, dok su se zone s porastom broja stanovnika smanjile do danas u četiri k. o. Od njih samo tri imaju kontinuirano povećanje stanovništva od 1948. godine.

Središnje područje koje se pruža od jugozapada u pravcu sjeveroistoka i dijeli istraživani kraj u dva dijela podjednake veličine, dakle, zona koju

često ističemo, znatno se razlikuje po populacijskom razvoju od ostalih dijelova našeg kraja. To je dio u kojem je proces smanjivanja stanovništva najkasnije započeo, odnosno, u kojem je broj stanovnika najdulje rastao.

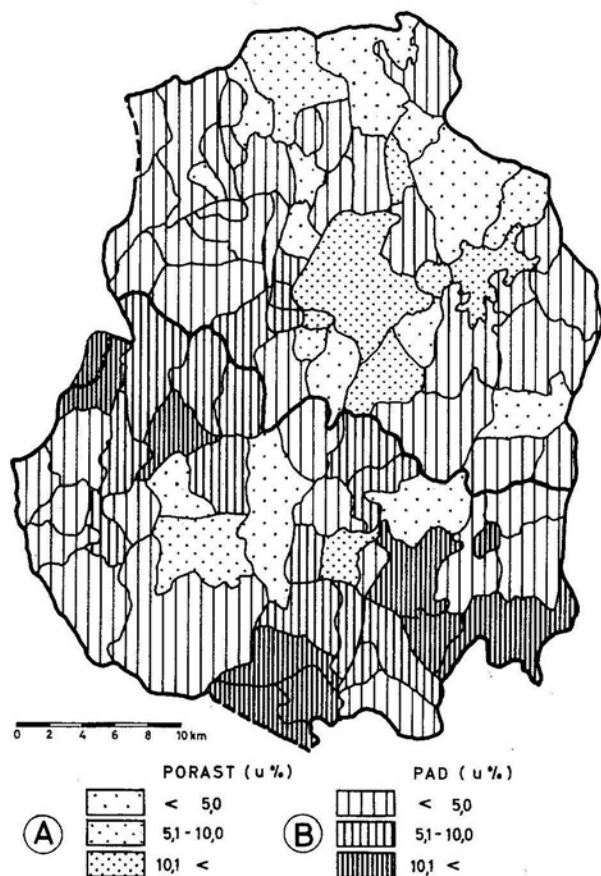
U pojedinim dijelovima vrbovečke općine javlja se u poslijeratnom razdoblju naglo smanjenje stanovništva, a središnje područje čini katastarska općina Vrbovec i nekoliko susjednih općina. Iako se broj katastarskih općina ove zone smanjio 1971. godine na samo jednu, a broj stanovnika povećao, ovo se područje ipak razlikuje od drugih i po nižoj stopi smanjenja stanovništva. Najdinamičniji pad broja stanovnika imaju rubni dijelovi općine Vrbovec. Stanovništvo k.o. krajnjeg jugoistočnog i sjeverozapadnog dijela

Sl. 14. Kretanje broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec u periodu 1953—1961.

Fig. 14 Number of inhabitants between 1953 and 1961 (A — increase; B — decrease)

ove općine kontinuirano se brojčano smanjuje od 1948. do danas. Osim toga treba istaći, da je i stopa smanjenja stanovništva najveća upravo u onim dijelovima, u kojima postoji kontinuitet ove pojave od 1948. godine. U općini Vrbovec se u devet k.o. broj stanovništva smanjio u periodu 1953—1961. godine preko 10 %, a od 1961. do 1971. bilo je čak 15 k.o. u kojima je taj broj pao za preko 15 %.

Sl. 15. Kretanje broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec u periodu 1961—1971.

Fig. 15 Number of inhabitants between 1961 and 1971 (A — increase; b — decrease)

Iako je proces opadanja broja stanovnika započeo najprije u pojedinim k.o. Križevaca, on je ovdje, po prostornom obuhvatu i intenzitetu, sve do 1961. godine znatno slabiji nego u općini Vrbovec. Kontinuitet opadanja broja

stanovnika imali su i u ovoj godini pretežno rubni dijelovi. Takve osobine ima desetak katastarskih općina u zapadnom, te nekoliko njih na krajnjem jugoistočnom dijelu općine Vrbovec. Najsjeverniji dio općine Križevci znatno je složeniji po kretanju broja stanovnika. Dio katastarskih općina ovog kraja imao je porast broja stanovnika od 1948. do 1953. godine, a zatim pad, dok je drugi dio najprije imao pad, zatim u periodu 1953—1961. godine porast. U zadnjem međupopisnom razdoblju pojavio se opet pad broja stanovnika. Središnje područje općine Križevci u kojoj je opadanje broja stanovnika započelo najkasnije i do sada s najslabijim intenzitetom, znatno je veće nego u općini Vrbovec.

Intenzitet opadanja broja stanovnika po katastarskim općinama bio je znatno slabiji u općini Križevci, ali samo do 1961. godine. Ovdje su u periodu 1953—1961. godine samo četiri katastarske općine imale smanjenje broja stanovnika veće od 5 % (sl. 14). Od 1961. godine kretanje broja stanovnika općine Križevci poprima osobine kakve je imalo u općini Vrbovec već od 1953. godine. To je naglo širenje teritorija s opadanjem broja stanovnika, kao i povećanje intenziteta ove pojave (sl. 15). Prema tome, možemo zaključiti, da je intenzivni proces smanjivanja broja stanovnika započeo najprije s pojedinim dijelovima općine Vrbovec, te se danas proširio gotovo na čitav istraživa- ni kraj.

Populacijski razvoj naselja, koji je zbog njihovog velikog broja teško posebno detaljnije analizirati i kartografski prikazati, pokazuje iste osobine kao kod k. o. Stanovništvo većine naselja brojčano se smanjuje različitom dinamikom. U periodu 1961—1971. godine u općini Križevci je 112 ili 81,8 %, a u općini Vrbovec 117 ili 93,6 % naselja zabilježilo pad broja stanovnika (tabl. 10). Naselja s porastom njihovog broja možemo, po njihovom prostornom rasporedu, podijeliti u dvije grupe. Jednu grupu čine ona koja su se razvila uz glavne prometnice što je njihovom stanovništvu omogućilo dnevnu pokretljivost većeg dometa, ili su to naselja u kojima su se razvile neke

Tabl. 10. Populacijski razvoj naselja općina Križevci i Vrbovec u periodu 1961—1971. godine

Općina	Ukupno naselja		Porast		Pad		Bez promjene	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Križevci	137	100,0	22	16,0	112	81,8	3	2,2
Vrbovec	125	100,0	7	5,7	117	93,6	1	0,8
UKUPNO	262	100,0	29	11,0	229	87,5	4	1,5

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971. godine.

neagrarne djelatnosti. U drugu grupu, najčešće samo s neznatnim porastom broja stanovnika, mogu se uvrstiti prometno izolirana naselja.

Populacijski razvoj glavnih centralnih naselja istraživanog kraja Križevaca i Vrbovca, znatno se razlikuje od osobina populacijskog razvoja čitavog

kraja. Ove su razlike izrazite u poslijeratnom razdoblju, kada najveći broj naselja doživljava depopulaciju, a ova dva imaju najdinamičniji razvoj.

Naselja Križevci i Vrbovec imaju sličan tok kretanja broja stanovnika. U periodu od 1880—1910. godine stanovništvo obih naselja brojčano se povećavalo s time, da se najdinamičniji porast dogodio u razdoblju od 1900—1910. godine. Od 1910. tok kretanja broja stanovnika obih naselja se mijenja. Do 1948. godine nastupaju razdoblja kolebanja, tj. pâda, stagnacije, odnosno, malog porasta broja stanovnika. Od 1948. godine stanovništvo obih naselja dinamično se povećava. Period od 1961—1971. godine pokazuje najdinamičniji porast broja stanovnika naselja Križevci i Vrbovec (tabl. 11). Ovakav njihov razvoj, posebno u poslijeratnom razdoblju, posve je razumljiv. To su naselja koja su, zahvaljujući razvoju nekih proizvodnih djelatnosti i centralnih funkcija, imala jaki priliv stanovništva iz agrarnih naselja okolice.

Tabl. 11. Kretanje stanovnika naselja Križevci i Vrbovec 1880—1971.

Naselje		1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
Križevci	broj lančani indeks	2 933	3 358	3 581	4 897	4 698	4 264	4 933	5 591	6 642	8 442
		—	114	107	137	96	91	116	113	119	127
Vrbovec	broj lančani indeks	1 107	1 315	1 525	1 713	1 655	1 674	1 686	1 759	1 911	2 415
		—	119	116	112	97	101	101	104	109	126

Izvor: Popis stanovništva 1880—1971. godine.

Ostala veća naselja u općinama Križevci i Vrbovec bilježe, kao i većina drugih u najnovije vrijeme, pad broja stanovnika. Stanovništvo naselja Trema i Čvrstec u općini Križevci jedina s preko 1 000 stanovnika, naravno pored Križevaca, izgubila su u periodu od 1961—1971. godine 125, odnosno, 160 stanovnika. Dubrava, drugo naselje po broju stanovnika u općini Vrbovec, također gubi dio svojeg stanovništva. To zapravo začuđuje s obzirom na to da je Dubrava lokalno centralno naselje.

Uzroci dosadašnjeg populacijskog razvoja

Kretanje broja stanovnika istraživanog kraja najdirektnije je povezano s dvije pojave: prostornom pokretljivošću i prirodnim priraštajem stanovništva. Prostorna pokretljivost stanovništva, koju u prvoj fazi, kako se može zapaziti iz različitih izvora, karakteriziraju doseljavanja i unutrašnja preseeljavanja stanovništva, a zatim intenzivna iseljavanja u druge krajeve zemlje, najupečatljivije se odražavala na kretanje broja stanovnika i gustoću naseljenosti.

Do sredine 19. stoljeća istraživani kraj, a pojedini njegovi dijelovi i kasnije, bio je uglavnom prostor imigracije. Doseljavanja stanovništva koja su se do tada vršila bila su djelomično spontana, a djelomično organizirana. Spontana doseljavanja podržavali su feudalci kojima je bio cilj da na svojim područjima imaju što više stanovnika, dok su organiziranija doseljavanja vršena u cilju stvaranja vojno-obrambenog sistema. Najintenzivnija doseljavanja stanovništva u naš kraj uslijedila su provalom Turaka. Zona najstabilnije naseljenosti bio je, po većoj gustoći naseljenosti već spomenuti uži pri-gorski kraj, u kojem je zbog doseljavanja i najvjerojatnije većeg prirodnog priraštaja, broj stanovnika stalno povećavan.

Turski prodori uvjetovali su doseljavanje srpskog stanovništva i naselja-vanje do tada slabije naseljenih zona. Sredinom 16. stoljeća turski osvojeni teritorij proširio se sve do rijeke Česme, a prva značajnija preseljavanja Srba počinju krajem 16. stoljeća. Srpsko stanovništvo uglavnom je naseljavalo kraj istočno od rijeke Glogovnice, prvenstveno oko Žabna, Rovišća, Cirkvene i Dubrave (Ivić, 1909). Stabilizacija naseljenosti doseljenog stanovništva po-spješena je stvaranjem Vojne krajine. Doseljeno, mobilno stanovništvo i u ovim je krajevima uključeno u vojno-obrambeni sistem. Dio istraživanog kraja bio je, naime, također uključen u Vojnu krajinu. Zapadna granica Vojne krajine prolazila je velikim dijelom duž rijeke Glogovnice. Doseljavanje srpskog stanovništva u ove krajeve nije bilo tako jako da bi se značajnije promijenila nacionalna struktura. U Križevačkoj županiji je npr. 1840. godine bilo samo 2,52 % Srba, 97,28 % Hrvata, te 0,80 % drugih narodnosti (M. Lor-ković, 1939, str. 88). Srpsko stanovništvo koje danas nalazimo uglavnom u istočnim, odnosno, jugoistočnim dijelovima istraživanog kraja, vodi svoje porijeklo od srpskog stanovništva koje se u ove krajeve doselilo od 16. stoljeća.

Dostupni historijski izvori ukazuju da je istraživani kraj do sredine 19. stoljeća, dakle, do ukidanja feudalne društvene organizacije, nosio u cjelini imigracijska obilježja. Doseljavanje stanovništva nije bilo tako jako kao npr. u Hrvatsko zagorje, koje je bilo zaštićenije od provala Turaka.

Ukidanje feudalnih odnosa, jačanje nove društvene organizacije i kapita-lističkih društvenih odnosa, omogućilo je spontana prostorna gibanja stanov-ništva. Seljaci su postali vlasnici zemlje kojom su mogli samostalno gospo-dariti i slobodno su se mogli seliti, što do tada nije bilo posve moguće. Feudalni posjedi dijelom su propadali, a dijelom se prilagođavali novom načinu gospodarenja. Osnovno obilježje prostorne pokretljivosti stanovništva u ovom razdoblju predstavljaju preseljavanja na novu zemlju. Ona su se počela vršiti već krajem prošlog stoljeća, ali im se broj povećao u ovom sto-ljeću. Stanovništvo se preseljavalo iz agrarno prenaseljenih krajeva u zone slabije naseljenosti, u kojima je bilo lakše steći zemlju (kupiti, uzeti u zakup i sl.). To je vrijeme doseljavanja i drugih naroda u naše krajeve: Čeha, Ma-đara, Nijemaca itd. Preseljavanja su bila pospješena prilagođavanjem feudal-nog posjeda kapitalističkim uvjetima privređivanja, jer je za to bila potrebna radna snaga i novac. Dio posjeda se zbog toga rasprodavao ili davao u zakup seljacima. Iz seoskih porodica regrutirali su se najamni radnici za rad u poljima. Pored preseljavanja na novu zemlju, što je u stvari bilo pozitivno jer su se preseljavale čitave porodice i na taj način smanjivale agrarnu pre-naseljenost, postojao je i drugi oblik migracije koji se razvija u ovom sto-ljeću. To je emigracija stanovništva u prekomorske zemlje.

Od sredine 19. stoljeća u osobinama prostorne pokretljivosti stanovništva istraživanog kraj nastaju značajne promjene. Dok je u feudalnom periodu čitav kraj imao uglavnom imigracijska obilježja, krajem prošlog stoljeća, a pogotovo u ovom stoljeću, javljaju se emigracije čiji prostorni obuhvat sve više raste. Uži prigorski kraj već sredinom 19. stoljeća pokazuje osobine prenaseljenosti, te zbog toga postaje, kao i ostali prenaseljeni krajevi, žarište emigracije. Iz ovog kraja vršila su se također preseljavanja porodica u druge dijelove Hrvatske, a osim toga, započela je i emigracija stanovništva u prekomorske zemlje.

Jugoistočni dio istraživanog kraja, prvenstveno istočno od Žabna i Du-brave, zadržao je imigracijska obilježja, pa se u njega vrše preseljavanja stanovništva iz Hrvatskog zagorja i drugih krajeva. Pored Hrvata u ovaj kraj doseljavaju i drugi narodi, od kojih su najzastupljeniji bili Mađari i Nijemci. Mađari i Nijemci najintenzivnije doseljavaju u periodu od 1880. do 1900. godine. Tada se npr. u Bjelovarsko-križevačkoj županiji udio Nijemaca povećao s 0,7 % na 1,4 %, a Mađara od 1,2 % na 4,6 % (M. Lorković, 1939, str. 104). Najprije su se preseljavanja vršila spontano, a početkom ovog stoljeća poduzimala su se i organizirana preseljavanja čitavih obitelji.¹⁵

Emigracija stanovništva iz užeg prigorja, bilo u obliku preseljavanja obitelji na novu zemlju, kao pojedinačna preseljavanja u prekomorske zemlje ili u veća naselja, te doseljavanja stanovništva u slabije naseljene jugoistočne dijelove prigorja, bitno obilježavaju prostornu pokretljivost stanovništva istraživanog kraja sve do drugog svjetskog rata. Zbog takvih migracijskih obilježja uže prigorje je najranije počelo pokazivati tendencije opadanja broja stanovnika, dok je stanovništvo, kako smo vidjeli, jače brojčano raslo u drugim dijelovima kraja. Emigracija stanovništva nije do drugog svjetskog rata bila tako izražena da bi uvjetovala promjene u gustoći naseljenosti i strukturi. Do drugog svjetskog rata emigracija je, osim toga, bila manje selektivna po spolu i dobi stanovništva, što je bilo pozitivno.

U poslijeratnom periodu karakter prostorne pokretljivosti stanovništva jako se je izmijenio. Preseljavanja radi zemlje postepeno su prestala. Ekonomski razvoj omogućuje zapošljavanje dijelu agrarnog stanovništva koji se javlja kao višak radne snage na selu, što istovremeno smanjuje interes za kupovanje zemlje. Emigracija stanovništva u privredne centre postepeno jača, a njezini efekti posebno se zapažaju od 1950. godine, kako smo već zapazili u kretanju broja stanovnika. Stvarne vrijednosti iseljenog stanovništva pokušat ćemo utvrditi izračunavanjem migracijskog salda za nekoliko perioda poslije drugog svjetskog rata, kao i za neka ranija razdoblja.

Značenje prirodnog kretanja za kretanje broja stanovnika. Prirodno kretanje stanovništva istraživanog kraj doživljava u posljednjih stotinu godina

¹⁵ Prva organiziranija preseljavanja stanovništva počela je provoditi »Hrvatska poljoprivredna banka« osnovana 1901. godine, koja preuzima plemićka dobra, vrši parcelaciju i preseljava stanovništvo. U istraživanom kraju je tako npr. otkupljen posjed »Negovec« od 365 jutara zemlje, te posjed »Vubovačka poljana« od 144 jutra. Kasnije je osnovana »Hrvatsko-Slavonska banka za parcelaciju i kolonizaciju d. d.«, koja se također bavi otkupom, parcelacijom i preseljavanjima stanovništva. Na ovakav način razdijeljen je i veleposjed »Šabac Lug« kod Vrbovca 1911. godine. 1936. osnovana je i zadruga »Zemlja« za organizaciju preseljavanja, a 1941. godine osnovan je i Zavod za kolonizaciju (V. Horvat, 1942).

velike promjene. Podaci o prirodnom kretanju stanovništva krajem prošlog stoljeća ukazuju na visoke stope poroda i pomora iz čega je rezultirao vrlo neracionalan prirodni priraštaj. Stope poroda i pomora u ovom stoljeću uglavnom su se smanjivale i to na taj način, da se je povećavala racionalnost prirodnog priraštaja. Međutim, stopa prirodnog priraštaja u cjelini je opadala. Ovakav razvoj prirodnog kretanja stanovništva nije zadržan do danas. U poslijeratnom periodu nastaje velika prekretnica u prirodnom kretanju stanovništva. Godišnje stope poroda postepeno se smanjuju, a povećavaju se stope pomora. Rezultat toga je nizak prirodni priraštaj, koji u posljednjih desetak godina poprima negativna obilježja, jer stope pomora premašuju stope poroda stanovništva.

Krajem prošlog i početkom ovog stoljeća u bjelovarsko-križevačkoj županiji prosječna godišnja stopa poroda iznosila je preko 30 ‰, a stopa pomora preko 20 ‰ (M. Kreser, 1917). Točnije, godišnje stope poroda i pomora stanovništva u periodu od 1890—1910. godine bile su slijedeće:

Period	poroda	Godišnja stopa (u ‰)	
		pomora	prirodnog priraštaja
Od 1891—1900. god.	34,1	24,4	9,7
Od 1900—1910. god.	32,4	20,7	11,7

Prirodni priraštaj od oko 10 ‰ godišnje u periodu najbržeg porasta stanovništva zapravo i nije veliki. Razlog tome je visoka stopa pomora, što istovremeno znači da je bio i neracionalan.

Podaci o prirodnom kretanju stanovništva krajem prošlog i početkom ovog stoljeća omogućuju da utvrdimo razlike između doseljavanja i iseljavanja stanovništva. U tom pogledu upravni kotar Križevci, koji je bio u sastavu bjelovarsko-križevačke županije, pokazuje zanimljive osobine. On je, naime, krajem prošlog stoljeća u cjelini pokazivao imigracijska, a već u prvom desetljeću ovog stoljeća emigracijska obilježja. Površina kotara bila je tada nešto manja nego današnji istraživani kraj, jer je nedostajao istočni dio današnje općine Vrbovec. Razlike u intenzitetu doseljavanja i iseljavanja u kotar Križevci u periodu od 1890—1910. godine vidimo iz slijedećih podataka:

Broj stanovnika 1890. god.	Prirodni priraštaj 1890—1900. god.	Broj stanovnika koji je trebao biti 1900. god. prema prirodnom priraštaju	Broj stanovnika 1900. god. utvrđen popisom	Razlika
42 968	5 218	48 186	49 609	+ 1 423

Prema tome vidimo, da je kotar Križevci 1900. godine u cjelini imao više stanovnika nego što je trebao imati prema prirodnom priraštaju. To ukazuje da je u ovaj kraj više stanovnika doselilo nego odselilo. U slijedećem desetgodišnjem razdoblju migracijske osobine kraja su se izmijenile. Ojačao je proces emigracije, tako da je 1910. godine čitav kraj imao manje stanovnika

nego što je trebao imati na osnovi prirodnog priraštaja. To vidimo iz slijedećih pokazatelja:

Broj stanovnika 1900. god.	Prirodni priraštaj 1900—1910. god.	Broj stanovnika koji je trebao biti 1910. god.	Broj stanovnika 1910. god. utvrđen popisom	Razlika
49 609	6 573	56 182	55 112	— 1 070

Da je u periodu nakon 1900. godine pojačana emigracija stanovništva iz pojedinih dijelova istraživanog kraja ustanovili smo već ranije, analizirajući razvoj stanovništva katastarskih općina.

U ranijem izlaganju je utvrđeno da se teritorij istraživanog kraja s opadanjem broja stanovnika u poslijeratnom periodu sve više povećava, a da je dinamika smanjivanja stanovništva u porastu. Da bi se utvrdilo da li je ovo opadanje broja stanovnika posljedica emigracije ili smanjenog tj. negativnog prirodnog priraštaja stanovništva, izračunat ćemo migracijski saldo za pojedina razdoblja.

U periodu od 1953—1961. godine kada stanovništvo istraživanog kraja počinje brojčano opadati, osobine prirodnog priraštaja i iznos migracijskog salda vidimo iz slijedećih podataka:

Broj stanovnika 1953. god.	Prirodni priraštaj 1953—1961. god.	Broj stanovnika koji je trebao biti 1961. god. prema prirodnom priraštaju	Razlika
80 716	2 010	82 726	— 3 250

Navedeni podaci ukazuju da je naš kraj 1961. godine imao 3 250 stanovnika manje nego što je trebao imati prema prirodnom priraštaju. To praktički znači da je oko 1,5 % stanovništva utvrđenog popisom 1953. godine emigriralo. Prema tome, možemo naglasiti, da istraživani kraj od 1953. godine poprima depopulacijsko obilježje ,kako je to već i ranije utvrđeno (I. Crkvenčić, 1968).

Od 1961. godine prirodni priraštaj stanovništva poprima još negativnija obilježja, što uz pojačani proces emigracije još više utječe na depopulaciju kraja. Općenito uzevši stopa poroda stanovništva općina Križevci i Vrbovec pokazuje tendenciju smanjivanja, dok su stope pomora istovremeno u porastu. To, naravno, utječe na smanjenje stope prirodnog priraštaja (tabl. 12).

Godišnja stopa poroda kretala se u općini Križevci u periodu od 1961—1971. godine između 16,2 ‰ (1962) i 12,3 ‰ (1970. god.). U općini Vrbovec rađalo se istovremeno na 1 000 stanovnika u prosjeku manje djece. U ovoj općini se stopa poroda kretala između 11,9 ‰ i 8,2 ‰ godišnje. Godišnja stopa poroda bila je u općini Križevci neznatno veća od stope pomora (izuzev 1904. god.) sve do 1968. godine. Od tada pa sve do danas, godišnje stope pomora nadmašuju stope poroda, iz čega proizlazi negativni prirodni priraštaj.

Tabl. 12. Prirodno kretanje stanovništva općina Križevci i Vrbovec od 1961—1970. godine (u ‰)

Općine		1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
Križevci	Porod	14,9	16,2	14,5	14,3	15,2	14,9	13,5	13,6	12,5	12,3
	Pomor	11,8	14,5	11,1	14,5	12,4	11,3	12,8	14,7	14,5	13,2
	Priraštaj	3,1	1,7	3,4	-0,2	2,8	3,6	0,7	-1,1	-2,0	-0,9
Vrbovec	Porod	11,9	11,2	10,5	11,2	11,0	10,8	9,9	8,6	8,2	10,2
	Pomor	11,4	14,4	11,4	14,1	14,4	12,3	13,0	14,8	17,1	14,3
	Priraštaj	0,5	-3,2	-0,9	-2,9	-3,4	-1,5	-3,1	-6,2	-8,9	-4,1
UKUPNO	Porod	13,4	13,7	12,5	12,7	13,1	12,8	13,2	11,1	10,3	11,2
	Pomor	11,6	14,4	11,1	14,3	13,4	11,8	12,9	14,7	15,8	13,7
	Priraštaj	1,8	-1,7	1,4	-1,6	-0,3	1,0	0,3	-3,6	-5,5	-2,5

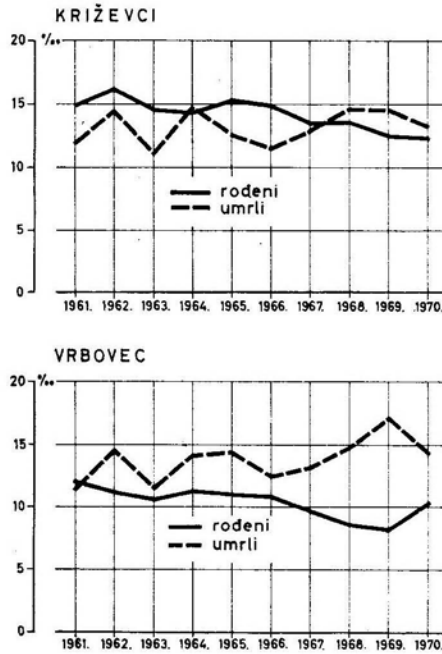
Izvor: Saopćenja Zavoda za statistiku SRH.

Ovakve nepovoljne osobine prirodnog kretanja stanovništva javljaju se u općini Vrbovec još ranije. Ovdje je 1961. godine porod bio neznatno brojniji od pomora, ali obrnuta situacija nastaje već 1962. godine kada stopa pomora premašuje stopu poroda. Ovakvo prirodno kretanje stanovništva zadržalo se u općini Vrbovec do danas (sl. 16). Analiza novijeg prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske ukazuje da općina Vrbovec spada u izuzetne primjere niske godišnje stope poroda i općenito negativnog prirodnog priraštaja (M. Friganović, 1970).

Ovakve osobine prirodnog kretanja stanovništva utječu na pad broja stanovnika istraživanog kraja. Međutim, treba utvrditi kakvo je učešće emigracije u brojčanom smanjivanju stanovništva našeg kraja u periodu od 1961—1971. godine. Izračunajmo zbog toga migracijski saldo za spomenuti period:

Općina	Broj stanovnika 1961. god.	Prirodni priraštaj od 1961—1970. god.	Broj stanovnika koji je trebao biti 1971. god. prema prirodnom priraštaju	Broj stanovnika 1971. god. utvrđen popisom	Razlika
Križevci	44 966	449	45 415	43 486	-2 029
Vrbovec	34 510	-1 122	33 388	30 813	-2 575
UKUPNO	79 476	- 673	78 758	74 299	-4 604

Iz navedenog računa vidljivo je da je općina Križevci imala 1971. godine 2 029 stanovnika manje nego što je trebala imati prema prirodnom priraštaju. U općini Vrbovec taj je manjak iznosio 2 575 stanovnika. Iz čitavog istraži-

Sl. 16. Kretanje broja rođenih i umrlih u općinama Križevci i Vrbovec 1961—1970.

Fig. 16 Number of births and deaths in the Križevci and Vrbovec communities from 1961 to 1970

vanog kraja je, prema tome, emigriralo 4 604 stanovnika više nego što je imigriralo.

Sada se mogu uočiti glavni uzroci opadanja broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec. To su, dakle, negativni prirodni priraštaj, koji se u općini Križevci javlja od 1968. godine, a u općini Vrbovec od 1962. godine, te intenzivna emigracija stanovništva.

Socijalno diferenciranje i prostorna pokretljivost stanovništva

Stalno mijenjanje socijalne strukture stanovništva bitno je obilježje svake društvene sredine. Glavni pokretač ovih promjena su težnje ljudi za promjenom zanimanja, radnih mjesta, promjenom mjesta stanovanja i slično.¹⁶

¹⁶ Ovakve promjene u društvu u sociološkoj se znanosti obično označavaju kao socijalni mobilitet. Pod socijalnim mobilitetom se, naime, podrazumijeva »kretanje« osoba iz jedne u drugu poziciju, pri čemu se pozicija označava kao »mjesto« u jednoj socijalnoj strukturi, odnosno socijalnoj podjeli (Bolte, 1969, str. 1). Shodno tome postoji i mnogo aspekata socijalnog mobiliteta. Jer, ako se pod socijalnim mobilitetom smatraju promjene socijalnih pozicija, onda postoji toliko vrsta mobiliteta koliko i vrsta pozicija. Socijalni mobilitet se dijeli u dvije glavne grupe, tj. na vertikalni i horizontalni (Sorokin, 1925). Vertikalni mobilitet je onaj kod kojeg se može javiti uspon ili pad socijalne pozicije. Kod horizontalnog mobiliteta ne postoji promjena socijalne pozicije u smislu uspona ili pada.

U ovom radu najviše pažnje posvetit će se jednoj socijalnoj promjeni, odnosno, grupi socijalnih promjena, koja po našem mišljenju čini suštinu današnje demografske evolucije istraživanog kraja. To je prestrukturiranje agrarnog u neagrarno stanovništvo. Govoreći sociološkim rječnikom prestrukturiranje agrarnog u neagrarno stanovništvo jedan je vid vertikalnog mobiliteta. Ova se pojava, međutim, u geografskoj literaturi kod nas najčešće označava kao deagrarizacija. Treba naglasiti da za deagrarizaciju nije vezano samo smanjenje agrarnog stanovništva. Socijalno prestrukturiranje agrarnog stanovništva donosi sa sobom i promjene u načinu života, promjene u agrarnoj strukturi, a isto tako i u pejzažu. Ipak, treba naglasiti, da je odnos poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva dosta vjeran pokazatelj stupnja deagrarizacije, jer se promjene u fizionomskoj slici pod utjecajem deagrarizacije registriraju s izvjesnim zakašnjenjem. Zbog toga ćemo i mi pokušati, prateći promjene u udjelu poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, utvrditi pojavu deagrarizacije u istraživanom kraju u posljednjih petnaestak godina.

Smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva kao pokazatelja deagrarizacije. Sudeći po udjelu poljoprivrednog stanovništva, kao što je već istaknuto, istraživani kraj je još uvijek slabo deagrariziran. Na poljoprivredno stanovništvo u općinama Križevci i Vrbovec otpada još uvijek preko 60 % (66 % odnosno 69 % ukupnog stanovništva). Isto tako je bilo naglašeno da u udjelu poljoprivrednog stanovništva postoje veće prostorne razlike, što ukazuje na diferencirana obilježja procesa deagrarizacije. Da razmotrimo najprije kako se kreće udio poljoprivrednog stanovništva u općinama Križevci i Vrbovec od 1953. godine (u %):

	1953. god.	1961. god.	1971. god.
Križevci	89,0	82,0	66,0
Vrbovec	88,0	83,0	69,0
UKUPNO	88,5	82,5	67,5

Kako vidimo, u obim je općinama udio poljoprivrednog stanovništva još 1961. godine iznosio iznad 80 %, da bi se tek 1971. godine smanjio na 66 %, odnosno, 69 %. Pad udjela poljoprivrednog stanovništva bio je, prema tome, brži u periodu 1961—1971. nego u ranijim razdobljima. To uostalom vidimo iz slijedećih podataka:

	Pad udjela poljoprivrednog stanovništva (%)		Pad apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva (%)	
	.1953—1961.	1961—1971.	1953—1961.	1961—1976.
Križevci	—8,5	—24,2	—10,5	—13,1
Vrbovec	—6,0	—20,3	—15,9	—28,4
UKUPNO	—7,2	—22,2	—13,2	—20,7

Prosječna godišnja stopa smanjenja udjela poljoprivrednog stanovništva bila je kod obih općina znatno veća od 1961—1971. godine nego u prethodnom razdoblju. U općini Križevci se udio poljoprivrednog stanovništva nešto dinamičnije smanjivao. Postavlja se, međutim, pitanje što sve utječe na smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva? U istraživanom kraju za to su dva faktora odlučujuća. To je emigracija poljoprivrednog stanovništva i socijalno diferenciranje u kojem se udio tog stanovništva prestrukturirao u nepoljoprivredno. U istraživanom kraju emigracija poljoprivrednog stanovništva igra ipak najvažniju ulogu u smanjenju udjela poljoprivrednika. To možemo prosuditi promatrajući odnos smanjenja udjela i smanjenja apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva. Iz naprijed navedenih podataka vidimo da se u periodu od 1953—1961. godine apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva u obim općinama smanjio više nego udio poljoprivrednog stanovništva, pogotovo u općini Vrbovec. U periodu od 1961—1971. godine u obim općinama se smanjenje udjela i smanjenje apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva vršilo po povećanim godišnjim stopama, međutim, s tom razlikom, što je u općini Križevci godišnja stopa smanjenja udjela poljoprivrednog stanovništva bila veća nego stopa smanjenja apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva. Emigracija stanovništva nešto više utječe na smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva u općini Vrbovec. Uostalom, u ovoj je općini poslijeratni proces emigracije, kako je već naglašeno, u jačoj mjeri ranije ispoljen. Očito, dakle, da je proces smanjenja poljoprivrednog stanovništva u općini Križevci nešto pozitivniji, barem uzevši općinu kao cjelinu.

Deagrarizacija se kao i druge socijalne promjene vrši jednako u čitavom istraživanom kraju. To je vidljivo i po udjelu poljoprivrednog stanovništva po katastarskim općinama kojeg smo ranije analizirali. Tako npr. njihov udio u nekim k. o. raste, a u drugim opada, naravno, s različitim intenzitetima.

Prostorni raspored k. o. s najvećim padom postotka poljoprivrednog stanovništva u periodu od 1953—1961. godine, karakterističan je. Udio poljoprivrednog stanovništva najintenzivnije se smanjuje u katastarskim općinama koje se nalaze u zoni glavne prometne okosnice i najvećih naselja (općinskih centara).

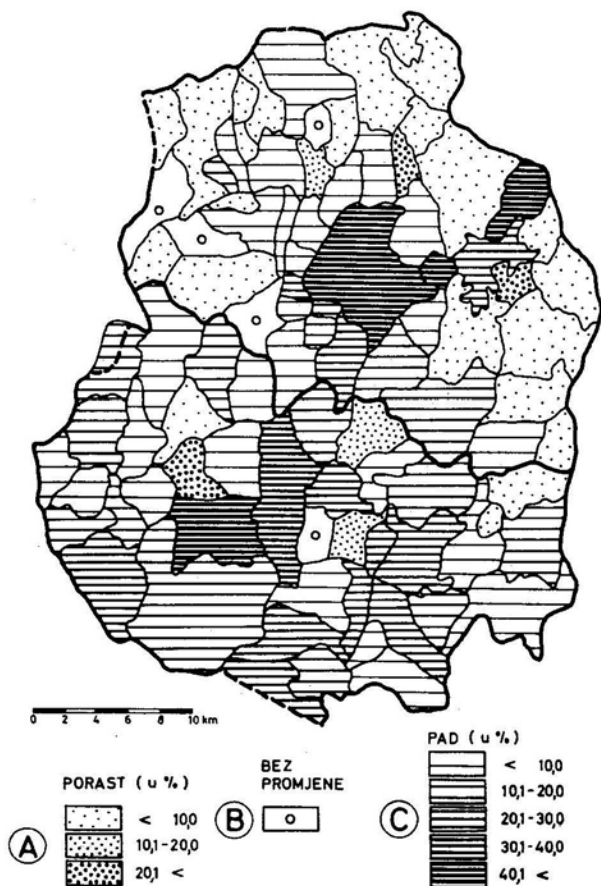
Analizirajući promjene udjela i promjene apsolutnog broja poljoprivrednika po katastarskim općinama u periodu od 1953—1961. godine zapažaju se izvjesne razlike koje upućuju na određene zaključke. Naime, kod najvećeg broja ovih općina apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva više je opao u navedenom razdoblju nego udio poljoprivrednog stanovništva. To ukazuje na značaj emigracije poljoprivrednog stanovništva.

Od 1961—1971. godine promjene udjela i apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva vrše se s dosta izmijenjenim obilježjima. Udio i apsolutni broj znatno su se smanjili u ovim općinama u navedenom razdoblju, ali su se istovremeno povećale njihove razlike u prostoru.

U općini Križevci se npr. u razdoblju od 1961—1971. godine udio poljoprivrednog stanovništva u cjelini smanjivao po prosječnoj godišnjoj stopi od 2,4 %, međutim, istovremeno je porastao broj k. o. u kojima je postotak poljoprivrednika porastao. U ovoj općini npr. 32 k. o. imaju od 1961—1971. godine porast udjela poljoprivrednog stanovništva, 25 k. o. ima pad, dok u 4 k. o. nije bilo promjena (sl. 17). Najveći porast udjela imale su k. o. Raščani (48,2 %), Glogovnica (39,1 %), Mikovec (16,2 %), dok se udio poljoprivrednog

stanovništva kod ostalih povećao za manje od 10 %. Broj k. o. s padom udjela poljoprivrednog stanovništva se od 1961—1971. godine smanjio, međutim, u većini od njih intenzitet pada udjela se povećao. U k. o. Majurec iznosio je npr. 60 %, u Carevdaru 57,6 %, u k. o. Križevci 50 % itd. Smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva u općini Križevci imale su uglavnom k. o. u okolici Križevaca, dok su k. o. u užem prigrorju i rubnim dijelovima ove općine imale porast udjela.

U općini Vrbovec znatno manji broj k. o. pokazuje porast udjela poljoprivrednog stanovništva u periodu od 1961—1971. godine. Njih je, naime,

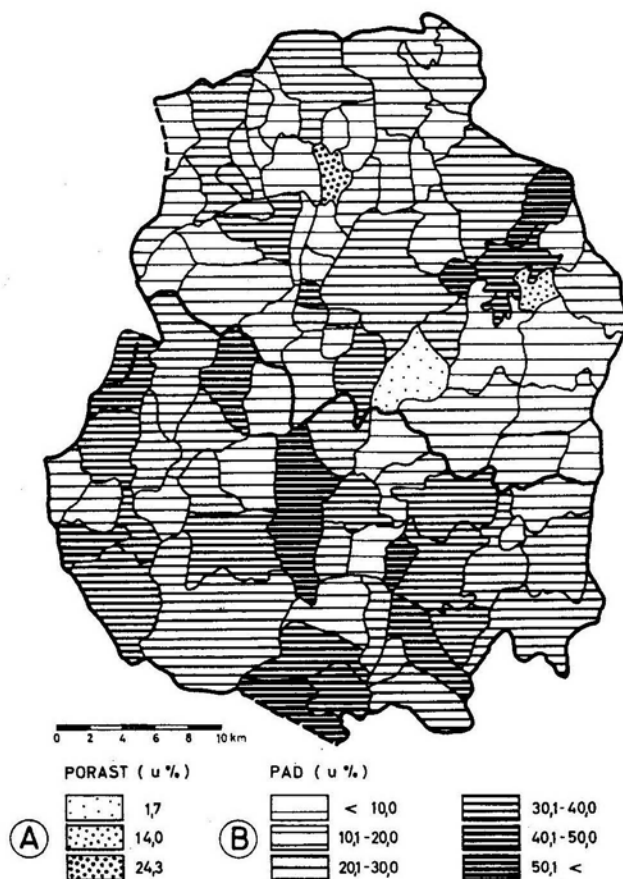

Sl. 17. Promjena udjela poljoprivrednog stanovništva u općinama Križevci i Vrbovec 1961—1971.

Fig. 17 Percentage of total population engaged in agriculture between 1961 and 1971 (A — increase; B — no change; C — decrease)

samo šest, dok ih 34 ima pad. Najveći pad zabilježile su k. o. Vrbovec (46,9 %), Gradec (45,1 %), Lonjica (29,8 %) itd.

Promjena apsolutnog broja poljoprivrednog stano ništva u periodu od 1961—1971. godine nosi drugačija obilježja. U općini Križevci apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva povećao se samo u tri k. o., dok ih je 48 imalo pad. Osim toga, treba istaći da se smanjenje apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva vršilo u periodu od 1961—1971. godine kod većeg broja k. o. sa znatno većim godišnjim stopama. U k. o. Majurec poljoprivredno stanovništvo se npr. smanjilo za 95 %, u Carevdaru 64,8 %, Kloštru 48,9 % itd.

Sl. 18. Promjena apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva u općinama Križevci i Vrbovec u periodu 1961—1971.

Fig. 18 Changes in the absolute number of inhabitants engaged in agriculture between 1961 and 1971 (A — increase; B — decrease)

U općini Vrbovec pad apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva bio je još veći u periodu od 1961—1971. godine nego u ranijem razdoblju. U ovoj je općini pad apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva čak u 17 k. o. bio veći od 40 %. K. o. Gradec, Habjanovec, Marinkovec, Novaki, Paruževac i Negovec se po smanjenju apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva posebno ističu (sl. 18).

Iz navedenih podataka može se zapaziti da je emigracija stanovništva, koja se iz istraživanog kraja vrši po rastućim godišnjim stopama, jedan od najvažnijih regulatora udjela poljoprivrednog stanovništva u većem broju katastarskih općina. Poljoprivredno stanovništvo emigrira gotovo u cjelini van granica istraživanog kraja i na taj način smanjuje agrarnu prenaseljenost. Pored poljoprivrednog, emigrira i dio nepoljoprivrednog stanovništva, zbog čega se udio poljoprivrednika u mnogim k. o. slabo smanjuje ili čak povećava, usprkos velikom smanjenju apsolutnog broja poljoprivrednog stanovništva. Lijep primjer za ovu pojavu pruža općina Križevci u kojoj je u 22 k. o. u međupopisnom razdoblju od 1961—1971. godine porastao postotak poljoprivrednika, iako ih je velik broj emigrirao.

Posve je vidljivo da je proces deagrarizacije u istraživanom kraju vrlo spor i osim toga, u prostoru nejednak. Mogućnosti prestrukturiranja poljoprivrednog stanovništva u mjestima stanovanja ili u okolici vrlo su ograničene zbog nedostatka radnih mjesta, te je emigracija često nužna pojava.

Dinamika zapošljavanja stanovništva u neagrarnim djelatnostima vrlo je spora. O tome svjedoče podaci o broju i udjelu zaposlenog stanovništva u posljednje tri popisne godine:

	1953. god.		1961. god.		1971. god.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Križevci	2 667	6,0	4 464	9,9	4 739	10,9
Vrbovec	1 926	5,3	2 879	8,3	3.041	9,9
UKUPNO	4 593	5,6	7 343	9,1	7 780	10,4

Na promjenu udjela zaposlenih utječe više faktora. To su prije svega dinamika zapošljavanja i emigracija, prvenstveno emigracija zaposlenog stanovništva. Ovu konstataciju možemo potvrditi analizirajući promjenu udjela i kretanja broja zaposlenog stanovništva po k. o.

U periodu između dvije zadnje popisne godine nastaju velike promjene i u udjelu zaposlenog stanovništva. U općini Križevci je npr. u 24 k. o. udio zaposlenog stanovništva u periodu od 1961—1971. godine porastao, ali je isto tako u 24 k. o. opao, dok je u tri ostao nepromijenjen. Približno iste promjene dogodile su se i u općini Vrbovec.

Opadanje udjela zaposlenog stanovništva u većem broju k. o., i to u uvjetima opadanja ukupnog broja stanovništva ukazuje, da se u tim općinama i apsolutni broj zaposlenog stanovništva smanjuje. I zaista je tako. Pažljiva analiza kretanja broja zaposlenog stanovništva u razdoblju od 1961—1971. godine potvrđuje, da je npr. u općini Križevci u ovom periodu, u 27 k. o.

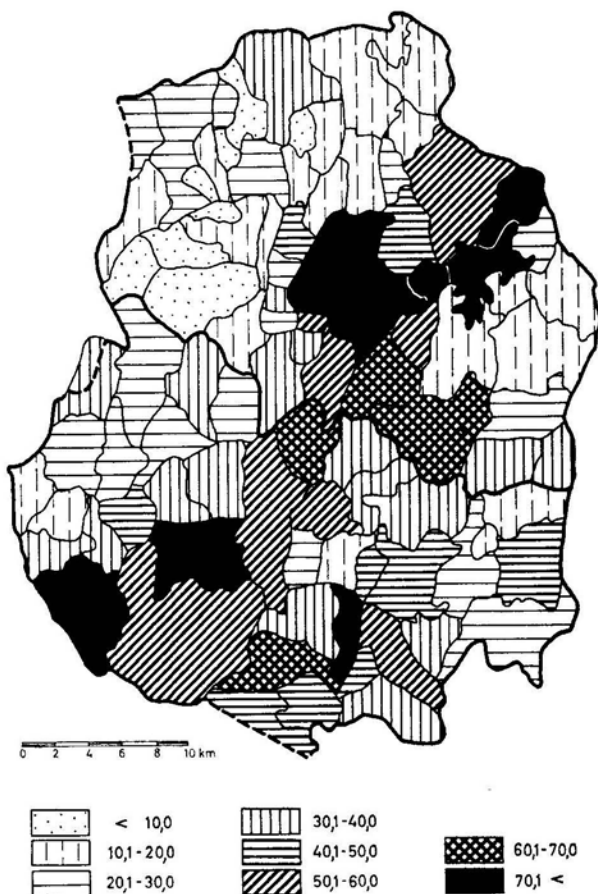
apsolutni broj zaposlenih osoba opao, dok je samo u 21 općini porastao, a u 3 k. o. ostao nepromijenjen. Istovremeno, u općini Vrbovec, 23 k. o. imaju pad, 17 porast, dok je samo u jednoj apsolutni broj zaposlenih ostao isti. Zaposleno stanovništvo se smanjilo u pojedinim k. o. na više načina. Manji dio prekida radni odnos, međutim, većina ih emigrira. Prema tome, treba naglasiti, da pored poljoprivrednog stanovništva emigrira i zaposleno stanovništvo u društvenom sektoru.

Promatrajući prostorni raspored k. o. u kojima se broj zaposlenih u periodu od 1961—1971. godine smanjio, dobiva se slika koja se često ponavlja. Naime, najveći broj k. o. sa spomenutim karakteristikama nalazimo u sjeverozapadnom i jugoistočnom dijelu istraživanog kraja. Središnje područje, posebno sektor između Križevaca i Vrbovca, izgubilo je najmanje zaposlenog stanovništva. Očito je, da su najviše zaposlenih izgubili oni dijelovi našeg kraja gdje gotovo i nema izbora radnih mjesta i gdje stanovništvo najčešće putuje na rad na veće udaljenosti.

Porast broja zaposlenih van vlastitih posjeda vrlo je spor, što ukazuje na slabe mogućnosti zapošljavanja. Zaista, pored tvornica metalne («Čelik» Križevci), prehrambene (mesna industrija, mlinovi), te industrije građevnog materijala (ciglane, kamenolomi), u čitavom kraju nema većih industrijskih objekata. Zbog slabih mogućnosti zapošljavanja, socijalno diferenciranje stanovništva je slabo i osim toga nepotpuno. Veći broj zaposlenih pored rada u radnim organizacijama posjeduje i zemlju, koju obrađuje sa svojom porodicom. Na taj način nastaje nova kategorija stanovništva: radnici-seljaci. To je, dakle, mješovita struktura koju čini nediferencirano poljoprivredno stanovništvo. Za mnoga poljoprivredna domaćinstva dodatni prihodi su nužni. Zapošljavanjem pojedinih članova domaćinstva van vlastitog posjeda nastaju mješovita domaćinstva, ponekad i nepoljoprivredna. Tako se postepeno mijenja struktura domaćinstava prema izvorima prihoda. U istraživanom kraju prevladavaju još uvijek čista poljoprivredna domaćinstva. Ona se postepeno brojčano smanjuju, mijenjajući se u mješovita i nepoljoprivredna. U periodu od 1961—1971. godine broj i udio poljoprivrednih domaćinstava u općini Vrbovec znatno su samnjeni. U obim općinama najviše povećanje udjela imala su nepoljoprivredna domaćinstva. U općini Križevci smanjio se čak i udio mješovitih domaćinstava u korist nepoljoprivrednih.

U strukturi domaćinstav prema izvorima prihoda postoje po k. o. velike razlike. U nekim k. o. na čisto poljoprivredna domaćinstva otpada i preko 90 %, dok je mali broj onih u kojima udio poljoprivrednih domaćinstava iznosi ispod 50 %. Najveći postotak mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava imaju k. o. oko Križevaca i Vrbovca, odnosno, uz glavne prometnice (sl. 19).

Iz dosadašnjeg izlaganja o socijalnom diferenciranju stanovništva nameće se nekoliko bitnih zaključaka. Najočitiji je taj, da se istraživani kraj vrlo sporo i neujednačeno deagrarizira. Poljoprivredno stanovništvo postepeno se smanjuje i ublažava agrarnu prenaseljenost. Na smanjenje udjela poljoprivrednika više utječe emigracija nego socijalno prestrukturiranje. Za višak poljoprivrednog stanovništva mogućnosti zapošljavanja su vrlo slabe, što potencira iseljavanje. U emigraciju se isto tako uključuje i nepoljoprivredno stanovništvo, zbog čega u cjelini brže opada apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva nego njegov udio.

Sl. 19. Udio nepoljoprivrednih i mješovitih domaćinstava u općinama Križevci i Vrbovec 1971. (u %)

Fig. 19 Percentage of total households not engaged or partially engaged in agriculture in 1971

Proces emigracije kao i druge socijalno-geografske promjene vrše se u istraživanom kraju vrlo neujednačeno. U okolici Križevaca i Vrbovca te duž glavnih prometnica, proces deagrarizacije ima zdravija obilježja nego u drugim dijelovima istraživanog kraja. Iz ovog središnjeg kraja emigracija stanovništva je najslabija, a socijalno diferenciranje najizrazitije. To je uvjetovano većim mogućnostima zapošljavanja i većom dnevnom pokretljivošću zaposlenog stanovništva. Ostale dijelove ovog područja, a pogotovo uže prigorje karakterizira jaka emigracija stanovništva, a vrlo slabo prestrukturiranje poljoprivrednog stanovništva. Zbog toga se poljoprivredno stanovništvo većim dijelom smanjuje emigracijom, a da se istovremeno udio poljoprivrednika ne mijenja.

Migracije kao prateća pojava socijalnog diferenciranja stanovništva. Prostorna pokretljivost, koja se manifestira na više načina, jedna je od bitnih osobina stanovništva istraživanog kraja. Podrobnija analiza uzroka dovodi ovu pojavu u vezu sa socijalnim diferenciranjem stanovništva. Sociolozi su već uočili uzročnu vezu između regionalnog (prostornog) mobiliteta i promjena socijalne strukture, te ističu da ove dvije pojave idu »ruku pod ruku« (K. Hortsmann, 1969, str. 49).

Za deagrarizaciju se može reći da je svjetski i historijski proces kojim se agrarno društvo transformira u industrijsko društvo. Pod deagrarizacijom se prvenstveno podrazumijeva promjena zanimanja, odnosno, načina života agrarnog stanovništva. Promjena zanimanja nije moguća u svim naseljima, već samo u pojedinim centrima neagrarnih aktivnosti. Zbog toga se javljaju različiti oblici prostorne pokretljivosti stanovništva od kojih stalno iseljavanje ima najveće značenje za većinu agrarnih naselja.

Socijalno diferenciranje stalan je proces koji je karakterističan i za razvijene, urbanizirane sredine. Težnja za boljim zanimanjem, boljim radnim mjestom, većom zaradom, javlja se općenito kod svih ljudi. Međutim, da se poboljša socijalna pozicija, kako to kažu sociolozi, često je neophodno promijeniti mjesto rada, pa i mjesto stanovanja. Prema tome, možemo zaključiti, da su socijalno diferenciranje i prostorna pokretljivost uzročno povezani. Povezanost ovih pojava jasno je uočljiva i u istraživanom kraju, u kojem prostorna pokretljivost stanovništva pokazuje tendenciju jačanja. Iseljavanje, odlaženje radne snage na privremeni rad u inozemstvo i dnevne migracije radne snage, tri su najznačajnija oblika prostorne pokretljivosti stanovništva istraživanog kraja.

Iseljavanje stanovništva. Glavna obilježja i obuhvat iseljavanja stanovništva iz istraživanog kraja istaknuta su u ranijem izlaganju. Treba naglasiti, da je iseljavanje po prostornoj obuhvaćenosti i broju iseljenih najznačajniji oblik prostorne pokretljivosti ovog stanovništva. Ono uvjetuje smanjenje gustoće naseljenosti, ali isto tako i druge uočljive promjene u strukturi stanovništva. Iseljavanje stanovništva pospješeno je nizom uzroka od kojih svakako treba istaći slabe mogućnosti zapošljavanja u svojem kraju, te naslijeđene socijalne prilike (usitnjen posjed, agrarnu prenaseljenost i drugo).

Tok iseljavanja, posebno njegova prostorna raširenost, vrlo su karakteristični za istraživani kraj. Uspoređujući ga sa socijalnom strukturom stanovništva uočavamo, u prvi mah, neočekivani nesklad. Iseljavanje stanovništva zapravo je počelo iz onog dijela kraja gdje je bilo najnužnije, tj. u prenaseljenom, užem prigorju. Poslijeratna intenzivna emigracija, bolje reći depopulacija, nije započela baš tamo, već u prostoru slabije naseljenosti i, u odnosu na uže prigorje, povoljnije agrarne strukture. To su dijelovi općine Vrbovec, prvenstveno njegov jugoistočni dio. Očito je da socijalna struktura stanovništva nije najvažniji preduvjet iseljavanja. Ono predstavlja vrlo složen proces. Da se netko iseli u drugi kraj mora tamo naći odgovarajuće zaposlenje ili druge izvore egzistencije. Za to su potrebne informacije do kojih se dolazi putovanjem, kontaktiranjem i sl. Upravo zbog toga intenzivno iseljavanje stanovništva nije započelo u prometno izoliranom užem prigorju, već na području gdje prometna povezanost omogućuje kretanja. Intenzivna iseljavanja su se do danas već proširila na čitav istraživani kraj.

Odlazanje radne snage na privremeni rad u inozemstvo. Odlazanje radne snage na privremeni rad u inozemstvo je pojava koja se u istraživanom kraju javlja unazad desetak godina. Zbog tendencija porasta, te broja migranata i posljedica koje izaziva, ona zaslužuje posebnu pažnju.

Prema popisu stanovništva od 1971. godine iz čitavog istraživanog kraja bilo je u inozemstvu, na privremenom radu, ukupno 2 752 osobe, što predstavlja 3,6 % ukupnog stanovništva. Broj i udio zaposlenih u inozemstvu bio je slijedeći:

Općine	Na privremenom radu	% od ukupnog stanovništva
Križevci	1 662	3,8
Vrbovec	1 090	3,5
UKUPNO	2 752	3,6

Udio zaposlenih u inozemstvu od 3,6 % ukupnog stanovništva znatno je manji od prosjeka za čitavu Hrvatsku (5,1 %). Međutim, on je visok s obzirom na ukupan broj zaposlenog stanovništva u rodnom kraju koji je 1971. godine iznosio samo 10,4 % ukupnog stanovništva.

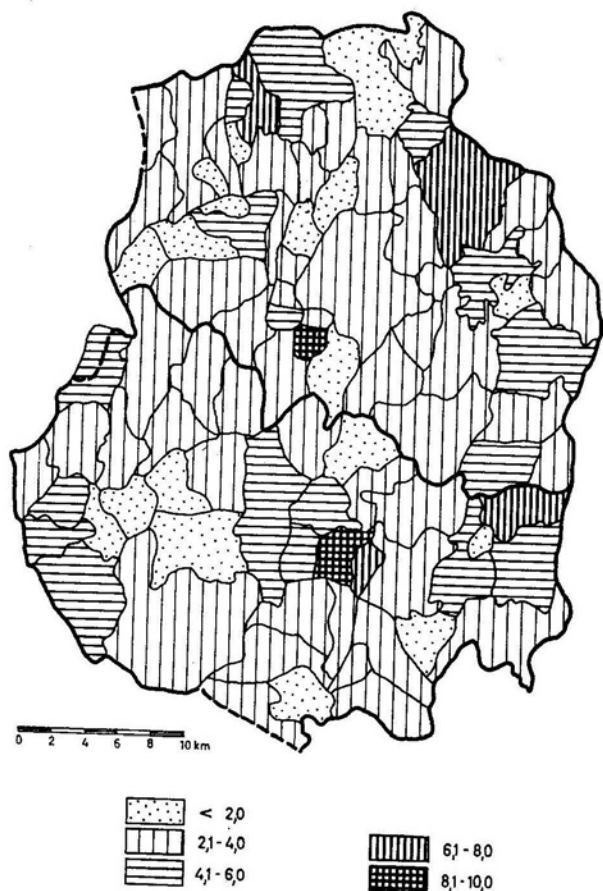
Analizirajući udio aktivnog, privremeno zaposlenog stanovništva u inozemstvu 1971. godine po k.o. zapaža se dosta ravnomjeran odlazak na rad u inozemstvo. U tome je razlika u odnosu na druge demografske pojave tog područja. U najvećem broju k.o. udio zaposlenih u inozemstvu iznosio je 2—4 %, a samo u nekoliko k.o. iznad 3 %, odnosno, ispod 2 % emigranata od ukupnog stanovništva (sl. 20).

Intenzivna emigracija radne snage na privremeni rad u inozemstvo javlja se u istraživanom kraju prije nekoliko godina. Do 1960. godine na rad u inozemstvo otišlo je tek nekoliko ljudi, da bi se zatim taj broj povećavao (tabl. 13). Mogli bismo reći, da je godina 1969. prijelomna u dosadašnjem toku emigracije radne snage u inozemstvo. Tada se naglo povećava broj emigranata i kasnije je on u stalnom porastu. U toku emigracije radne snage u

Tabl. 13. Privremeno zaposleno stanovništvo u inozemstvu iz općina Križevci i Vrbovec 1971. god., prema godini odlaska u inozemstvo

Općina	Ukupno	Prije 1960.	1961—1965.	1966—1968.	1969.	1970.	1971.	Nepoznato
Križevci	broj	1 662	3	52	242	397	674	264
	%	100,0	0,2	3,1	14,6	23,9	40,5	15,9
Vrbovec	broj	1 090	4	30	169	246	390	223
	%	100,0	0,4	2,8	15,5	22,5	35,7	20,5
UKUPNO	broj	2 752	7	82	411	643	1 064	487
	%	100,0	0,3	2,9	15,1	23,2	38,1	18,2

Izvor: Popis stanovništva 1971. godine.

Sl. 20. Udio privremeno zaposlenog stanovništva u inozemstvu od ukupnog broja stanovnika općina Križevci i Vrbovec 1971.

Fig. 20 Percentage of total population temporarily engaged at gainful occupations abroad in 1971

inozemstvo dva elementa posebno iziskuju objašnjenje. To je upravo nagli porast emigranata od 1969. godine i ravnomjernost emigracije iz čitavog istraživanog kraja. Objašnjenje treba tražiti u organiziranom odlaženju radne snage u inozemstvo. Od 1969. godine veliki broj ljudi odlazi na rad u inozemstvo posredstvom službe za zapošljavanje. Prvenstveno se ovo odnosi na zapošljavanje u SR Njemačkoj.

To je zemlja u koju odlazi najveći broj radnika iz istraživanog kraja, kao i iz čitave naše zemlje. Na SR Njemačku otpada u cjelini 85,3 % emigranata, dok je udio radnika koji rade u drugim zemljama malen.

Na privremeni rad u inozemstvo odlazi većinom zrelo stanovništvo, od 20—40 godina starosti. Na emigrante ove starosti otpada u općini Križevci 74,8 %, a u općini Vrbovec 70,1 %. To je većinom za rad aktivno stanovništvo. Od onih koji su otišli u inozemstvo na izdržavano stanovništvo otpada u općini Križevci 10,9 %, a u općini Vrbovec 7,8 %.

Za odlazak na rad u inozemstvo odlučuju se pretežno samci, a manje bračni parovi iil čitave porodice. Iz općine Križevci npr. 10,7 %, a iz općine Vrbovec 8,6 % članova domaćinstava nalazi se na privremenom radu u inozemstvu. Najveći broj otpada na one s jednim članom.

Međutim, postavlja se pitanje kakva je socijalna i obrazovna struktura zaposlenih u inozemstvu. O tome mnogo ovisi povratak zaposlenih u domovinu, ulaganje njihovih ušteđevina, te njihovo preseljavanje u gradove i sl.

U tokove emigracije, na privremeni rad u inozemstvo, uključuje se pretežno poljoprivredno stanovništvo, koje traži dopunske izvore prihoda. To su uglavnom nekvalificirani radnici bez škole, odnosno, s nepotpunom ili potpunom osnovnom školom. U strukturi zaposlenih u inozemstvu prema školskoj spremi zapaža se da na emigrante s osnovnom i nepotpunom osnovnom školom otpada 77,4 %, na one sa školom za KV i VKV radnike 18,5 %, dok ih je neznatan broj sa srednjom, višom i visokim školama. Poslije poljoprivrednih radnika na rad u inozemstvo uključuju se industrijski radnici i rudari, a znatno manje ostala zanimanja.

S obzirom na to da je intenzivnije zapošljavanje radne snage u inozemstvu nedavna pojava, teško je točno utvrditi koliko dugo traje taj rad izvan domovine. Prema dosadašnjim zapažanjima vrijeme provedeno u inozemstvu iznosi prosječno 1—2 godine. Cilj rada je najčešće ušteda novca za gradnju ili popravak kuće, kupovanje nekretnina i slično. Dosadašnja istraživanja pojave emigracije radne snage u inozemstvo utvrdila su, da se ušteđevine većim dijelom troše u svrhu poboljšanja stambenih prilika, kupovanja nekretnina itd. (I. Baučić, 1971).

Na kraju, postavlja se pitanje, kako dugo i kojim intenzitetom će se zapošljavanje radne snage u inozemstvu nastaviti? Na ovo je zaista teško odgovoriti. Socijalni i ekonomski položaj stanovništva našeg kraja pospješuje emigraciju radne snage u inozemstvo, međutim, da li će emigracija jačati ovisi mnogo o mogućnostima zapošljavanja u inozemstvu, organizaciji emigracije, mogućnostima zapošljavanja u zemlji i na kraju o toleranciji naše zemlje da se emigracija na rad u inozemstvo proširuje.

Dnevna kretanja radne snage. Dnevna pokretljivost radne snage predstavlja također oblik pokretljivosti stanovništva, uzročno povezan sa socijalnim diferenciranjem. Općenito se može naglasiti, da ta kretanja jačaju sa socijalnim diferenciranjem stanovništva. Intenzitet i gravitacijske zone pokretljivosti radne snage ovise o broju, mreži i funkciji rada centara, prometnoj mreži itd.

Kao prvi indikator jačine dnevne pokretljivosti radne snage istraživanog kraja, mogu poslužiti podaci o broju zaposlenog osoblja, te postotku onog dijela zaposlenih, koji su 1971. radili van mjesta stanovanja:

Općina	Zaposleni		Rade van mjesta stanovanja	
	broj	% od ukupnog stanovništva	broj	%
Križevci	4 739	10,9	1 950	41,1
Vrbovec	3 041	9,9	2 073	68,2
UKUPNO	7 780	10,4	4 023	54,6

Prvo što se u navedenim podacima zapaža jest mali udio zaposlenih od ukupnog broja stanovništva, a drugo, razlike koje postoje između općina u udjelu zaposlenog stanovništva van mjesta stanovanja.

Uspoređujući podatke o postotku radnika i službenika koji su 1961. godine radili van mjesta stanovanja s navedenim podacima iz 1971. godine, dolazi se do konstatacije, da dnevna pokretljivost radne snage u istraživanom kraju jača. Godine 1961. samo je 47,4 % radnika i službenika obih katastarskih općina radilo van mjesta stanovanja s time, da je njihov udio u općini Križevci iznosio 33,6 %, a u općini Vrbovec 61,2 %. Dnevna pokretljivost radne snage bila je 1961. godine znatno veća u općini Vrbovec, kao što je i danas slučaj. Podaci o udjelu zaposlenih radnika i službenika van mjesta stanovanja 1961. godine po k.o. također ukazuju, da u čitavom kraju udio dnevnih migranata iz mjesta stanovanja u mjesto rada raste.

Uočavanje glavnih osobina dnevne pokretljivosti radne snage u istraživanom kraju, prvenstveno njihovih pravaca i gravitacijskih zona, omogućuju i podaci o kretanju radne snage iz popisa stanovništva 1961. godine. Oni ukazuju na glavne centre imigracije, njihovu privlačnu snagu i obim migracije. Na osnovi njih se može konstatirati, da preko jedne trećine dnevnih migranata istraživanog kraja radi u centrima van ovog teritorija. Godine 1961. je oko 1 400 zaposlenih migriralo na rad u centre van općine Križevci i Vrbovec, dok je 1 500 migriralo u 4 najprivlačnija centra na teritoriju obih općina.

Na teritoriju današnjih općina Križevci i Vrbovec samo su 4 naselja u koja je imigriralo dnevno više od 100 zaposlenih. To su Križevci, Kloštar Vojakovački, te Vrbovec i Martinska Ves, koji zapravo čine jedno naselje. Broj dnevnih migranata u ova naselja 1961. godine bio je slijedeći:¹⁷

	Broj imigranata	Broj naselja iz kojih dolaze
Križevci	721	128
Kloštar Vojakov	198	34
Vrbovec	296	84
Martinska Ves	266	44
UKUPNO	1 481	290

¹⁷ Ovo su pročišćeni podaci o imigraciji radne snage u pojedine centre 1961. godine. Izvor: Dnevne migracije radne snage, Elaborat, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, knjiga I, Zagreb 1971.

Križevci su, dakle, najznačajniji centar imigracije radne snage u istraživanom kraju. U njemu je 1961. godine bilo zaposleno 2 526 osoba od kojih su 1 805 bili mještani (71,5 %), a 721 (28,5 %) imigranti. S obzirom na to da je istovremeno 113 mještana radilo u drugim centrima, to u Križevcima, kao i u većini gradskih naselja kako je to utvrđeno (M. Friganović, 1968), prevladava funkcija rada nad funkcijom stanovanja. Gravitacijsko područje radne snage Križevaca obuhvaća 128 naselja. Izduženo je uz željezničke pruge i ceste. Najveći broj radnika migrira na rad u Križevce iz naselja oko željezničke pruge, na sektorima Vrbovec—Križevci—Carevdar, te Križevci—Žabno. Udaljenošću od željezničke pruge gustoća naselja s migrantima se razrjeđuje, a broj migranata opada.

Kloštar Vojakovački je 1961. godine imao 198 imigranata. Gravitacijsko područje migracije radne snage ovog centra, iako je obuhvaćalo 34 naselja, činila je uža okolica. To je, naime, rudarski centar, u kojem je radila uglavnom nekvalificirana radna snaga.

Na današnjem teritoriju općine Vrbovec samo su dva centra 1961. godine imala više od 200 imigranata. To su Vrbovec i Martinska Ves, koja su zapravo srasla u jedan centar. Njihovo gravitacijsko područje radne snage također se pruža duž željezničke pruge prema Križevcima, odnosno, Dugom Selu.

Najznačajniji centar koji privlači radnu snagu iz općina Križevci i Vrbovec je Zagreb. U Zagreb je 1961. godine iz općine Križevci migriralo dnevno oko 310 ljudi iz 51 naselja, dok je iz 97 naselja općine Vrbovec u dnevnu migraciju bilo uključeno preko 850 ljudi.

Pored Zagreba značajniji privlačni centri radne snage iz istraživanog kraja bili su Dugo Selo (preko 30 imigranata), Kraljevec Sesevski (oko 30), Sesevete (oko 50), te Bjelovar (preko 100) i Koprivnica (samo oko 15 imigranata).

Podaci o kretanju radne snage u 1971. godini nisu još objavljeni, te se ne mogu precizno utvrditi promjene njihovog dnevnog kretanja u zadnjih desetak godina. Prema nekim indikacijama može se tvrditi da su centri koji privlače radne snage ojačali, da se broj dnevnih migranata povećao, a da se istovremeno pravci pokretljivosti i gravitacijska područja nisu značajnije mijenjali.

Selektivni karakter emigracije i promjene u strukturi stanovništva

Selektivnost u prostornoj pokretljivosti stanovništva već je dobro poznata pojava (Horstmann, 1969, str. 51). Uzroci selektivnosti mogu biti različiti, pa se ona u raznim krajevima može manifestirati u raznovrsnim oblicima.

Selektivni karakter emigracije stanovništva zapažena je pojava u istraživanom kraju. Ova selektivnost najupečatljivije se vrši po starosti i spolu. O tome najbolje svjedoči naglo i konstantno starenje stanovništva koje u pojedinim dijelovima istraživanog kraja poprima alarmantne oblike, te brojčana prevlast ženskog nad muškim stanovništvom.

Starenje stanovništva. Stanovništvo istraživanog kraja, kako je već istaknuto, ima osobine starog stanovništva. O tome jasno govori odnos udjela mladog, zrelog i starog stanovništva.

Starenje demografske mase našeg kraja posljedica je, prije svega, emigracije mladog i zrelog stanovništva, te smanjenja prirodnog priraštaja, a velikim dijelom i indirektna posljedica pomanjkanja mladog stanovništva.

Tok starenja cjelokupnog stanovništva istraživanog kraja od 1953. godine može se vidjeti iz podataka o udjelu mladog, zrelog i starog stanovništva (u %), te indeksa starosti:

Godina	do 19 god.	20—59 god.	60 i više god.	indeks starosti
1953.	29,0	58,0	13,0	0,429
1961.	28,4	56,9	14,7	0,576
1971.	27,0	53,4	19,6	0,737

Iz navedenih podataka se zapaža da stanovništvo našeg kraja posjeduje u cjelini već 1953. godine osobine starog stanovništva. Te je godine već postojala naglašena razlika u starosti stanovništva između sjeverozapadne i jugoistočne polovice istraživanog kraja. U sjeverozapadnoj polovici još tada prevladava u cjelini mlado stanovništvo (indeks starosti je iznosio ispod 0,4), u jugoistočnoj staro, a krajnji jugoistok imao je indeks starosti stanovništva iznad 0,6.

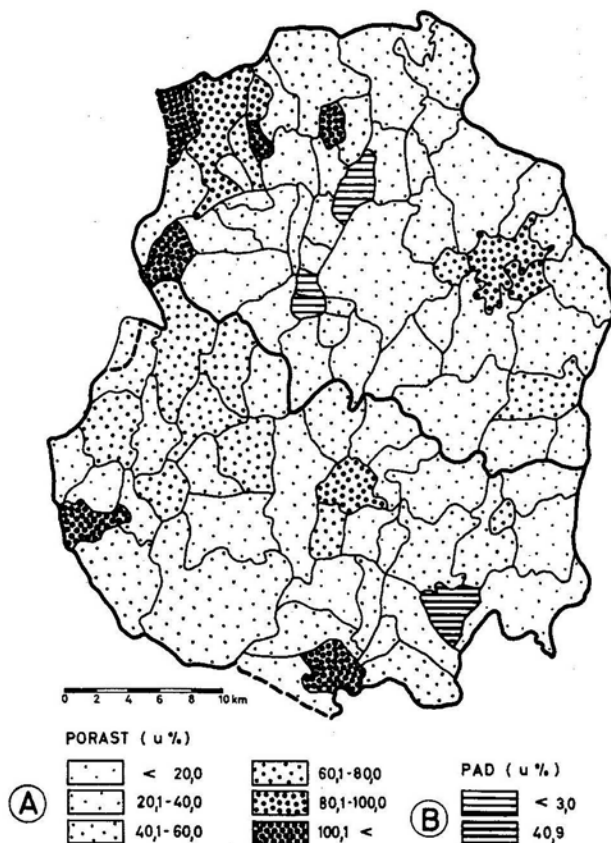
Od 1953. godine starenje stanovništva je nastavljeno, tako da se područje s prevladavanjem starog stanovništva sve više širi. Godine 1961. još u petnaestak katastarskih općina u užem prigorju živi mlado stanovništvo, međutim, na teritoriji današnje općine Vrbovec već tada ima katastarska općina s indeksom starosti preko 1,0 (dakle, više starog nego mladog stanovništva) dok je kod većine katastarskih općina indeks starosti iznosio iznad 0,6.

U periodu od 1961—1971. godine dinamika starenja stanovništva još se je povećala. Godine 1971. više nijedna katastarska općina u čitavom istraživanom kraju nema osobine mladog stanovništva, a broj katastarskih općina u kojima ima više starog nego mladog stanovništva znatno se povećao. U ovom zadnjem međupopisnom razdoblju indeks starosti stanovništva povećan je u čitavom kraju za 27,5 %, odnosno, u općini Križevci za 25,5 %, a u općini Vrbovec za 29,6 %. Indeks starosti stanovništva porastao je u katastarskim općinama po vrlo različitim stopama. U četiri katastarske općine je samo neznatno opao, dok je u znatnom broju katastarskih općina povećan i za preko 80 % (sl. 21).

Iz dosadašnjih podataka može se zapaziti da je proces starenja stanovništva započeo na teritoriju današnje općine Vrbovec, te da se postepeno širio prema užem prigorju. Isto tako se može zapaziti da se proces depopulacije i starenja stanovništva vremenski i prostorno jako podudaraju. To ukazuje da su ove dvije pojave uzročno povezane, odnosno, da proces depopulacije pospješava starenje demografske mase istraživanog kraja.

Promjene spolne strukture stanovništva. Nesklad u broju muškog i ženskog stanovništva druga je značajna posljedica selektivnosti u emigraciji stanovništva iz istraživanog kraja. Većim učešćem muškaraca u emigraciji spolna struktura se postepeno narušava tako, da žensko stanovništvo pre-

vladava zamalo u svim naseljima. Prevlast ženskog nad muškim stanovništvom, kako je već istaknuto, mijenja se od naselja do naselja. Uz ovu pojavu nužno je istaći dva elementa: prvo, da se nesklad između broja muškaraca i žena u posljednjih petnaestak godina postepeno ublažuje, i drugo, da je ovaj nesklad veći u pojedinim dijelovima, kao i u cjelini, u općini Križevci, a ne u općini Vrbovec gdje je emigracija stanovništva ranije i obuhvatnije započela.

Sl. 21. Promjene indeksa starosti stanovništva općina Križevci i Vrbovec u periodu 1961—1971.

Fig. 21 Population age indices from 1961 to 1971 (A — increase; B — decrease, in %)

Da na nesklad između broja muškog i ženskog stanovništva utječe jača emigracija muškaraca, pokazuje struktura stanovništva prema spolu i dobi (ž/100 m):

Godina	Ukupno	0—4	5—9	10—14	15—19	20—24	25—29	30—34
1953.	112	99	98	99	94	97	114	124
1961.	111	97	99	98	98	95	101	104
1971.	109	98	94	97	93	88	97	101
		35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65 i više
1953.		119	115	110	112	129	138	148
1961.		120	118	120	117	111	123	162
1971.		103	104	122	123	124	126	117

Navedena struktura po dobi i spolu ukazuje da se manjak muškog stanovništva javlja uglavnom od 25. godine i da prevladava u svim starijim starosnim grupama. Do 25 godina u neznatnom broju prevladavaju muškarci (uglavnom 1—2 muškarca na 100 žena).

Razlika u broju muškaraca i žena bila je u posljednje tri popisne godine najveća 1953. godine, kada je u prosjeku na 100 muškaraca otpadalo 112 žena. Otada se, međutim, ova razlika smanjuje, što je vrlo pozitivno. Ublažavanje nesklada u broju između muškaraca i žena nije rezultat smanjenja emigracije, jer kako je istaknuto, emigracija je u porastu, već je rezultat nešto normalnije emigracije, tj. smanjene selektivnosti po spolu.

Analizirajući razlike u strukturi stanovništva po spolu i dobi između općina Križevci i Vrbovec, o čemu je već i bilo govora, zapaža se da je selektivnost emigracije po spolu bila jača u općini Križevci, a pogotovo u nekim njezinim prometno izoliranim dijelovima. To upućuje na određene zaključke. Osnovni zaključak je taj, da selektivnost po spolu u pravilu ne jača s intenzitetom emigracije, već ovisi o tome u kakvim prilikama se emigracija vrši. Iz prometno izoliranih krajeva, pogotovo iz agrarnih sredina u kojima prevladavaju viškovi nekvalificirane radne snage, na emigraciju se više odlučuju muškarci. Međutim, u krajevima u kojima postoje veće mogućnosti školovanja i stjecanja kvalifikacija, koji su osim toga prometno povezani s gradskim centrima, emigracija je po spolu manje selektivna.

Iz dosadašnjih podataka o strukturi stanovništva po spolu i dobi, može se zaključiti, da je selektivnost po spolu bila naročito velika odmah poslije rata, te da postepeno slabi. Međutim, mora se konstatirati istovremeno da selektivnost po starosti ne slabi. Razlog je taj što iz agrarnih krajeva u industrijske centre rijetko emigriraju čitave porodice, već samo pojedinci, uglavnom njihovi mlađi članovi.

Utjecaj emigracije i socijalnog diferenciranja stanovništva na agrarno iskorištavanje

Značajne promjene u agrarnoj strukturi, prvenstveno u veličini posjeda i načinu iskorištavanja zemljišta, nastaju od sredine 19. stoljeća, od kada ove promjene možemo pratiti pod utjecajem više pojava koje se prostorno i vremenski različito javljaju. Prve od tih promjena nastaju izmjenom dru-

štveno-ekonomske organizacije sredinom 19. stoljeća, u uvjetima agrarne prenaseljenosti. U novijem razdoblju promjene u agrarnom iskorištavanju rezultat su drugačijih procesa nego ranije. U poslijeratnom periodu, pogotovo u zadnjih petnaestak godina, nastaju procesi koji utječu na smanjenje agrarne prenaseljenosti, što se neminovno ispoljava i u iskorištavanju zemljišta. To je, prije svega, socijalno diferenciranje agrarnog stanovništva, djelomično ili potpuno, s kojim je tijesno povezana emigracija stanovništva.

Promjene u iskorištavanju zemljišta pojavom »agrarne gladi«. Ukidanjem feudalnih odnosa sredinom 19. stoljeća i raspadanjem porodičnih zadruga, dotadašnjih organizacijskih oblika agrarnog iskorištavanja, nastaju značajne promjene u agrarnoj strukturi seoskih gospodarstava istraživanog kraja. Ove promjene zapravo su posljedica tadašnjih protivvrječnosti, a prvenstveno agrarne prenaseljenosti i »agrarne gladi«. Po intenzitetu i brzini promjena koje su uslijedile ukidanjem feudalizma, možemo prosuditi da su pojedini dijelovi istraživanog kraja već i prije sredine 19. stoljeća bili agrarno prenaseljeni. Prvenstveno se to odnosi na uži prigorski kraj. Agrarna prenaseljenost se u agrarnoj evoluciji najjače ispoljavala u slijedećim promjenama: usitnjavanju posjeda, promjeni sistema zemljišne razdiobe, promjenama u načinu iskorištavanja zemljišta, oblicima naseljenosti, te težnjom za emigracijom stanovništva itd.

Diobama porodičnih zadruga povećavao se je broj seoskih gospodarstava, a prosječna veličina njihovih posjeda se smanjivala. Način diobe bio je takav, da je uvjetovao promjenu sistema zemljišne razdiobe. Posjed koji je do sredine 19. stoljeća pretežno bio okupljen, kako to pokazuje analiza katastarskih mapa iz sredine 19. stoljeća, diobama se usitnjavao. Prema tome, možemo naglasiti da je današnja posjedovna struktura seoskih gospodarstava istraživanog kraja, u kojoj prevladava posjed od 3 ha zemlje, posljedica agrarne preobrazbe od sredine 19. stoljeća.

S usitnjavanjem posjeda uzročno su povezane i promjene u kategorijama iskorištavanja zemljišta. Treba, naime, naglasiti da se agrarna preobrazba vršila u uvjetima autarkičnog gospodarenja. Zbog toga je svako gospodarstvo podešavalo strukturu posjeda prema kategorijama. Suštinski princip bio je da svako gospodarstvo ima određenu veličinu dviju osnovnih kategorija: oraničnih i travnih površina. One su svakom domaćinstvu trebale osigurati uzgoj žitarica za prehranu članova, kao i uzgoj određenog broja stoke.

Diobama posjeda u uvjetima rastućih prehrambenih potreba, u istraživanom kraju su od sredine 19. stoljeća izvršene značajne promjene u strukturi kategorija iskorištavanja zemljišta. Oranične površine su se u pravilu povećavale preoravanjem pašnjaka i krčenjem šuma. Struktura zemljišta prema kategorijama iskorištavanja 1895. godine k. o. koje danas pripadaju općinama Križevci i Vrbovec, ukazuje da je taj proces promjena već krajem 19. stoljeća odmakao. To vidimo po već tada visokom udjelu oraničnih površina (tabl 14). Proces izmjena kategorija iskorištavanja zemljišta nastavljen je sve do danas, međutim, s različitim karakteristikama i intenzitetom. To se može dobro uočiti po razlikama u udjelu oraničnih površina 1895. i 1971. godine.

Tabl. 14. Zemljište općina Križevci i Vrbovec prema iskorištavanju 1895. god. (u %)

Općina	Ukupno	Oranice	Vrtovi i voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci	Šume	Neplodno
Križevci	100,0	39,2	1,6	4,3	11,3	5,4	34,4	3,5
Vrbovec	100,0	42,3	1,2	1,4	13,5	6,2	32,7	2,7
UKUPNO	100,0	40,8	1,4	2,9	12,4	5,8	33,6	3,6

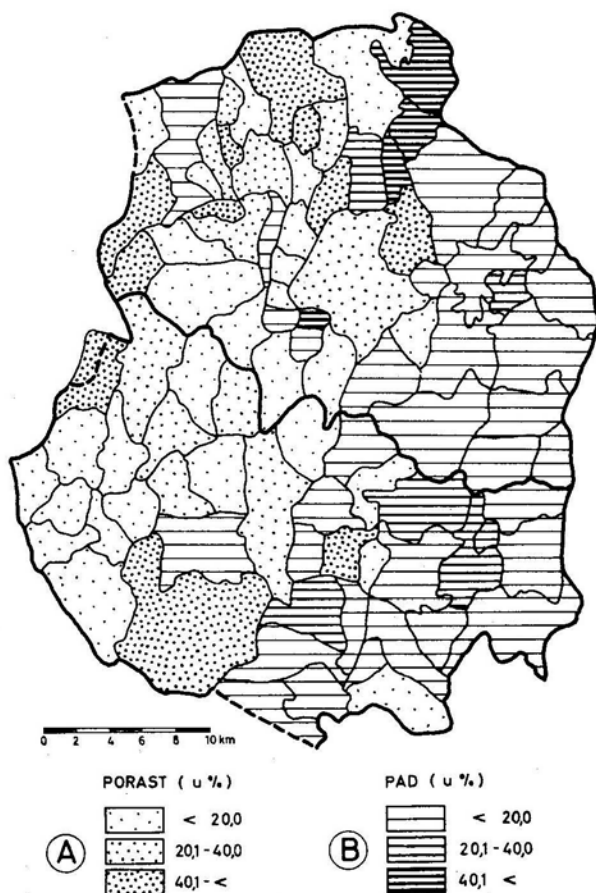
Izvor: Popis gospodarstva i stoke 1895, Zagreb 1898.

Proces širenja oraničnih površina nastavljen je nakon 1895. godine u najvećem dijelu istraživanog kraja. Najveći broj k. o. imao je 1971. godine veći postotak oraničnih površina nego 1895. godine. To znači da je u ovom periodu udio oranica porastao (sl. 22). Na žalost, nedostaju nam podaci o udjelu oranica unutar ovog razdoblja, koji bi omogućili potpunije upoznavanje vremenskog toka ovih promjena. Sigurno je da je intenzitet povećanja oranica na račun drugih kategorija iskorištavanja bio veći u periodu prije prvog svjetskog rata i između dva rata, nego u poslijeratnom razdoblju.

Po razlikama u udjelu oraničnih površina 1895. i 1971. godine istraživani kraj se dijeli na dvije velike cjeline. Sjeverozapadni dio ima 1971. godine veći udio oraničnih površina nego 1895. godine, dok je u jugoistočnom dijelu udio oranica bio manji 1971. godine (sl. 22). Iako je postotak oraničnih površina kod najvećeg broja k. o. sjeverozapadnog dijela istraživanog kraja u navedenom periodu porastao za manje od 20 %, treba napomenuti da je u 11 k. o. udio oranica porastao 20—40 %, a u isto toliko k. o. za preko 40 %. Pad udjela oraničnih površina bio je u cjelini slabiji, pa je tek u desetak k. o. bio veći od 20 % (sl. 22).

Ima više razloga zbog kojih se je postotak oranica od 1895. godine povećao u sjeverozapadnom, a smanjio u jugoistočnom dijelu istraživanog kraja. To su prvenstveno razlike u gustoći naseljenosti, u dinamici iseljavanja i tempu socijalnog diferenciranja. Osim toga, značajni su i prirodni uvjeti o kojima ovisi mogućnost širenja oraničnih površina. Sjeverozapadni dio istraživanog kraja, prvenstveno sektor užeg prigorja ima, kako je već istaknuto, znatno veću agrarnu gustoću naseljenosti nego jugoistočni dio. U ovom kraju npr. na km² oraničnih površina otpada u najvećem broju katastarskih općina preko 200 poljoprivrednika. U jugoistočnom dijelu, a pogotovo u onom sektoru koji pripada općini Vrbovec, na km² oranica otpada u prosjeku 100—150 poljoprivrednih stanovnika (sl. 23). Veliki broj ovog stanovništva na km² oraničnih površina ukazuje na nedostatak oranica i na još uvijek prisutnu »agrarnu glad«, koja je najveća u užem prigorju. Smanjenje udjela oranica u

jugoistočnom dijelu kraja u korist drugih kategorija iskorištavanja, omogućeno je s visokim udjelom oranica, najvišim u čitavom tom kraju. Veći postotak oranica (kod znatnog broja k. o. preko 50 % površina) omogućen je

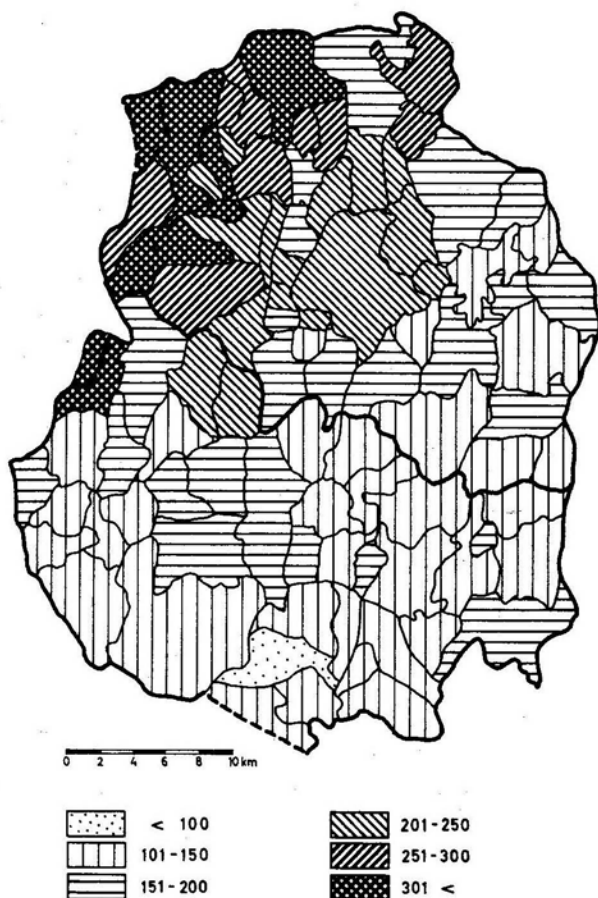
Sl. 22. Promjene udjela oraničnih površina u općinama Križevci i Vrbovec u periodu 1895—1971.

Fig. 22 Changes in the percentage of total exploited land used as ploughland from 1895 to 1971 (A — increase; B — decrease, in %)

i povoljnim prirodnim uvjetima (blaži reljef, šire dolinske ravni itd.). Smanjenje ili ozelenjavanje oraničnih površina u jugoistočnom dijelu našeg kraja pospješeno je već ranije spomenutim procesima, dinamičnijim iseljavanjem, brzim starenjem stanovništva i jačim socijalnim diferenciranjem. Smanjenje oraničnih površina ozelenjavanjem ili drugim oblicima nedavno je nastala pojava, koja se javlja s novim socijalno-ekonomskim procesima kojima se smanjuje agrarna prenaseljenost i općenito, ovisnost stanovništva o obradi

zemlje. Smanjenje oraničnih površina ujedno je i znak smanjenja agrarne prenaseljenosti, dok je širenje oranica vezano za pojavu »agrarne gladi«.

S povećanjem agrarne gustoće u istraživanom su kraju, pored promjena u kategorijama iskorištavanja zemljišta, nastale i druge značajne promjene u agrarnom gospodarenju. Glavni cilj tih promjena bio je da se na vlastitom posjedu proizvede što više prehrambenih artikala za rastuće stanovništvo. Zbog toga su nastale promjene u izboru kultura. Pažnja se sve više posvećivala intenzivnim kulturama, tj. onima, koje je zbog dovoljne radne snage moguće uzgajati i koje, osim toga, osiguravaju veće prihode. To su kukuruz, krumpir i drugo povrće. Jači uzgoj kukuruza uslijedio je, kao i u drugim krajevima, s porastom poljoprivrednog stanovništva.

Sl. 23. Broj poljoprivrednog stanovništva na km² oraničnih površina u općinama Križevci i Vrbovec 1960.

Fig. 23 Number of agricultural population per sq. kilometer of ploughland in 1960

Pojačani uzgoj stoke predstavlja značajnu promjenu u agrarnom gospodarstvu, što je započela sredinom prošlog stoljeća. Ova pojava je pospješena prehranbenim potrebama rastućeg stanovništva, te većim mogućnostima prehrane stoke zahvaljujući uvođenju krmnih kultura u plodored. Djetelina i druge strukturotvorne kulture uvodile su se u plodored s nestajanjem tropoljnog sistema, s ugarom kao organizacijskim oblikom obrade polja. Krmne kulture su omogućavale uzgoj goveda u stajama, jer su se pašnjaci preora-vanjem smanjivali i time je smanjivana mogućnost ispaše.

Ako se razmotri kretanje broja stoke na teritoriju današnjih općina Križevci i Vrbovec od 1895. do 1960. godine, onda se zapaža da je broj goveda znatno manje porastao nego broj konja i svinja. Broj konja koji je u općini Križevci od 1895. do 1960. porastao za 4 032, a u općini Vrbovec za 3 868 konja, uslijedio je kao normalna posljedica težnji za intenzivnijom obradom zemlje. Broj goveda je u navedenom periodu u općini Križevci povećan za 662, a u općini Vrbovec za 2 493 goveda. Do znatnijeg povećanja broja goveda u općini Vrbovec došlo je zahvaljujući povoljnijoj posjedovnoj strukturi i većim mogućnostima prehrane stoke. Broj svinja se povećao najviše od 1895. do 1960. godine. U općini Križevci veći je za 16 872, a u općini Vrbovec za 11 443 svinje (tabl. 15). Pojačan uzgoj svinja bio je nužan zbog prehranbenih potreba stanovništva, a omogućen je intenzivnijom obradom zemlje, te većim uzgojem kukuruza, krumpira i stočne repe.

Tabl. 15. Broj goveda općina Križevci i Vrbovec 1895. i 1960. godine

Općina	Godina	Konji		Goveda		Svinje	
		broj	indeks porasta	broj	indeks porasta	broj	indeks porasta
Križevci	1895.	3 500	—	20 510	—	13 710	—
	1960.	7 532	215	21 172	103	30 582	223
Vrbovec	1895.	4 047	—	21 129	—	16 620	—
	1960.	7 905	195	23 522	111	28 063	169
UKUPNO	1895.	7 547	—	41 639	—	30 330	—
	1960.	15 447	205	44 694	107	58 645	193

Izvor: Popis gospodarstva i stoke 1895; Popis poljoprivrede 1960.

Promjene u agrarnom iskorištavanju koje su dosad istaknute posljedica su porasta naseljenosti i pojave »agrarnе gladi«. U poslijeratnom razdoblju, posebno u zadnjih dvadesetak godina, javljaju se drukčije tendencije u vrednovanju zemlje, iz čega proizlaze i određene promjene u iskorištavanju zemljišta. Socijalnim diferenciranjem stanovništva interes za obradu zemlje smanjuje se kod izvjesnog broja gospodarstava, što se neminovno odražava u agrarnoj strukturi. Deagrarizacijom koja je, kako je istaknuto, praćena jakim emigracijom, javlja se konsolidacija posjeda, pojava socijalnog ugara, a prvenstveno izmjena u kategorijama i načinu iskorištavanja posjeda.

Oblici napuštanja i ekstenzifikacija iskorištavanja zemlje. Napuštanje i ekstenzifikacija iskorištavanja zemlje novije su pojave u istraživanom kraju. Javljaju se u poslijeratnom periodu kao posljedice socijalnog diferenciranja i emigracije stanovništva. U cilju što potpunijeg upoznavanja ovih pojava izvršeno je u toku lipnja mjeseca 1970. godine anketiranje seoskih domaćinstava u izabranim k. o.¹⁸

Rezultati provedene ankete potvrđuju i upotpunjuju saznanja o socijalno-ekonomskim promjenama istraživanog kraja utvrđenih analizom statističkih podataka, a isto tako osvjetljavaju promjene koje nastaju u iskorištavanju zemlje i općenito, u agrarnoj strukturi. Naglašena diferenciranost pojedinih struktura i tendencija u novim procesima opći je zaključak kojeg možemo izvesti na osnovi provedene ankete.

Iz strukture domaćinstava prema izvorima prihoda, koja je utvrđena anketiranjem, uočavaju se prostorne razlike u mogućnostima zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima, te u intenzitetu i karakteru emigracije stanovništva. Anketirana domaćinstva su podijeljena u tri kategorije: domaćinstva s mješovitim izvorima prihoda, čista poljoprivredna i poljoprivredna staračka

Tabl. 16. Domaćinstva izabranih k. o. prema izvorima prihoda 1970. godine

K. o.	Ukupno		Mješovita		Poljoprivredna		Poljoprivredna staračka	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Farkaševac	61	100,0	13	23,0	29	47,5	18	29,5
Vukšinec	83	100,0	13	15,7	41	49,4	29	34,9
Srpska Kapela	164	100,0	32	19,5	73	44,5	59	36,0
Lonjica	290	100,0	161	55,5	64	22,1	65	22,4
Rakovec	169	100,0	45	26,6	83	49,1	41	24,3
Cirkvena	234	100,0	78	33,3	83	35,5	73	31,2
Kalnik	83	100,0	54	65,1	24	28,9	5	6,0
Orehovec	114	100,0	37	32,5	70	61,4	7	6,1
Cubinec	324	100,0	194	59,9	82	25,3	48	14,8

Izvor: Anketa domaćinstava 1970.

¹⁸ Izbor k. o., u kojima je u prosjeku anketirano 80 % domaćinstava, izvršen je prema karakteristikama i tendencijama razvoja pojedinih dijelova kraja. Anketiranje je provedeno u ukupno devet k. o.; u pet k. o. općine Vrbovec i četiri u općini Križevci. K. o. Farkaševac, Vukšinec i Srpska Kapela nalaze se u jugoistočnom dijelu općine Vrbovec, dakle, u kraju koji doživljava jaku emigraciju stanovništva, ali koji, u odnosu na ostale dijelove, ima povoljniju agrarnu strukturu. K. o. Lonjica nalazi se na glavnoj cestovnoj vezi, te zahvaljujući blizini Vrbovca i Zagreba ima bržu deagrarnizaciju. K. o. Rakovec ima opet izoliraniji položaj u sjeverozapadnom dijelu općine Vrbovec. Od četiri anketiranih k. o. u općini Križevci dvije se nalaze u užem prigorju (Kalnik i Orehovec), jedna u okolici Križevaca (Cubinec) i jedna u jugoistočnom dijelu općine, na željezničkoj pruzi Križevci—Bjelovar (k. o. Cirkvena).

domaćinstva.¹⁹ Strukturu domaćinstava prema izvorima prihoda ističemo zbog toga, što su ona nosioci promjena u agrarnom iskorištavanju.

Analizirajući strukturu domaćinstava prema ovom elementu uočit ćemo znatne razlike u udjelu pojedinih kategorija.

U strukturi domaćinstava prema izvorima prihoda zapaža se visoki udio poljoprivrednih staračkih domaćinstava, koji u pojedinim katastarskim općinama pokazuje začuđujuće visoke iznose. S obzirom na to da u našem kraju staračka domaćinstva nastaju pretežno zbog emigracije mladog stanovništva, to udio staračkih domaćinstava ujedno ukazuje na značenje emigracije i njezina selektivna obilježja.

U udjelu poljoprivrednih staračkih domaćinstava, kako to možemo prosuditi po izabranim k. o., postoje velike razlike između sjeverozapadnog i jugoistočnog dijela istraživanog kraja. U izabranim k. o. jugoistočnog dijela na staračka domaćinstva otpada 30—36 % domaćinstava, dok je istovremeno udio mješovitih domaćinstava iznosio ispod 33 % (tabl. 16).

U sjeverozapadnom dijelu kraja, odnosno, u užem prigorju, udio poljoprivrednih staračkih domaćinstava znatno je manji. U k. o. Kalnik i Orehovec iznosi samo oko 6 %. U ranijem izlaganju istaknuto je da je intenzivna emigracija stanovništva kasnije započela, te da domaćinstva imaju najveći prosječan broj članova. Zbog toga kasni i proces stvaranja staračkih domaćinstava u ovom kraju.

Kada govorimo o strukturi domaćinstava prema izvorima prihoda mora se imati na umu, da pored načina stjecanja prihoda između pojedinih domaćinstava postoje razlike i u njihovim drugim obilježjima, pogotovo u broju članova i starosnoj strukturi. Tako npr. možemo konstatirati da postoje veće razlike u broju članova pojedinih kategorija domaćinstava, što se odražava i na organizaciji agrarnog iskorištavanja.

Prvo što možemo zapaziti je razlika koja postoji u prosječnom broju članova domaćinstava između pojedinih izabranih katastarskih općina. Taj broj se u njima kreće između 3,2 i 5 članova. Najmanji je u jugoistočnom dijelu kraja, dakle, u k. o. Farkaševac, Vukšinec i Srpska Kapela, gdje iznosi 3,2, dok je najveći u užem prigorju, gdje iznosi 5 članova. Daljnje naše zapažanje odnosi se na razlike u prosječnom broju članova domaćinstava između onih s različitim izvorima prihoda. Što se ove razlike tiče, može se odmah naglasiti opća konstatacija, da mješovita domaćinstva imaju najveći broj članova, a zatim slijede čista poljoprivredna i poljoprivredna staračka domaćinstva (tabl. 17). Razlike u broju članova domaćinstava s različitim izvorima prihoda su veće u užem prigorju, gdje je i broj članova domaćinstava općenito veći. Može se reći da najmanje prosječne iznose broja članova domaćinstava imaju oni dijelovi našeg kraja, u kojima je najranije započela intenzivna emigracija stanovništva. To su ujedno područja koja imaju i najveće udjele poljoprivrednih staračkih domaćinstava.

¹⁹ U mješovita domaćinstva uvrštena su ona koja posjeduju zemlju, a jedan ili više članova radi i stječe prihode od neagrarnih djelatnosti. U ovu grupu domaćinstava uvrštena su i ona koja imaju članove na privremenom radu u inozemstvu. Čista poljoprivredna domaćinstva su ona, koja imaju prihod isključivo samo iz poljoprivrede. Izdvajanje poljoprivrednih staračkih domaćinstava izvršeno je na bazi već poznatih kriterija (Š. Livada, 1966). U poljoprivredna staračka domaćinstva uvrštena su sva ona u kojima je poljoprivredna radna snaga starija od 50 godina, a mlade radne snage neće imati.

Potrebno je uz to istaći još jednu važnu koincidenciju. U k. o. koje imaju najveći udio staračkih domaćinstava i u prosjeku najmanji broj članova domaćinstava, nalazimo u cjelini najstariju demografsku masu (tabl. 17).

Tabl. 17. Domaćinstva izabраниh k. o. prema broju članova i indeks starosti stanovništva 1970. god.

K. o.	Mješovita	Poljoprivredna	Poljoprivredna staračka	Ukupan prosjek	Indeks starosti stanovništva
Farkaševac	4,1	3,6	1,7	3,2	1,68
Vukšinec	4,3	4,2	1,9	3,4	1,13
Srpska Kapela	4,2	3,9	1,9	3,2	1,33
Lonjica	4,8	4,3	2,2	4,1	0,98
Rakovec	5,0	4,2	2,0	3,9	1,08
Cirkvena	4,4	4,3	1,8	3,5	1,02
Kalnik	5,1	4,4	2,2	4,7	0,62
Orehovec	5,7	4,9	1,7	5,0	0,63
Cubinec	4,5	4,3	1,6	4,0	0,49

Izvor: Anketa domaćinstava 1970.

Prestrukturiranje seoskih domaćinstava vršit će se i dalje. Nužnost za dodatnim izvorima prihoda u pojedinim će dijelovima utjecati na povećanje udjela mješovitih domaćinstava, međutim, u drugim dijelovima, zbog nedovoljnog broja radnih mjesta, vršit će se i dalje emigracija radne snage. Ovu konstataciju potvrđuju podaci o domaćinstvima čiji članovi traže zaposlenje. Udio takvih domaćinstava kreće se po pojedinim anketiranim k. o. od 6 % do 30 % (tabl. 18). Svakako se mora konstatirati, da pored visokog udjela poljoprivrednih domaćinstava čiji članovi traže zaposlenje, postoji i velik broj mješovitih domaćinstava sa članovima koji pokazuju interes za zapošljavanjem, što ukazuje na njihovu još uvijek nedovoljnu prestrukturiranost.

Tabl. 18. Domaćinstva izabраниh k. o. prema udjelu članova koji traže zaposlenje 1970. godine (% svake grupe)

K. o.	Mješovita	Poljoprivredna	Poljoprivredna staračka	Ukupan
Farkaševac	35,7	44,8	—	29,5
Vukšinec	—	12,2	—	6,0
Srpska Kapela	12,5	15,1	—	9,1
Lonjica	13,0	20,3	—	11,7
Rakovec	13,3	10,8	—	8,9
Cirkvena	9,0	12,0	—	7,3
Kalnik	5,5	8,3	—	6,0
Orehovec	10,8	15,7	—	13,2
Cubinec	13,9	24,4	—	14,5

Izvor: Anketa domaćinstava 1970.

Socijalno prestrukturiranje i starenje stanovništva istraživanog kraja ističemo zbog toga, što su uz njih uzročno povezane i promjene u agrarnoj djelatnosti. Opadanje interesa za obradu zemlje kod jednog dijela stanovništva, odnosno, domaćinstava, normalna je posljedica socijalnog diferenciranja stanovništva. Interes za obradu zemlje opada također i kod poljoprivredno starijih domaćinstava zbog nedostatka poljoprivredne radne snage. Opadanjem interesa za obradu zemlje javljaju se različiti oblici napuštanja agrarne aktivnosti, tj. slabljenja agrarnog iskorištavanja. To može biti prodaja zemlje, pojava socijalnog ugara, ozelenjavanje ili pošumljavanje oraničnih površina ili drugo.

Kupo-prodaja zemlje kao posljedica socijalnog diferenciranja poljoprivrednog stanovništva. Sa socijalnim diferenciranjem poljoprivrednog stanovništva, tj. domaćinstava javlja se kupo-prodaja zemlje. Domaćinstva čiji interes za obradu zemlje opada bilo zbog socijalnog diferenciranja njihovih članova zapošljavanjem u neagrarnim djelatnostima bilo zbog starenja i nedostatka radne snage prodaju dio svoje zemlje onim domaćinstvima koja nastoje povećati zemljišni fond. Koliki dio zemlje će jedno domaćinstvo prodati, ovisi o tome, koliki je prihod zaposlenih članova van vlastitog posjeda.

U istraživanom kraju, kako to možemo zaključiti po rezultatima provedene ankete u nekim k.o., u periodu od 1960—1970. godine kupo-prodaja zemlje se vršila intenzivno. Njen intenzitet bio je različit po općinama. Udio domaćinstava koja su u periodu od 1960—1970. godine kupila dio zemlje, kreće se od 10 % do 28 % (tabl. 19), a onih koja su prodala dio zemlje od

Tabl. 19. Domaćinstva izabranih k.o. koja su u periodu od 1960—1970. godine prodala, odnosno, kupila dio zemlje (% svake grupe)

K. o.	Mješovita		Poljoprivredna		Poljoprivredna staračka		Ukupno	
	kupila	prodala	kupila	prodala	kupila	prodala	kupila	prodala
Farkaševac	35,7	14,3	37,9	3,4	5,5	16,7	27,9	9,8
Vukšinec	23,1	—	24,4	9,8	6,9	3,4	18,1	6,0
Srpska Kapela	31,2	—	27,4	10,9	3,4	13,5	19,5	9,7
Lonjica	1,2	9,3	6,2	15,6	9,2	12,3	10,3	11,4
Rakovec	26,7	8,9	15,7	14,4	9,7	14,6	17,1	13,0
Cirkvena	29,5	11,5	18,1	18,1	13,7	15,1	20,5	15,0
Kalnik	24,1	9,2	20,8	12,5	—	20,0	21,7	10,8
Orehovec	24,3	10,8	10,0	7,1	—	—	14,0	7,9
Cubinec	24,2	10,3	20,7	25,6	10,4	10,4	21,3	14,2

Izvor: Anketa domaćinstava 1970.

6 % do 15 % anketiranih domaćinstava. Razmotrimo kakav je karakter kupo-prodaje zemlje bio u domaćinstvima prema izvorima prihoda. Vidi se da su poljoprivredna staračka domaćinstva, što je i za očekivati, znatno više prodavala nego kupovala zemlju. Poljoprivredna i mješovita domaćinstva su opet više kupovala nego prodavala zemlju. Odnos udjela domaćinstava koja su

kupovala i onih koja su prodavala zemlju mijenja se od k. o. do k. o. Naglašena diferenciranost ovih pojava opća je karakteristika našeg kraja.

Rezultati provedene ankete u izabranim k. o. upućuju na to, da će se kupoprodaja zemlje u istraživanom kraju i dalje nastaviti, međutim, s nešto izmijenjenim karakterom. Udio domaćinstava koja namjeravaju prodati dio zemlje znatno je veći od onih koja ga žele kupiti (tabl. 20). Kod većine anketiranih, udio domaćinstava koja namjeravaju prodati dio zemlje znatno je veći bez obzira na kategoriju, bilo da se radi o čistim poljoprivrednim ili mješovitim domaćinstvima. Iznimku čine neke k. o., odnosno, neki dijelovi istraživanog kraja, kao npr. uže prigorje, u kojem se važnost zemlje u seoskim gospodarstvima još uvijek najviše osjeća.

Tabl. 20. Domaćinstva izabranih k. o. 1970. godine koja namjeravaju kupiti, odnosno, prodati dio zemlje (% svake grupe)

K. o.	Mješovita		Poljoprivredna		Poljoprivredna staračka		Ukupno	
	kupiti	prodati	kupiti	prodati	kupiti	prodati	kupiti	prodati
Farkaševac	—	28,6	17,2	10,3	—	33,3	21,3	63,9
Vukšinec	15,4	23,1	7,3	22,0	—	37,9	6,0	27,7
Srpska Kapela	6,2	15,6	6,8	20,5	—	32,2	4,3	23,8
Lonjica	3,1	13,7	—	21,9	—	27,7	1,7	18,6
Rakovec	8,9	13,3	—	21,9	—	27,7	1,7	18,6
Cirkvena	15,4	15,5	10,8	22,9	2,7	28,8	9,8	22,2
Kalnik	31,5	11,1	16,7	4,2	—	20,8	25,3	9,6
Orehovec	18,9	8,1	8,6	12,8	—	28,6	11,4	12,3
Cubinec	7,2	6,7	4,9	25,6	—	14,6	5,6	12,6

Izvor: Anketa domaćinstava 1970.

Iz izloženih podataka (tabl. 19. i tabl. 20) vidljivo je kako pojedina domaćinstva, s obzirom na izvore prihoda, vrednuju zemlju. Najjasnija je situacija u poljoprivrednim staračkim domaćinstvima. U cjelini, njihov interes za kupovanje slabi, a raste interes za prodaju zemlje. Kod mješovitih domaćinstava primjećuje se također slabiji interes za kupovanje, a nešto veći za prodaju zemlje, ali ne u takvom obimu kao kod staračkih domaćinstava. Ovo još jednom potvrđuje raniju konstataciju da je stupanj socijalne prestrukturiranosti većine mješovitih domaćinstava vrlo nizak, tj. da većina mješovitih domaćinstava pretežno živi od obrade zemlje.

Svakako, treba naglasiti, da diferenciranje domaćinstava u najvećem dijelu općina Križevci i Vrbovec ima vrlo negativan tok. Pojava sve većeg broja staračkih domaćinstava mora zabrinjavati, jer sa sobom donosi velike socijalne probleme. Zbog slabih mogućnosti zapošljavanja, prestrukturiranje poljoprivrednih u nepoljoprivredna domaćinstva gotovo je nezatno, a nestanak mješovitih domaćinstava također je slab. To upućuje na zaključak da se agrarna gustoća više smanjuje emigracijom i nastajanjem staračkih domaćinstava koja postepeno odumiru, nego socijalnim prestrukturiranjem poljoprivrednog stanovništva. Pozitivno diferenciranje domaćinstava dogodilo bi se u slučaju da se dio domaćinstava, zapošljavanjem njihovih članova van

vlastitog posjeda, prestrukturira u nepoljoprivredna i mješovita, a da dio čistih poljoprivrednih domaćinstava poveća i konsolidira svoj posjed i intenzivira obradu zemlje.

Poljoprivredna staračka domaćinstva će se i dalje povećavati na račun čistih poljoprivrednih, a pogotovo u prometno izoliranim krajevima. To za izvjestan broj godina može prouzročiti nastanak znatnih površina socijalnog ugara.

Pojava socijalnog ugara. Socijalni ugar je pojava koja nastaje kao posljedica socijalnog diferenciranja stanovništva (W. Hartke, 1953).²⁰

U industrijski razvijenim zemljama, u kojima je proces socijalnog diferenciranja stanovništva bio intenzivan, socijalni ugar se javlja na velikim kompleksima. U istraživanom kraju pojava socijalnog ugara je gotovo neprimjetna. Javlja se na malim parcelama i to uglavnom na oraničnim površinama. Slaba raširenost socijalnog ugara očiti je znak slabog socijalnog diferenciranja stanovništva, što je već i ranije konstatirano. Postojećem stupnju socijalne diferenciranosti stanovništva odgovaraju blaži oblici napuštanja agrarne aktivnosti. Ozelenjavanje oraničnih površina je jedna takva pojava.

Ozelenjavnje oraničnih površina. Pod ozelenjavanjem oraničnih površina podrazumijeva se pretvaranje oranica u površine s travom, dakle, u livade i pašnjake. To je jedan oblik ekstenzifikacije agrarnog iskorištavanja koji nastaje u procesu socijalnog diferenciranja stanovništva. Prema našim zapažanjima pretvaranje oranica u travne površine nastaje prije kao posljedica starenja poljoprivredne demografske mase i stvaranja poljoprivrednih staračkih domaćinstava, nego socijalnog prestrukturiranja poljoprivrednog stanovništva. U dosadašnjem toku ozelenjavanja najveće širenje livada na račun oranica izvršeno je u onim k. o. s najjačom emigracijom i najbržim starenjem stanovništva.

Iako je pretvaranje oranica u livade raširena pojava u istraživanom kraju, njezin intenzitet nije velik. Domaćinstva koja se odlučuju na ozelenjavanje uglavnom pretvaraju manji dio oranica u livade. Najčešće su to površine na prirodno nepovoljnijim zonama.²¹

²⁰ Pod socijalnim ugarom se smatraju one napuštene agrarne, ranije obrađivane, površine do čijeg je napuštanja došlo socijalnim diferenciranjem stanovništva (K. Ruppert, 1958, str. 230). Socijalni ugar nastaje, prema tome, u procesu socijalnog diferenciranja, tj. u procesu nastajanja različitih socijalnih grupa koje različito vrednuju zemlju. Postoji i mišljenje da socijalni ugar može također poslužiti kao pokazatelj stupnja socijalnog diferenciranja (W. Hartke, 1956, str. 263). Socijalni ugar, koji se može javiti u različitim oblicima (Ch. Borchardt, 1968), zapravo je privremena, odnosno, prijelazna pojava (K. Ruppert, 1957). Javlja se u procesu socijalnog diferenciranja, te kada je taj proces odmakao, zemlja pod ugarom biva opet intenzivno obrađena, naravno, nakon što je promijenila vlasnika.

²¹ Stvarni iznos ozelenjenih površina teško je utvrditi. Treba istaći, da se promjene u iskorištavanju zemljišta u stvarnosti znatno brže odvijaju nego njihova registracija u katastru. Mnoga domaćinstva ne unose promjene u iskorištavanju zemljišta u katastar, a neka to čine s velikim zakašnjenjem. Osim toga, reambulacija katastarskih mapa vrši se rijetko. Zbog toga se iz statističkih podataka o strukturi kategorija iskorištavanja zemljišta općina Križevci i Vrbovec ne vidi da je proces pretvaranja oranica u livade daleko odmakao, premda se tendencija ovih promjena vidi. U periodu 1963—1971. godine u obim općinama npr. udio oranica i vrtova neznatno je smanjen, a isto tako neznatno je povećan udio livada i pašnjaka.

Rezultati ankete domaćinstava u izabranim k. o. pokazuju, da je pretvaranje oranica u livade vrlo raširena pojava. U svim k. o. koje su anketirane, određen broj domaćinstava pretvara dio oranica u travne površine. Koliki je udio domaćinstava koja ozelenjuju oranice ovisi o tome u kojem se kraju nalazi k. o. Proces ozelenjavanja najintenzivnije se vrši u jugoistočnom dijelu istraživanog kraja, što je i za očekivati. Ovu konstataciju potvrđuju rezultati ankete.²²

Radi osvjetljavanja uzroka ozelenjavanja treba razmotriti tko su nosioci ove pojave. Od domaćinstava koja su ranije klasificirana u tri grupe, staračka poljoprivredna domaćinstva gotovo u svim anketiranim katastarskim općinama u najvećem postotku pretvaraju oranice u livade. Starenje poljoprivrednih domaćinstava jedan je uzrok ozelenjavanja oraničnih površina. Treba istaći, da i druge kategorije domaćinstava pretvaraju oranične površine u livade. U nekim katastarskim općinama čisto poljoprivredna domaćinstva gotovo da i prednjače u ovoj pojavi (tabl. 21).

Tabl. 21. Domaćinstva izabranih k. o. koja su u periodu od 1950—1970. god. dio oranice pretvorila u livadu (% svake grupe)

K. o.	Mješovita	Poljoprivredna	Poljoprivredna staračka	Ukupno
Farkaševac	57,1	62,1	72,2	63,9
Vukšinec	23,1	46,3	31,0	37,3
Srpska Kapela	37,5	42,5	49,1	43,9
Lonjica	24,2	29,7	35,4	27,9
Rakovec	44,4	33,7	43,9	39,2
Čirkvena	46,1	33,7	37,0	38,9
Kalnik	33,3	25,0	40,0	28,9
Orehovec	24,3	17,1	28,6	20,2
Cubinec	22,7	22,0	20,8	22,7

Izvor: Anketa domaćinstava 1970. godine.

Treba istaći da će se proces ozelenjavanja oranica nastaviti i dalje kod svih kategorija domaćinstava. Može se zapaziti, da pored staračkih i mješovitih domaćinstava i veliki broj čistih poljoprivrednih domaćinstava namjerava pretvoriti dio oranica u livade (tabl. 22). Ova činjenica ukazuje da ozelenjavanje oraničnih površina nije samo posljedica starenja i socijalnog diferenciranja stanovništva, nego i određenog kriznog stanja na našem selu.

²² U anketiranim k. o. Farkaševac, Vukšinec i Srpska Kapela, koje su reprezentanti jugoistočnog dijela istraživanog kraja, udio domaćinstava koja su u periodu 1950—1970. pretvorila dio oranica u livade kreće se od 37 % do 64 % (tabl. 21). Pogotovo je veliki broj domaćinstava k. o. Farkaševac pretvarao njive u livade (63,9 %). Ozelenjavanje oraničnih površina u navedenom periodu vršilo se i u drugim dijelovima našeg kraja, pa i u užem prigorju.

Tabl. 22. Domaćinstva izabranih k.o. 1970. godine koja namjeravaju dio oranica pretvoriti u livade (% od svake grupe)

K. o.	Mješovita	Poljoprivredna	Poljoprivredna staračka	Ukupno
Farkaševac	28,6	44,8	50,0	47,5
Vukšinec	30,8	43,9	24,1	34,9
Srpska Kapela	28,1	42,5	33,9	36,6
Lonjica	19,9	17,2	24,6	20,3
Rakovec	40,0	20,5	19,5	25,4
Cirkvena	28,2	28,9	19,2	25,6
Kalnik	5,5	20,8	20,0	10,8
Orehovec	8,1	14,3	—	11,4
Cubinec	12,9	7,3	10,4	11,1

Zaključak. Prostor istraživanja koji je u ovom radu nazvan prigorje Kalnika, nema poseban regionalni naziv. Obuhvaća općine Križevci i Vrbovec s 1 062 km² i 74 299 stanovnika (1971. god.). To je prigorski kraj. Ima karakterističan prigorski pejzaž koji ukazuje na njegovo društveno značenje u prošlosti, kao i na osobine agrarne evolucije. Usprkos nazivu, prostor istraživanja nije primarno izdvojen na osnovi njegove fizionomske homogenosti, već na osnovi funkcionalne povezanosti. Područje kojeg danas čine općine Križevci i Vrbovec predstavlja funkcionalnu, povezanu cjelinu, kojoj su Križevci najveći i najznačajniji gradski centar.

U ovako izdvojenom prostoru zapaža se vrlo složena demografska struktura i pojedini procesi koji zbog intenziteta i posljedica zaslužuju posebnu pažnju. Postojeća složenost demografske strukture izražena je prvenstveno u osobinama i naglašenim prostornim razlikama naseljenosti, te u sastavu stanovništva. U proučavanju demografskog razvoja pošlo se od analize postojećeg stanja demografskih osobina, kao rezultata minulog razvoja i postojećih procesa. U radu se nastojalo utvrditi uzročno-posljedični odnos između struktura i pojedinih pojava, uzimajući u obzir činjenicu da struktura predstavlja posljedicu, a isto tako i uzrok pojedinih pojava.

Analiza postojećih osobina naseljenosti i strukturnih obilježja stanovništva ukazuje na razlike između pojedinih dijelova istraživog kraja. Gustoća naseljenosti, koja za čitav kraj iznosi 69 st/km², kreće se, računajući po k. o., od 14 do 200 st/km². Uži prigorski kraj najgušće je naseljen, te se idući od sjevera prema jugu naseljenost smanjuje.

U strukturi stanovništva s unaročito naglašene prostorne razlike. Prvenstveno se to odnosi na dobnu i spolnu strukturu. Po starosti stanovništva prigorje Kalnika spada u krajeve Hrvatske s najstarijom demografskom masom. Indeks starosti iznosi 0,7. Na staro stanovništvo (starije od 60 godina) otpada oko 20 %, a na mlado (mlađe od 20 godina) ispod 27 % ukupnog stanovništva. Starenje stanovništva u pojedinim dijelovima obuhvaća danas zabrinjavajuće razmjere. Od užeg prigorja prema jugu starost stanovništva se povećava, tako da bi u pojedinim dijelovima općine Vrbovec već sada bila nužna organizirana društvena intervencija. Na jednoj trećini teritorija ove općine živi danas npr. više stanovništva starijeg od 60 godina, nego mlađeg od 20 godina.

Nesklad u broju muškaraca i žena, koji je nešto izraženiji u općini Križevci, predstavlja značajno obilježje stanovništva istraživanog kraja, koje ukazuje na određene pojave.

Struktura stanovništva prema porijeklu i narodnosti, a prvenstveno prisutnost Srba, te drugih naroda (Čeha, Mađara, Nijemaca i ostalih) ukazuje na značenje imigracijskih kretanja.

Današnji stupanj socijalne diferenciranosti stanovništva ukazuje na obilježja ekonomskog razvoja kraja. Uspoređujući odnos udjela poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, kao jednog od glavnih pokazatelja deagrarizacije, utvrđeno je, da je istraživani kraj do danas zadržao agrarni karakter. Oko 67 % stanovništva čini poljoprivredno stanovništvo. Većina stanovništva živi od rada na vlastitom posjedu. Posjedi su usitnjeni, te oko 48 % gospodarstava ima do 3 ha zemlje. U iskorištavanju zemljišta prevladava polikulturni način, s jačom orijentacijom na uzgoj dviju prehrambenih kultura (kukuruz i pšenica). Najjači stupanj socijalne diferenciranosti pokazuje središnji dio istraživanog kraja, tj. onaj, kroz koji prolaze glavne prometnice na kojima su se razvila najveća naselja. Jugoistočni, a naročito uži prigorski kraj, pokazuju vrlo slabu dinamiku deagrarizacije.

Postojeća složena demografska struktura nastala je demografskom evolucijom koju okvirno možemo podijeliti u dva razdoblja. U prvom koje traje uglavnom do unazad dvadesetak godina, demografski razvoj i socijalno-geografske promjene vrše se u uvjetima izrazite ovisnosti stanovništva o obradi zemlje, dok glavna obilježja najnovijem razdoblju daje deagrarizacija sa svojim popratnim pojavama. U radu je utvrđeno da su karakter i intenzitet pojedinih pojava u toku evolucije prostorno i vremenski jako promjenljivi.

Današnja populacijska i druga obilježja istraživanog kraja pokazuju razvoj naseljenosti od srednjeg vijeka do danas. Kroz srednji vijek istraživani kraj nije bio jednako vrednovan i zbog toga je i nejednako koloniziran. Uži prigorski kraj najjače je naseljen, ne samo u prošlim stoljećima, već sve do danas. To je rezultat jake, rane kolonizacije i razvoja stanovništva. U cjelini, istraživani kraj nosi imigracijska obilježja sve do drugog svjetskog rata. Od 16. stoljeća naseljavanje do tada slabije naseljenih dijelova našeg kraja pospješeno je prodorom Turaka i stvaranjem obrambenih krajina. Srpsko stanovništvo koje danas živi uglavnom u jugoistočnoj polovici našeg kraja porijeklom je od tada doseljenog srpskog stanovništva. U toku 19. stoljeća, kada su raspadom feudalne društvene organizacije pojačane migracije stanovništva, u naš kraj se doseljava, pored Čeha, Slovaka, Mađara i Nijemaca stanovništvo i iz drugih naših gusto naseljenih krajeva. Ova kolonizacija vrši se zbog zemlje i to u slabije naseljen jugoistočni dio kraja. Uže prigorje je rano pokazivalo obilježja prenaseljenosti i tendenciju iseljavanja stanovništva. Iseljavanja se javljaju već početkom 20. stoljeća, ali nisu bila jaka.

Osobine naseljenosti i agrarni pejzaž koji je nastao u uvjetima pretežno stroge autarkične ekonomije, počinju se narušavati u poslijeratnom periodu. Glavna obilježja poslijeratnom demografskom razvoju daje socijalno diferenciranje stanovništva, odnosno, deagrarizacija. Ona predstavlja glavni uzrok mnogih procesa u najnovijem populacijskom razvoju i socijalno-geografskim promjenama istraživanog kraja. Za deagrarizaciju su utvrđena tri glavna obilježja: sprostost, nepotpunost i jaka prostorna diferenciranost.

Iako je deagrarizacija uzrok mnogim procesima, s obzirom na nužnost, vrši se vrlo sporo, tako da 1971. godine čitav kraj ima 67 % poljoprivrednog stanovništva. Prestrukturiranje poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo je većinom nepotpuno, jer se stvaraju mješovite strukture (radnici-seljaci). Socijalno diferenciranje je najjače u središnjem dijelu kraja, uz glavne prometnice i oko općinskih centara, a slabije u ostalim dijelovima.

Nužnost deagrarizacije pospješena naslijeđenim protivrječnostima i njene istaknute slabe mogućnosti u samom kraju, uzrok su jakoj prostornoj pokretljivosti stanovništva. U istraživanom kraju najznačajnija su tri oblika prostorne pokretljivosti stanovništva: iseljavanje, odlaženje radne snage na privremeni rad u inozemstvo i dnevna kretanja radne snage. Od ova tri oblika, iseljavanje stanovništva izaziva najveće posljedice. Intenzivna poslijeratna emigracija stanovništva najranije je započela u istočnom i zapadnom dijelu općine Vrbovec i postepeno se proširila i na uže prigorje. Ova emigracija je počela tamo gdje to u prvi mah nije bilo za očekivati, tj. u slabije naseljenim i agrarno najvrednijim dijelovima. Faktor prometnog položaja je pri tome bio značajniji od socijalnih prilika. Istraživani kraj je danas prostor izrazite depopulacije u kojem, pored jake emigracije, više ljudi umire nego se rađa.

Emigracija stanovništva iz agrarnih krajeva nužna je i pozitivna pojava, jer smanjuje agrarnu prenaseljenost. U našem kraju ova pojava ima izrazito negativna obilježja i to radi naglašene selektivnosti po dobi i spolu. Zbog emigracije mladog stanovništva ukupna demografska masa stari, tako da su već prije deset godina postojale izrazite staračke strukture koje su se do danas jako proširile.

Kao posljedica socijalnog diferenciranja i emigracije stanovništva nastaju pojedine promjene u iskorištavanju zemljišta i agrarnim strukturama gospodarstva. U istraživanom kraju su utvrđene tri najvažnije promjene: pojačana kupo-prodaja zemlje, pojava socijalnog ugara i ozelenjavanje oraničnih površina.

Po osobinama demografskog razvoja istraživani kraj se može podijeliti u tri velike cjeline: uže prigorje, koje najduže zadržava svoja agrarna obilježja i pokazuje najsporiji razvoj, zatim središnji kraj s najdinamičnijim i najpozitivnijim suvremenim promjenama, te jugoistočni dio u kojem su se posljedice jake emigracije najjače ispoljile.

Općenito se može istaći da u poslijeratnom demografskom razvoju istraživanog kraja postoji niz neželjenih pojava, zbog kojih se sve više pokazuje potreba za organiziranim društvenom intervencijom.

Literatura:

- Baučić I. (1971): Vanjske migracije radne snage kao faktor socijalno-ekonomskih promjena u seoskim sredinama, Sociologija sela, 31—32, Zagreb 1971.
- Baučić I. (1970): Porijeklo i struktura radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj, Radovi GI, sv. 9, Zagreb 1970.
- Berry B., Garrison W. (1958): Central Place Theory an the Range of a Good, Economic Geography, 34, 1958.
- Bolte K. M. (1969): Vertikale Mobilität, Handbuch der empirischen Sozialforschung von Rene König, Band II, Stuttgart 1969.
- Borcherdt Ch. (1970): Zentrale Orte und zentralörtliche Bereiche, Geogr. Rundschau, 12, 1970.
- Borcherdt Ch. (1968): Über verschiedene Formen von Sozialbrache, Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. Ed. 4, 1968.
- Buturac J. (1940): Templarski samostan u Glogovnici, Katolički list 33, Zagreb 1940.
- Buturac J. (1944): Popis župa Zagrebačke biskupije od godine 1334, Zagreb 1944.
- Crkvenčić I. (1958): Prigorje planinskog niza Ivančice, Radovi GI, sv. 1, Zagreb 1958.
- Crkvenčić I. (1956): Hrvatsko zagorje kao emigracijsko žarište, Geografski glasnik, 18, 1956.
- Crkvenčić I. (1962): Migracije radne snage kao geografski problem, Geografski glasnik, 24, 1962.
- Crkvenčić I. (1968): Utjecaj industrijalizacije i urbanizacije na prostorni raspored radne snage Hrvatske, Radovi GI, sv. 7, 1968.
- Crkvenčić I. (1968): Tipovi kretanja broja stanovnika Hrvatske 1953—1961. Radovi GI, sv. 7, 1968.
- Crkvenčić I. (1972): Tipologija agrarnih naselja Hrvatske, Elaborat, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, 1972.
- Čuk J. (1916): Podravina od Bednje do Voćinke i susjedna područja do prve polovice 14. vijeka, Vjesnik zemaljskog arhiva, Zagreb 1916.
- Figenwald V. (1964): Viškovi poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj. Anali tička ocjena. Republički zavod za statistiku SRH, Prikazi 17, Zagreb 1964.
- Friganović M. (1968): Neki elementi nesklada između funkcije rada i funkcije stanovanja značajnih centara Hrvatske, Radovi GI, sv. 7, Zagreb 1968.
- Friganović M. (1970): Regionalne osobitosti novijega prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske, Geografski glasnik, 32, Zagreb 1970.
- Friganović M. (1970): Gravitacijske zone dnevne migracije u radne centre Hrvatske, Geografski glasnik, 32, Zagreb 1970.
- Gorničić-Brdovečki (1952): Razvitak željeznice u Hrvatskoj do 1918. godine, Rad JAZU, Zagreb 1952.
- Gundrun F. (1907): Iz Križevačkog kraja, Zagreb 1907.
- Hartke W. (1953): Die soziale Differenzierung der Agrarlandschaft im Rhein-Main-Gebiet, Erdkunde, Ed. 7, 1953.
- Hartke W. (1956): Die »Sozialbrache« als Phänomen der geographischen Differenzierung der Landschaft, Erdkunde, Ed. 10, 1956.
- Horstmann K. (1969): Horizontale Mobilität, Handbuch der empirischen Sozialforschung, II, 1969.
- Horvat R. (1942): Gradec kod Križevaca, Zagreb 1942
- Horvat V. (1942): Suvremene unutarnje seobe i kretanja Hrvata, Zagreb 1942.
- Ivić A. (1926): Migracije Srba u Slavoniju tokom 16. 17. i 18. stoljeća, Srpski geografski zbornik, 26, Beograd 1926.
- Ivić A. (1922): Doseljavanje Srba u Slavoniju tokom 16. stoljeća, Glasnik Srpskog geografskog društva, 7—8, 1922.
- Ivić A. (1909): Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju, Sremski Karlovci 1909.
- Kreser M. (1912): Gustoća žiteljstva, Zagreb 1912.
- Kišpatić M. (1919): Kristalinsko kamenje Kalničke gore, Rad JAZU, 200, Zagreb 1919.

- Kluczka G. (1969): Zentrale Orte und ihre Einzugsbereiche in der BRD, Berichte zur dt. Landeskunde, Bd. 42, 1969.
- Kostrowicki J. (1965): Land Utilization. Case Studies. Geographia Polonica 5, 1965.
- Lindstahl S. (1960): A Plan for Investigation of Central Places in Agricultural Communities, The IGU Symposium in Urban Geography, Lund 1960.
- Livada S. (1966): Staračka poljoprivredna domaćinstva, Sociologija sela, 13—14, 1966.
- Livada S. (1965): Mješovita gospodarstva u Jugoslaviji, Sociologija sela, 7—8, 1965.
- Lopašić R. (1884): Spomenici Hrvatske Krajine, 1, Zagreb 1884.
- Lorković M. (1939): Narod i zemlja Hrvata, Matica Hrvatska, Zagreb 1939.
- Macura M. (1954): Kriterij za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva, Statistička serija IV, Beograd 1954.
- Maksić B., Šikić M., Pensar I., Knežević M. (1962): Klimatske i agroklimatske osobine južnog kalničkog prigorja, Hidrometeorološki zavod NRH, Zagreb 1962.
- Mirković M. (1958): Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958.
- Pepeonik Z. (1967): Cesi u Hrvatskoj. Prilog poznavanju kolonizacije dijela Savsko-dravskog međurječja, Geografski glasnik, 29, 1967.
- Poljak J. (1942): Prilog poznavanju geologije Kalničke gore, Vjesnik hrvatskog državnog geološkog zavoda, sv. 1, Zagreb 1942.
- Rogić V. (1962): Fizionomska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske, Zbornik VI kongresa geografa FLRJ, Ljubljana 1962.
- Rogić V. (1966): Metropolitanizacija USA i neke karakteristične osobine procesa urbane transformacije u Jugoslaviji na primjeru Zagreba, Geografski glasnik, 28, 1966.
- Ruppert K. (1957): Die Sozialbrache als Übergangerscheinung, Bayerisches Land wirtschaftliches Jahrbuch, 34 Jg, 1957.
- Ruppert K. (1958): Zur Definition des Begriffes Sozialbrache, Erdkunde, Bd. 12, 1958.
- Sorokin P. A. (1925): American Millionaires and Multimillionaires, Social Forces, 4, 1925.
- Sorokin P. A. (1927): Social Mobility, New York 1927.
- Srkulj S. (1937): Hrvatska povijest u 19 karata, Zagreb 1937.
- Szabo Đ. (1920): Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920.
- Vrbanić F. (1899): Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije, Rad JAZU, 140, 1899.
- Vrišer I. (1968): Centralna naselja u Jugoslaviji, Zbornik VIII kongresa geografa Jugoslavije, Skopje 1968.
- Wenk U. (1968): Die zentralen Orte an der Westküste Schleswig-Holsteins, Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, 28, 1968.

Izvori:

1. Sabljar V.: Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1866.
2. Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1889.
3. Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1875—1915, Zagreb 1915.
4. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, Zagreb 1937.
5. Popisi stanovništva od 1857. do 1971. godine
6. Popis gospodarstva i stoke 1895, Zagreb 1889.
7. Popis poljoprivrede 1960. godine
8. Statistički godišnjaci SFRJ
9. Saopćenja Zavoda za statistiku SRH
10. Bilteni Saveznog zavoda za statistiku
11. Anketa domaćinstava izabranih katastarskih općina 1970.
12. Katastarske mape i operati itd.

PRIGORJE KALNIKA

THE DEVELOPMENT OF POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF AGRARIAN »HUNGER« AND DEAGRARIZATION

Milan Vresk

Summary

The Prigorje Kalnika Region, which comprises the communities of Križevci and Vrbovec with more than 74 000 inhabitants, is characterized by a special demographic feature and by some special demographic processes. The objective of this study was to ascertain the basis demographic features as well as the causes and effects of phenomena operating in this region.

The present demographic features were analyzed as the result of previous developmental features and currently occurring processes. The first task was to determine the characteristics of population distribution, structural features of the population and the ways of agrarian exploitation of soil. This analysis revealed significant variations in the density of population within the region studied, resulting from an uneven development of the population in the past; differences in the structure of the population with regard to origin and nationality, which cast light on previous trends of immigration and population movements; and unusually rapid ageing of the population, which in some parts of this region has assumed disturbing proportions. With regard to agrarian exploitation of soil, great differences were noted between the Prigorje Region in the narrow sense of the word and the rest of the region studied. The degree of social differentiation was also found to vary from place to place.

In order to establish the causes of the present demographic trends, the demographic evolution of the region over the past 100 years was studied. This study revealed that immigration to all parts of this region had been strong until the Second World War, although the colonization of various part was uneven.

The characteristics of settlements and of the agrarian profile of the region which had been formed under a strictly autarkic economy underwent significant changes in the post-war period. Now the main demographic features are social differentiation of the population and de-agrarization. This latter phenomenon makes the population exceptionally mobile. In addition to daily migration of the labor force to distant working places and temporary emigration abroad in search of better job opportunities, the number of those who leave the area for good is also increasing. Prigorje Kalnika is now characterized by a trend of depopulation, i. e., it is a region where the death rate is higher than the birth rate. Emigration is a negative phenomenon because it brings about a disbalance in the sex and age composition of the population: among those who remain women outnumber men and elderly people account for an increasingly larger percentage of the total population.

Social differentiation and depopulation have elicited significant changes in the agrarian exploitation of soil and the agrarian structures of economy. The author points to three phenomena illustrating these changes: increasingly more buying and selling of land, appearance of social fallow and turning of ploughland into green surfaces.